

2/11/2011

EL MEU AVI: VIVÈNCIES D'UNA GUERRA

Dedicat a tots aquells que es veieren forçats a lluitar en una guerra.

I.E.S. Santiago Sobrequés, 2012

ÍNDEX:

---

1. INTRODUCCIÓ (2)
2. PRESENTACIÓ DEL PERSONATGE (4)
3. PRESENTACIÓ DEL PERÍODE HISTÒRIC DEL MOMENT (6)
4. PERÍODE DEL MARROC (26)
  - Melilla; 17 a les 17 (27)
  - L'avi a Melilla (48)
5. EL FRONT D'ARAGÓ (53)
  - La Venta del Diablo (54)
  - Esquedas, Setge d'Osca i Santa Quiteria (62)
  - Albarracín (73)
6. LA BATALLA DE TEROL (82)
7. LA BATALLA D'ARAGÓ (106)
  - La Batalla d'Aragó (107)
  - Cap de Pont de Tresp; Montesquiú i Sant Corneli (122)
8. LA BOSSA DE BIELSA (130)
  - La Bossa de Bielsa (131)
9. EL FRONT DEL SEGRE (150)
  - L'ofensiva de Catalunya (151)
10. EPÍLEG (160)
11. CONCLUSIONS (163)
12. APÈNDIX (164)
  - Notes i Citacions (164)
  - Mapes de les zones (169)
  - Personatges Destacats (178)
  - La 3ª Bateria de Melilla (193)
  - Terminologia Militar (196)
  - Bibliografia (208)
13. APÈNDIX DOCUMENTAL
(Annex documental a part)

INTRODUCCIÓ:

Aquest treball no té cap més pretensió que no deixar perdre la petita història d'un home que durant un temps es trobà amb situacions molt dures i extremes, que no cal dir, no buscava i, que evidentment, el marcaren de per vida com a tants d'altres, però que també cal matisar, no suposà cap trauma personal.

El treball està estructurat de tal manera que podem anar seguint, des d'un punt de vista més general i un altre de més particular, tot el que visqué Miquel Freixas Valentí, el meu avi, durant tot el període de la Guerra Civil Espanyola, des que esclatà l'alçament militar del Marroc, fins als finals de la guerra i la postguerra. Gràcies al Diari d'Operacions de la Bateria d'Artilleria en la qual prestava servei, se'ns presenta l'oportunitat de reviure i descobrir tot el que visqué durant aquesta etapa, on lluità, les extremes situacions en què es trobà, les penes i mancances que patí, els obstacles que superà i els que no, etc., tot un seguit d'afers que no només el representen a ell, sinó també a tots aquells que es veieren involucrats en una guerra que canvià la trajectòria de tot un país.

Ens centrarem, concretament, en els anys que envolten aquesta aventura inesperada des que l'avi marxà de casa un dia de novembre del 1935 per anar a fer el Servei Militar Obligatori a Melilla, amb uns tendres 21 anys, fins que tornà quatre anys després, el 1939, llicenciat i amb una guerra a l'esquena.

Del meu avi, quasi bé no me'n recordo. Deixà aquest món el primer de novembre del 2000, i la seva esposa, la meva àvia paterna, amb la qual compartí 53 anys de la seva vida, l'acompanyà passats quatre dies, el 5 del mateix mes, quan jo encara no tenia 7 anys. Coincideixo amb ell en el dia de naixement, el 12 de març, i queda curt dir que tant sols ens separaven 80 anys. Els pocs records que em queden d'ell em projecten la imatge d'un home gran envellit en cadira de rodes i gairebé sord, molt tranquil de ser i modest. Totes les històries que conec d'ell provenen del meu pare, que sempre té alguna anècdota per explicar. Quan m'explica les aventures de l'avi, se'm fa molt difícil

imaginar que aquell humil avi, que amb prou feines parlava, que no et sentia i que no caminava, de jove fes tot allò que el pare conta que visqué.

En aquests temps que tant es parla de reconciliació nacional, de memòria històrica, de recuperació de fosses, etc., el treball és, en definitiva, un petit homenatge a un home senzill, pobre de diners però ric d'orgull, que setanta anys enrere ja tenia clar el fet de la reconciliació i el "tots a casa".

PREGUNTA (INFANTIL) AL PARE:

Qui t'ha robat el cos?

Voldries dir-m'ho?

Voldries dir-me qui et suplanta?

Si recordo (i et veig ara mateix)

Les camises tan blanques dels diumenges,

Aquell afany per fer-te el nus

Tan pulcre a la corbata,

I també et veig jugar als escacs,

I fent-me voleiar

Amb braços colossals

De déu pagà o heroi de còmic.

No voldràs dir-m'ho?

Aquestes cames adormides,

Immòbils sense ajuda,

També són el meu pare?

FREIXAS MASCORT, LL.

La confederació de les ànimes.

Barcelona: Editorial Lumen, 2000, pàg. 76.

(Premi Aula De Poesia 1999)

PRESENTACIÓ DEL PERSONATGE

El protagonista d'aquesta petita història fou nascut el 12 de març de l'any 14 a Sant Mateu de Montnegre, Quart. Amb dos anys la família es traslladà a Mas Montalt on va créixer i viure tota la seva joventut. La vida al camp era dura, sense recursos, electricitat, ni aigua i l'avi treballava la terra ajudant la família per poder sobreviure. Era el gran de tres germans, ell i dues germanes, i un quart germà que morí amb poc més de dos anys. Als catorze anys l'havien intentat fer entrar al seminari perquè fos capellà, però per falta de mitjans econòmics no van poder pagar la carrera i tot es va quedar en no res. Es passà tretze

Miquel Freixas Valentí, Melilla 1936.

anys fent d'escolà a Sant Mateu i com deia ell, es sabia tota la missa en Llatí però era incapaç de saber com agafar un tren per anar a Madrid.

L'avi marxà de Mas Montalt una nit de principis de novembre del 1935, anava a fer el servei militar a Melilla, tenia vint-i-un anys, pràcticament no havia sortit de la muntanya que l'havia vist néixer, Les Gavarres, sabia ben just llegir i escriure, ensenyat pel capellà de la parròquia de Sant Mateu.

El que desconeixia en aquell moment era que tardaria quasi 4 anys a tornar a aquelles terres i que no tornaria a veure casa seva fins el febrer del 39 gràcies a uns dies de "permís", amb una Catalunya recent ocupada pels franquistes i poc abans que s'acabés la guerra civil. No hi tornà definitivament fins després de ser llicenciat a Melilla el 10 de juny del 1939.

Estigué enquadrat a la 3a Bateria de muntanya del 105/11 de "la Agrupación de Artilleria de Melilla". Parlar de la 3a Bateria i del que van fer, és parlar d' ell, complir el seu deure i complir-lo bé, passant fred, gana, por i misèria, lluitant en un costat que no era el "seu" i amb la família a l'altre...fou, com molts, un "lleial geogràfic". Visqué la guerra des d'un primer moment fins els seus últims dies i tingué la sort, si se'n pot dir sort d'haver de lluitar en una guerra, de tornar a casa enter, sense cap ferida i condecorat: "Medalla Militar, Colectiva" (Bolsa Bielsa).

Miquel Freixas Valentí (post-guerra)

Foto de carnet de Miquel Freixas Valentí

Un any després de tornar a casa, el 40, fou designat regidor de l'ajuntament de Quart i Alcalde "pedani" de Sant Mateu de Montnegre. L'any 42 es casà amb Pilar Mascort, amb qui tingué cinc fills, recobrà l'ofici de camperol i se n'anaren a viure a Caldes de Malavella. Fou durant entre aquestes dates que ajudà a veïns de Quart a sortir de la presó després ser condemnats en consells de guerra sumaríssims el 1939.

Miquel Freixas Valentí deixà el món el primer de novembre del 2000, la seva esposa, la meva àvia paterna, el seguí quatre dies més tard.

INTRODUCCIÓ AL PERÍODE HISTÒRIC DEL MOMENT

L'INICI DE LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA (1936/1939)

ANTECEDENTS POLÍTICS: PRIMAVERA DE 1936.

16 de Febrer de 1936, els ciutadans espanyols sortien al carrer per tercera vegada en menys de 5 anys per tal d'escollir una nova Càmera legislativa. Tal com va succeir el 1931, els termes a escollir semblaven ser determinants i clars, excloent qualsevol minoria externa a les dues grans coalicions electorals: si abans la opció era entre monarquia o república, ara el debat es plantejava entre dretes i esquerres.

Amb el Front Popular, per part d'esquerres, i el Front de la Contrarevolució per la de dretes, la presència de dos fronts obria les portes a la impossibilitat de cap vencedor en aquelles eleccions: cap partit disposava de suficients candidats per aconseguir la majoria absoluta, i si sorgia algun triomfador, aquest hauria de governar amb l'assistència d'altres partits. Per aquest fet, no és estrany que, les eleccions de 1936, pel fet de la presència de dos fronts, siguin considerades per alguns com el pròleg d'una guerra.

Tot hi que en el moment de les eleccions només sorgissin lleus incidències, la societat espanyola, també dividida en dos, feia camí precipitant-se inevitablement cap a la lluita fratricida. Cal dir però, que el singular caràcter de

inevitabilitat de la guerra que impregna la historiografia

Gil Robles pronuncia un discurs durant una campanya de la CEDA

posterior, amaga l'existència d'altres camins per resoldre els conflictes i tensions de l'època. Que finalment es donés pas al camí de la guerra, no fou degut a una simple casualitat del destí, sinó òbviament, a decisions preses conscientment i expressament per institucions i forces socials, el nom de les quals es resumeix en Exèrcit.

Rere tot això, els diferents partits tant d'esquerra, partidaris d'Azaña, com de dreta, presentats per la CEDA (Confederació Espanyola de Dretes Autònomes), portaven ja a les esquenes, una llarga història d'incertesa i canvis, fragmentacions i coalicions, i grans desequilibris que van portar doncs, a profundes distàncies que no afectaven només a un programa polític o uns propòsits de govern, sinó a vertaders sistemes de creences. Només el sistema electoral aconseguí esborrar aquelles diferències imposant el vot aquell matí de febrer: els socialistes i els d'esquerres van donar el seu vot a Azaña, mentre que els monàrquics i conservadors van votar a Gil Robles (CEDA).

No se sap quin partit concretament va ser el més votat però el que si es sap segur és un fet elemental: va triomfar la coalició d'esquerres.

Quan es van donar a conèixer els primers resultats de les eleccions es van començar a disparar de manera desenfrenada totes les expectatives acumulades des de l'inici de la campanya electoral: l'alliberació de presos per

Largo Caballero, a la manifestació del Primer de maig de 1936.

part dels obrers i camperols, la readmissió dels acomiadats i la reposició d'ajuntaments entre altres.

Tots aquests aspectes van donar fruit a la situació característica de tot inici de revolució, amb el detall que, ara no només afectava al sistema polític, també a les relacions entre classes; un poder obrer i camperol davant l'abdicació i

l'ensorrament del poder oficial. Aquest aire revolucionari és el que van intentar trencar sense èxit els dirigents polítics de dretes amb l'ajuda de dos singulars generals , Franco i Goded, amb una intervenció fracassada.

No van ser ni la dreta conspiradora ni els militars els que van resoldre la situació revolucionaria, sinó el mateix Azaña. Portela, president del Govern fins aleshores, desbordat per les manifestacions obreres i la situació que residia en la societat, no va tenir més sortida que

dimitir i cedir el càrrec del Govern a Azaña.

Azaña pronunciant un discurs durant una campanya d'Esquerra Republicana

Azaña va tractar de calmar la dreta moderada afirmant que la única i exclusiva autoritat de la República era del Govern, i que no acceptaria cap rellevància política. Finalment, va acabar completant les mesures citant als representants dels sindicats obrers perquè acabessin amb les manifestacions espontànies i convoquessin una gran manifestació, per tal de celebrar el triomf i donar suport al Govern, pel Primer de Maig. Aquest dia, el poble sortiria al carrer, però ho faria per últim cop.

Sens dubte, es continuava parlant de revolució i contrarevolució. La tensió al carrer encara romania, els assalts i incendis eren cada cop més freqüents, igual que els conflictes rurals, i no hi havia dia sense que es declarés cap vaga en alguna indústria o gremi. Contradictòriament, la presència d'Azaña al cap del Govern va recompondre l'autoritat i establí les bases d'un nou clima de concòrdia. El Govern republicà havia començat l'obra de reconstrucció de l'autoritat civil en un clima de tensions. Es podria insistir en els resultats de la reconstrucció o en els esclats de la tensió, però només donaria una imatge parcial i falsa d'aquelles setmanes.

Tant és cert el procés de la recuperació de l'autoritat, com el fet que, a finals d'abril s'havien produït dins les coalicions electorals tants desplaçaments, i a vegades tant profunds, que sorgí un alt sentiment d'inseguretat que marcaria tot el mes de maig.

L'esquerra que havia triomfat a les eleccions va deixar d'existir com a tal. En el seu lloc, partits i sindicats amb greus problemes interns. Els moviments de vagues més durs i generalitzats fins aquells moments produïts per la resistència patronal durant maig i juny, van fer que la tradició sindical espanyola considerés la vaga general com la porta a la revolució i anunciava la imminència de la vaga general generalitzada.

Multitud en la Proclamació de la República, 1936

El problema va ser quan, a finals de juny, aquesta mobilització obrera es va trobar sense direcció política amb la ruptura entre les dos grans organitzacions obreres, CNT (Confederació Nacional del Treball) i UGT (Unió General de Treballadors), enfrontades entre si. Posteriorment, un moviment socialista en trànsit d'escissió i unes joventuts molt combatives que s'uniren sota la direcció comunista, impediren que en les condicions del 1936, el Govern, que depenia

parcialment però substancialment del recolzament obrer, pogué ampliar les seves bases i s'accelerés la degradació del seu poder.

Paral·lelament, per a les dretes, la derrota electoral havia tancat el camí legal per implantar a Espanya un règim autoritari i corporatiu, i després de varies fissures a l'interior de la CEDA, va desaparèixer la possibilitat d'un reagrupament de forces sota la direcció d'un partit conservador. Per a un creixent sector de dretes, no quedava cap més sortida que lluitar als carrers i cridar els militars.

EL PAPER DE L'EXÈRCIT: EL COMENÇAMENT D'UNA GUERRA

L'Exèrcit espanyol dels anys trenta era una organització política que havia atrapat en poder el mateix Govern de l'Estat. Els militars ocupaven posicions rellevants en l'Administració, intervenien en política i tenien al seu càrrec la defensa de l'ordre públic. El poder mirava sempre a l'Exèrcit quan li arribaven rumors de vagues i disturbis, i l'oposició anava sempre darrere dels militars quan preparava els seus moviments contra el poder.

En avançar la República, l'Exèrcit no es va lliurar del procés típic entre les organitzacions polítiques de l'aparició de tensions entre la seu. Així doncs, sorgí gran rivalitat entre la Unió Militar Republicana

Rendició d'oficials rebels després de l'assalt al quarter de la Montaña

(UMR) i la Unió Militar Espanyola (UME), que aconseguiren en l'Exèrcit una virulència superior a la de les altres organitzacions, i tal com pertocava, les pistoles començaren a parlar.

L'important d'aquesta divisió fou que amb ella, es va evaporar qualsevol possibilitat d'un cop totalitzat o de quasi tota la corporació militar. Quan els caps i oficials que pretenien establir la dictadura militar, s'havien d'ocupar

primer de tot, de liquidar l'oposició de dins el mateix Exèrcit. D'aquesta manera va ser com es van acumular totes les condicions necessàries per què un cop militar es convertís en una guerra, i per dessota d'aquesta, en una revolució.

A part de certs factors – un cap d'Estat que mai donaria suport al cop i un ambient popular que garantia la resistència activa de gran part de la població– hi havia raons internes al propi Exèrcit que expliquen el fracàs del cop i la seva transformació en guerra.

L'acció dels rebels difícilment podria tenir èxit si no aconseguia la denominada *unió moral* de l'Exèrcit a partir de la repressió dels militars fidels a la República. El resultat de tal repressió va ser la prolongació del temps del cop més enllà de l'efecte sorpresa i el de permetre a altres organitzacions el temps suficient per desenvolupar les seves pròpies estratègies.

D'elles, els sindicats, que per la seva força en nombre oposaven major resistència a la rebel·lió, tenien present des de feia temps l'expectativa que una provocació de les dretes donaria lloc per si sola a la revolució social. A la guerra seguí, doncs, la revolució.

Un jove milícia anuncia la rendició del quarter de la Montaña

Guerra i revolució foren inevitables a Espanya no tant sols pel fet de la polarització de la societat i per un ascens polític als extrems, sinó sobretot per les condicions de profunda i múltiple fragmentació política i social en què les forces principals de l'Exèrcit donaren un cop contra la República.

Si aquestes forces, caps i oficials, no s'haguessin rebel·lat contra l'autoritat civil i haguessin contribuït en els seus esforços per cercar una sortida pacífica a les tensions de l'època, mai hauria començat una guerra entre espanyols.

L'ALÇAMENT MILITAR; COMENÇA EL COP.

La conspiració que va desembocar en l'alçament militar era quelcom molt ben planejat que constava amb l'àmplia majoria dins del cos d'oficials.

La vertadera conspiració en el cop militar comença quan, un grup reduït d'alts dirigents, encarreguen al general Mola que s'ocupi de tantejar l'ànim de les guarnicions. Aquesta primera fase es de signe defensiu per estar previnguts en cas que el Govern anés a parar en mans de Largo Caballero. La reunió per tal conspiració, va sorgir en la fortuïta coincidència de Franco i Mola el mes de març, a Madrid. Inicialment, Franco es va anar mantenint més o menys informat sobre el funcionament de les gestions, però

Enterrament de Calvo Sotelo el 1936

quasi no va participar en elles, només, si més no, per aconsellar demores. Quan el juny les circumstàncies pressionaven al general Mola, i decidí de revoltar-se, Franco considerava que encara no era el moment oportú.

L'assassinat de Calvo Sotelo, el 13 de juliol, i l'onada emocional que es produí, va fer decidir al general Franco de llançar-se a l'acció. Quelcom semblant els va passar a varis militars de varies guarnicions.

Mola i els carlins navarresos quasi no tenien res en comú, tret de l'hostilitat cap al Front Popular. No va ser fins el 15 de juliol que, la Junta Suprema carlista va decidir unir-se a la rebel·lió militar. Per altra banda, els comandants militars de Balears i Canàries, es trobaven tan distants i aïllats que només van poder influir en les guarnicions de les illes.

Després de revoltar Mallorca, predominantment de dretes, el general Goded va traslladar-se a Barcelona, on seria afusellat més endavant. Franco va aconseguir que s'alcessin les Canàries, però quan el matí del 19 de juliol va aterrar a Tetuán, el Marroc ja estava dominat pels insurgents.

Contràriament, el Govern no podia actuar sense cap evidència probatòria contra els alts dirigents militars. Aquests, anteriorment ja havien sigut destituïts d'alts càrrecs. És potser per això que es considera el fet de designar a la revolta del 1936 com a "rebel·lió del alts generals" és arbitrària: foren més els que van romandre fidels al Govern que els que es van revoltar.

L'aixecament militar de juliol de 1936 va trencar els esquemes establerts fins ara en qualsevol rebel·lió: l'èxit limitat, tot hi que tampoc de fracàs total, va fer desencadenar la guerra civil.

L'1 de juliol Mola emet un informe reservat en el qual es transmet un pessimisme general i personal; la conspiració no arriba a la unanimitat en què confiava. A més, la Guàrdia Civil, en gran majoria, es mantindrà fidel al Govern; està en marxa una reorganització de la oficialitat de Seguretat i d'Assalt.

L'amplitud de la xarxa conspiradora i la necessitat de temptejar militars afectes al Front Popular, amb qui per relacions de companyerisme es confiava a poder influir en ànim, va provocar que arribessin notícies al Govern de que alguna cosa es preparava.

A partir del 14 de juliol, quan es descobreix el cadàver de Calvo Sotelo, qualsevol possibilitat de diàleg, ja de per si remota, desapareix; l'enfrontament armat tindrà lloc aviat. Tots prenen posicions, i el Govern, que desconeix la veritable extensió del que es trama, confia en sufocar qualsevol intent de subversió: no roman inactiu, com més tard es diu. Practica registres, avisa a les forces de l'ordre públic, manté contacte amb els caps de la Guàrdia Civil, etc.

Reiteradament es culpa a Casares Quiroga, i en menor mesura els que constituïen el Gabinet, per negar-se a entregar armes al poble, és a dir, a les

milícies sindicals i polítiques. També a Barcelona els anarcosindicalistes demanaven armes per recolzar el Govern autònom: Companys els hi va negar.

Que Casares pequés de imprevisor per mal informat, que li faltés energia o valor, procediments més energètics, i més que res, que no fos la persona idònia per afrontar aquella situació límit, va quedar demostrat: la seva actuació al front

del Govern va ser **Lluís Companys (a la dreta)**

desencertada des del

primer dia, però tampoc les circumstàncies li van ser favorables.

Semblava que en gran part dels espanyols predominava el desig, potser fatalista, de que estellés d'una vegada la violència per acabar d'una vegada amb el contrari.

Impulsat per les circumstàncies, la situació emocional i la crispació que dominava a amics i enemics, el general Mola decideix no endarrerir més l'alçament i dona ordres per què els alçaments s'esdevinguessin entre els dies 18 i 19, i potser 20 de juliol. En les capçaleres de divisió i a les ciutats amb guarnició es declararà l'estat de guerra, i des d'aquell moment l'autoritat superior serà la militar.

Comença l'alçament.

Quan a l'Alcazaba de Melilla es preparaven mesures pel cop militar al Marroc, s'ordenà el registre de l'edifici en el qual es guardaven armes i es trobaven reunits alguns conspiradors. Per evitar el registre va intervenir un escamot de

legionaris insurgents: així va desencadenar-se la revolta a Melilla el 17 de juliol. Els comandaments que es van mantenir fidels al Govern van ser depositats i engarjolats i a Tatuán l'alt comissari va ser detingut.

Van quedar tallades les comunicacions amb Madrid i els revoltats van telegrafiar immediatament a Franco a Les Palmes, on es trobava per assistir al funeral del general Balmes, mort per accident casual.

A les Canàries es declara l'estat de guerra i per radio es llegeix el bàndol i una al·locució exaltada i moderada a la vegada, per part d'en Franco. L'Exèrcit va ocupar els punts vitals. El governador civil de les Palmes és fet presoner. El text del telegrama d'en Franco, que inicia la seva ascensió al protagonisme, serà interceptat a Madrid i portat al Ministeri de Guerra.

La revolta a Sevilla:

A Sevilla, el general Queipo només aconseguirà la participació activa d'un curt número de caps i oficials i, a part de l'Artilleria i la Guàrdia Civil, la resta de regiments i cossos s'oposen a qualsevol revolta. Acompanyat pels escassos oficials que el recolzaven, en una tensa conversa, incita el cap de la divisió, José Fernández, perquè reveli Andalusia, cosa que nega a accedir juntament amb altres oficials. El general Queipo els destitueix i arresta a tots.

Requerits oficialment o per telèfon, els diferents caps d'unitats, que es van negant a unir-se a la insurrecció del Marroc, com els ordena Queipo, posició del

qual no reconeixen com a legítima. Finalment, el general Queipo fa pagar el bàndol firmat per ell declarant l'estat de guerra.

A Sevilla, les forces proletàries són nombroses i organitzades i contenen amb algunes armes. La lluita decisiva es lliura al centre

General Queipo de Llano

de la capital on la Guàrdia de Seguretat i Assalt defensen alguns edificis públics.

Aviat però, els rebels conquisten la central telefònica, l'ajuntament i finalment, el governador es rendeix, igual que els d'Assalt.

Mètodes contra el cop

Des de el primer moment, el Govern s'esforça en aïllar les tropes insurrectes de Marroc de les guarnicions peninsulars. Per aconseguir-ho, la mateixa tarda del 17, havia ordenat que gran part de l'esquadra es dirigís cap a l'Estret.

El telegrama de Franco, interceptat, aviva els temors de que la revolta s'estengui per la Península. En diferents guarnicions s'observa el nerviosisme i es produeixen aquarteraments. La nit del 18 al 19 es va caracteritzar per la tensa espera i per la febril activitat en la preparació de l'alçament en moltes guarnicions. Hi va haver una persona que no va poder aguantar. Casares Quirorga, enfonsat física i moralment, decidí dimitir.

L'alçament a Aragó

Des de la tarda del 18, Cabanellas retenia al seu despatx, a Saragossa, a Núñez del Prado, i les guarnicions d'Aragó s'havien alçat i anaven avançant posicions amb la col·laboració de forces de l'ordre públic. Ràpidament van descompondre la potent CNT.

Encara que el cop havia fracassat a Burgos, els rebels van instar al general Batet perquè es posés al front del moviment de revolta, però al negar-s'hi, va ser arrestat. Substituídes les altres autoritats, i empresonats els caps de la Guàrdia Civil, Burgos i els seus entorns van quedar en mans dels revoltats, recolzats per la majoria del poble.

L'alçament a Valladolid

Al general Andrés Saliquet, se li va encarregar d'alçar-se amb la divisió de Valladolid, induint el titular, Nicolás Molero, o suplantant-lo. Acompanyat d'alguns parcials i un petit nombre de paisans, Saliquet es va presentar d'imprevist al despatx de Molero. Al negar-s'hi aquest, es va produir un petit tiroteig del qual Molero va sortir ferit. Immediatament, la resta de la guarnició, guàrdies civils i dels de Seguretat i Assalt, es van posar sota les ordres de Saliquet. Declarà l'estat de guerra i es va disposar a combatre a les

organitzacions sindicals. La resistència duraria poc: a Valladolid, els falangistes eren nombrosos i van participar juntament amb l'Exèrcit. Organitzats en milícies, on també es van allistar joves d'Acció Popular i monàrquics, van sortir durant els dies següents per als fronts que s'anaven formant.

A Lleó es van produir vacil·lacions i retards a causa de complicacions a l'aeròdrom i a l'arribada de miners asturians, rumb a Madrid, exigint armes llargues. Però quan aquests marxaren, Lleó es va alçar.

En general, als llocs revoltats, s'establia quelcom semblant a un mètode que consistia en neutralitzar els caps fidels al Govern i substituir-los per els designats per Mola, arrestant alhora a la resta de caps i oficials que s'oposaven. Llavors, es declarava l'estat de guerra, s'atacava el govern civil s'entrava a l'ajuntament, on es destituïa i arrestava. Si es concentrava gent armada o es produïa qualsevol resistència, s'atacava la Casa del Poble i centres sindicals. També es procedia a la detenció d'enemics polítics. La Guàrdia Civil va jugar un paper

Forces lleials a la República

important, i el cop solia triomfar ràpidament allà on els guàrdies col·laboraven amb l'Exèrcit. Els guàrdies d'Assalt es va oposar a l'alçament en molts punts, i en altres, menys, col·laboraren.

El cop militar es va donar sota la bandera tricolor republicana. No és cert que s'utilitzés com a burla, sinó perquè així s'havia arribat en acord i figurava en les instruccions de Mola. També es va utilitzar el crit ritual de "¡Viva la República!".

Últim intent de pau:

Després de la dimissió de Casares, tampoc l'Azaña, president de la República, volia entregar armes a les milícies populars. Va tractar de buscar una solució de compromís; equilibrar la crispada República i garantir a qualsevol preu l'ordre públic, per evitar que la revolta s'estengués a la Península. Va recorre a varies personalitats per tal de portar a terme pla de solució, però tots els intents acabaren en fracàs.

Eren altes hores de la nit i Mola es proposava declarar l'estat de guerra l'endemà mateix. Per ordre de Mola s'acabaven de revoltar el Marroc, Andalusia, Castella la vella i Aragó; en Franco havia alçat Canàries, vetllaven armes la guarnició de Barcelona i les de Mallorca, Menorca...la sort estava tirada i no hi havia opció de retrocedir.

Tampoc les organitzacions obreres podien retrocedir. Començaren a moure's socialistes, anarcosindicalistes i comunistes, sense faltar republicans disconformes ; tots ells protestaren pública i impetuosament en manifestacions amenaçadores que varen recórrer els carrers més cèntrics de Madrid.

Barcelona:

A l'alba del 19 de juliol es va alçar una part important de la guarnició de Barcelona. No es produí la unanimitat en la que inicialment es creia per part dels governamentals; els efectius no sobrepassaven els 2.000 homes. Els soldats compliren fins que el moviment va ser desbaratat i els oficials van caure morts o presoners.

Els guàrdies d'Assalt, nombrosos i entrenats, es mantingueren fidels al Govern Autònom. Els caps de la Guàrdia Civil havien garantit la seva lleialtat i compliren.

Mentre alguns dels seus oficials estaven revoltats a la divisió, Llano de la Encomienda es mantenia fidel al Govern. Fins a l'arribada del general Goded, va portar el control de la revolta el coronel Fernando Burriel. El capità Escofet va assumir la iniciativa militar governamental.

Les tropes rebels tenien que distribuir-se en varis punts per formar columnes el major possibles i ocupar els llocs estratègics. Escofet i Guarnier coneixien a través d'informacions els llocs d'enllaç, i va ser on els varen sorprendre i van presentar batalla. Les forces de l'ordre públic van estar en tota ocasió o moment assistides per multituds de paisans, la major part armats amb rifles i pistoles, escopetes de caça i alguns fusells. A mesura que la lluita avançava i petites columnes de rebels eren derrotades, els paisans s'apoderaven de l'armament de la tropa. Al front dels quals hi havia els principals líders de l'anarcosindicalisme barcelonès. Alguns que lluitaven pel seu compte perseguint els militars o barrant-los el pas amb barricades, i contribuint a aïllar-los a les bases o casernes.

Soldats republicans surten de Barcelona camí del front

El general Goded va tenir menys sort que Franco amb els contactes quasi simultanis que ambdós realitzaren amb els controls que la conspiració els havia proporcionat. Havia entrat en la Capitania, el migdia del 19, va arrestar a Llano de la Encomienda, i encara que es disposava a restablir la situació, no ho

aconseguiria. Una poderosa columna de la Guàrdia Civil i una companyia de Intendència, posà fi als combats de les places de Catalunya i la Universitat i les casernes es van anar rendint. Al vespre del 19, el general Goded va ser fet presoner.

La batalla de Barcelona va produir nombrosos morts i ferits en el dos bàndols. Els més castigats però; els paisans. El dia 20, menys la catedral i el monestir de Pedralbes, va haver-hi una gran crema de esglésies, convents, escoles i altres edificis religiosos de la ciutat.

Els anarcosindicalistes es van apoderar de una gran quantitat d'armament i tallaren la circulació amb barricades, mentre les seus dels sindicats i associacions llibertàries es convertien en fortins. Els guàrdies d'Assalt i la Guàrdia Civil, en menor mesura, es veien contagiats pel fervor revolucionari i no estaven en condicions de garantir l'ordre públic que va fer fallida. El president Companys, per tal d'evitar nous enfrontaments va haver de pactar amb els dirigents anarcosindicalistes per evitar que es suprimís la Generalitat. Sorgí el Comitè de Milícies Antifeixistes, un Govern popular mandat per la CNT i la FAI. Al carrer, en l'economia, en les fàbriques, partides d'homes armats que imposaven la seva llei.

La ràpida derrota dels rebels a Barcelona va animar als governamentals i abatí l'ànim d'alguns compromesos, que seguiren per ràdio les notícies; va influir en particular en València, Santander, Barbastro i altres punts.

L'alçament a Madrid:

En fracassar l'intent d'en Martínez Barrio, l'Azaña va encarregar la formació d'un nou Govern a en José Giral, amic personal i militant d'Esquerra Republicana. El nou Gabinet es forma amb republicans moderats decidits a afrontar la revolta per mitjans dràstics, i a entregar armes a les organitzacions proletàries assumeixin el risc de que signifiquin la revolució; dit d'una altra manera, la República està perduda.

La tensió creix a la capital, i els conspiradors indecisos estan desconcertats. Uns 40.000 fusells es guarden a la caserna de la Montaña, i al negar-se el coronel

Moisès Serra a entregar-los, es col·loca en rebel·lió passiva. En els esdeveniments s'observen fets inquietants però cap unitat militar està completament a favor de l'alçament. Als carrers dominen els guàrdies de Seguretat i Assalt i grups de milícies.

Pas Militar a la Porta del Sol, Madrid juliol del 1936

El 19 de juliol, el tinent coronel Rodrigo Gil, cap del Parque, entrega 5.000 fusells per a la formació de cinc batallons, dirigits per oficials de la UMRA, compostos per afiliats a partits i sindicats. El cinquè d'aquests batallons, de base comunista, seria l'origen del famós V Regiment. A Madrid i els seus entorns es concentrava una important guarnició distribuïda en casernes, comandàncies, escoles, parcs, centres de totes les armes, etc.

Les xarxes conspiradores, contràriament, resultaren fluïxes i insegures. La policia actuava i els conspiradors es sentien vigilats. Presidia la conspiració el general Rafael Villegas i el cap de la divisió el general Fanjul. El desconcert i el desànim es generalitzava entre els compromesos: ningú rebia ni donava ordres.

El 19 a la tarda, el general Fanjul es presentà a la caserna de la Montaña. Allà va establir el comandament teòric de la I Divisió, i va redactar el bàndol de l'estat de guerra, el qual mai seria fixat. Aquella nit van anar penetrant a la caserna un elevat nombre de falangistes, però varis oficials de la caserna eren contraris a l'alçament, mentre d'altres mantenien posicions passives, i el oposats a la revolta es trobaven en major proporció.

La nit del 19 al 20, guàrdies civils i d'Assalt van rodejar el quarter. Al matí del 20, es va iniciar un tiroteig; l'edifici va ser encanyonat i varis avions llençaren bombes. Dins el quarter, els que estaven en contra dels rebels col·locaren banderes blanques, fet que provocà un desordenat intent d'assalt per part del paisans. La resistència durà unes hores, i al final, la Guàrdia Civil, d'Assalt i milicians, van assaltar el quarter. Es va fer presoner el general Fanjul, que seria jutjat i afusellat. La majoria de la resta, i els falangistes, serien víctimes d'una horrible i indiscriminada matança.

Altres zones:

A Galícia l'alçament es va produir el dia 20. Hi va haver oposició armada per part del governador civil de La Corunya, amb l'ajut de guàrdies d'Assalt i carrabiners i paisans. La lluita es prolongà en barris i pobles durant varis dies, fins que la resistència va quedar dominada. Dos generals, el governador de La Corunya, el cap de l'Arsenal i el comandant dels guàrdies d'Assalt foren jutjats i passats per armes. El conjunt de Galícia va quedar en poder dels rebels.

La situació a Toledo resultava una mica desconcertant: des de Madrid va sortir una columna al comandament del general Riquelme, a la qual es van unir milícies madrilenyes i les locals que ja esperaven als de Toledo. Els rebels es va veure obligats a anar-se enretirant fins a encasellar-se rere els murs de l'Alcàsser.

El general Moscardó davant les ruïnes de l'Alcázar de Toledo

A València, el fet que el membres de la UME s'havien mostrat impacients i agressius, i el fet que la unanimitat es veia molt lluny d'aconseguir-se, va facilitar que el general Martínez Monje dominés a poc a poc la situació a favor del Govern a tota la regió lleuantina, que militarment incloïa Múrcia.

A Alacant afusellaren el general García Aldave, compromès amb els rebels, que es va veure en la impossibilitat de revoltar-se.

Els governamentals dominaren un punt clau, Cartagena, igual que la plaça, l'arsenal i la base naval. Cap al Nord, va restar fidel Castelló, i també tota la costa mediterrània, des de Port Bou a Estepona.

Es formaren columnes militars que des de Levante acudiren a Albacete, on s'havia alçat la Guàrdia Civil i els efectiu de la caixa de reclutes. Després de violents combats, Albacete va passar al poder dels governamentals.

Ciutat Real, que va canviar el seu nom per el de Ciutat Lleial, va quedar amb el Govern igual que la a ciutat andalusa de Jaén.

Les organitzacions revolucionaries d'arrel obrera i camperola desbordaren l'autoritat del Govern en casi totes les províncies en les quals aquest aconseguí dominar als rebels. L'autoritat es va fraccionar en multitud de comitès independents i en governs locals que trencaven amb l'autoritat del Govern. L'Exèrcit patí dràstiques depuracions que atenyien fins i tot aquells que no s'havien revoltat, i en pocs dies va quedar desarticulat i substituït per milícies de partits i sindicats. Però la situació es va descontrolar i finalment, es va haver

de reconstruir l'Exèrcit, un Exèrcit que s'anomenà popular. Rivalitats entre partits i sindicats, pors i falta d'autoritat causaren que, en la rereguarda quedessin moltes armes, de les quals els fronts estaven mal previstos.

Durant els dies que succeïren als de l'alçament es van anar formant petits fronts. Mola va iniciar una penetració a Guipúscoa i va enviar forces importants cap a Madrid. El Partit Nacionalista Basc, juntament amb l'Exèrcit i els milicians del Front Popular van atacar en direcció a Álava. Vàries columnes catalanes van penetrar a Aragó, formant fronts a Osca i Saragossa, etc.

Carrabiners i milicians, a Barcelona, el 19 de juliol de 1936

L'esclat de juliol va ser exclusivament espanyol i cap potència estrangera, que més tard intervingueren, no van tenir res a veure en el primer xoc fratricida. El cap suprem de la rebel·lió va ser el general José Sanjurjo, que residia a Portugal.

Mola, va ser a qui se li van designar els fils de la conspiració i d'impartir les primeres ordres.

Quan el 20 de juliol el general Sanjurjo es disposava a traslladar-se a Burgos en una avioneta, un accident va posar fi a la seva vida.

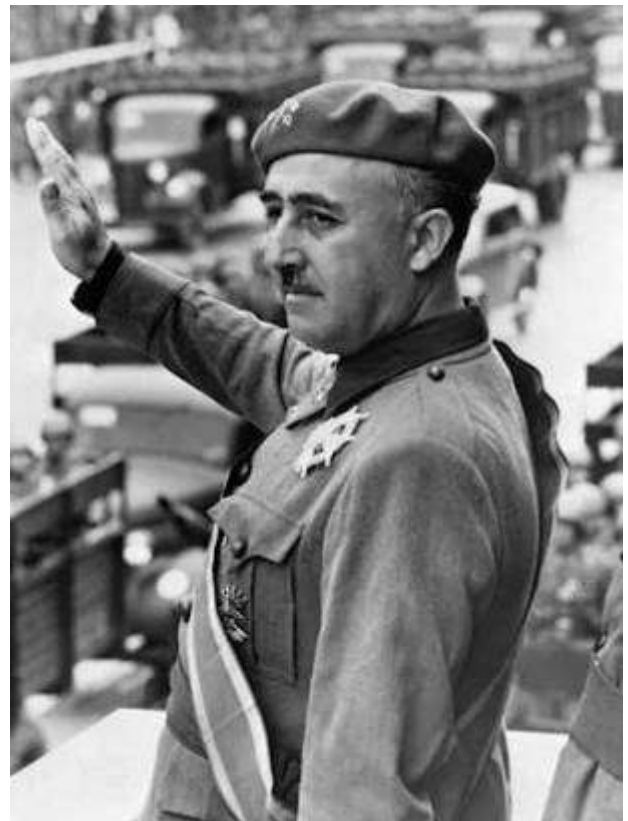
Al Marroc, el general Franco s'enfrontava amb grans dificultats per traslladar a la Península el gros exèrcit colonial. Aviat però, les circumstàncies li serien favorables; va aconseguir el seu propòsit, i, a més, ajuda estrangera. Tot allò,

el prestigi del que gaudia dins d'amplis sectors de l'Exèrcit, van fer que acabés assumint tots els poders militars i, per tant, polítics.

L'alçament cívic-militar i la reacció governamental revolucionària aviat es van equilibrar respecte a fronts combatents, de la mateixa manera que en les eleccions del 1936, entre dretes i esquerres. La guerra civil era inevitable. Ja havia començat.

L'Alçament

El General Francisco Franco

PERÍODE

DEL

MARRROC

MELILLA; 17 A LES 17

Abans de començar a parlar del protagonista de la nostra història hem de tenir present i fer esment de tota una sèrie d'esdeveniments, conjures, conspiracions i traïcions que tingueren lloc al Marroc, a Melilla en concret, de tota Espanya.

El 17 de juliol de 1936 tingué lloc el començament de la Guerra Civil espanyola. Els primers actes de sublevació es produïren a Melilla. El punt d'inici del conflicte tingué lloc a l'edifici de la Comissió Geogràfica.

Mapa Protectorat espanyol al Marroc

Que la sublevació estava en marxa era un fet sabut per quasi tots. No tota l'activitat clandestina dels dies previs a l'alçament foren fruit de la conspiració desenvolupada pels militars de dretes, també els moviments obrers d'esquerres i els militars a favor de la República prepararen un conjunt d'operacions destinades a fer fracassar el Govern. Aquestes activitats clandestines quasi no contaren amb les autoritats civils o militars de la plaça, les quals ambdós bàndols consideraven inútils o contraries als seus fins.

El matí del dia 17 de juliol començaren a arribar a la Comissió Geogràfica paquets amb armes procedents del Parc d'Artilleria que es repartiren entre el personal seleccionat de la conspiració.

Sobre les 15:00 hores, es reuniren a la Comissió part dels oficials compromesos a la conspiració. Hi constaven els tinents coronel Juan Seguí Almuzara, Maximino Bartomeu González Longoria i Dario Gazapo Valdés; els capitans Medrano, Cano i Garcia Alted, aquests dos últims de la Guàrdia Civil; i els tinents La Torre, Tasso, Bragado, Sánchez Suárez, Samariego, Rojo i Ripoll.

Però aquesta incessant activitat no passà desapercibuda per les autoritats republicanes, que obtingueren informació dels preparatius del moviment a partir de dues vies: per la informació del tinent d'infanteria Álvaro González de la Cruz, i la trucada rebuda des del Ministeri de la Governació el dia previ a l'alçament on s'urgia a les autoritats polítiques de Melilla que fossin cauts.

Molts consideren que el cop sorprenué a la màxima autoritat militar de Melilla. Avui, de la documentació localitzada en arxius militars, podem afirmar que el general Manuel Romerales Quintero coneixia amb força anterioritat que alguna cosa es removia a la plaça. Però per això hem de retrocedir uns mesos abans per tal de poder conèixer els antecedents del cop militar del 17 de juliol.

MELILLA DIES ABANS DEL COP D'ESTAT

Al llarg del segle XIX i principis XX el desenvolupament urbà de la ciutat de Melilla estava estretament relacionat amb les diverses campanyes militars conegudes avui dia com a "Campañas de Marruecos", que es convertiren en un dels principals motors econòmics de la població. La situació era tal que fins i tot la població civil resident depenia de la Jurisdicció Militar.

Però el creixement de la població civil requeria una nova estructura organitzativa per tal de poder satisfer les necessitats quotidianes de la ciutat. La transformació municipal començà en temps de la monarquia alfonsina amb la creació d'una junta arbitraria el 1902 i acabà convertint-se definitivament en Ajuntament democràtic el 1931. Posteriorment, s'establiren el mateix any, tant en aquesta ciutat com a Ceuta, les Delegacions Governatives de caràcter civil dependents directament del govern central.

Aquesta situació de creixement exhaustiu de població municipal i d'accés de sindicació del poble fou amb el que es trobaren immersos els diferents generals

destinats al càrrec de la Circumscripció pel Govern de la República. El juliol de 1936 exercia aquesta funció el general Manuel Romerales Quintero des del març d'aquell mateix any. Aquest militar és un dels que ha rebut de la histografia dedicada a la Guerra Civil un dels tractes més deformants, i fins i tot, podríem dir caricaturesc.

El General Romerales no era un novell respecte la realitat marroquí, ja que havia estat destinat en aquest mateix càrrec el 1933. Era per tant, aquesta la segona vegada que exercia com a màxima autoritat militar de la plaça.

General Manuel Romerales Quintero

La primera d'aquestes destinacions a Melilla fou pocs dies després de la victòria de la coalició radical-cedista a les eleccions generals. El juliol del 1935 fou cessat del càrrec durant el fort procés de dretanització del govern de coalició, i fou substituït pel general Emilio Mola. Novament fou cridat al seu antic càrrec a Melilla el 1936, nou dies després de la formació del primer Govern del Front Popular.

En la seva reincorporació el bon tracte que revé de les autoritats civils distaren bastant del que li oferiren els seus companys i subordinats. La plaça reunia un gran nombre de militars, uns compromesos amb l'alçament, altres disconformes amb la situació política i social del Govern del Front Popular i altres fermes defensors del règim del 31 i del govern de les eleccions del febrer de 1936. Foren molts els incidents que s'esdevingueren durant el seu segon mandat entre els membres de la guarnició, eren el reflex de la realitat política crispada del moment; provocacions de les joventuts front popularistes per un costat i reserves concentrades dels oficials per l'altre. Molts testimonis dels esdeveniments han deixat testimoni d'una ciutat dividida, com tot el país, en dos bàndols irreconciliables.

Aquesta divisió política tingué gran influència en el desenvolupament de les relacions del General amb els seus subordinats i s'ha descrit fins i tot, com una fractura geogràfica dels llocs freqüentats pels simpatitzants d'un i altre ideari. Avui dia, tots aquests conflictes que pesaren sobre el General són coneguts gràcies, entre altres, als procediments judicials militars, i en concret al sumari obert al General Romerales després de la seva detenció el 17 de juliol.

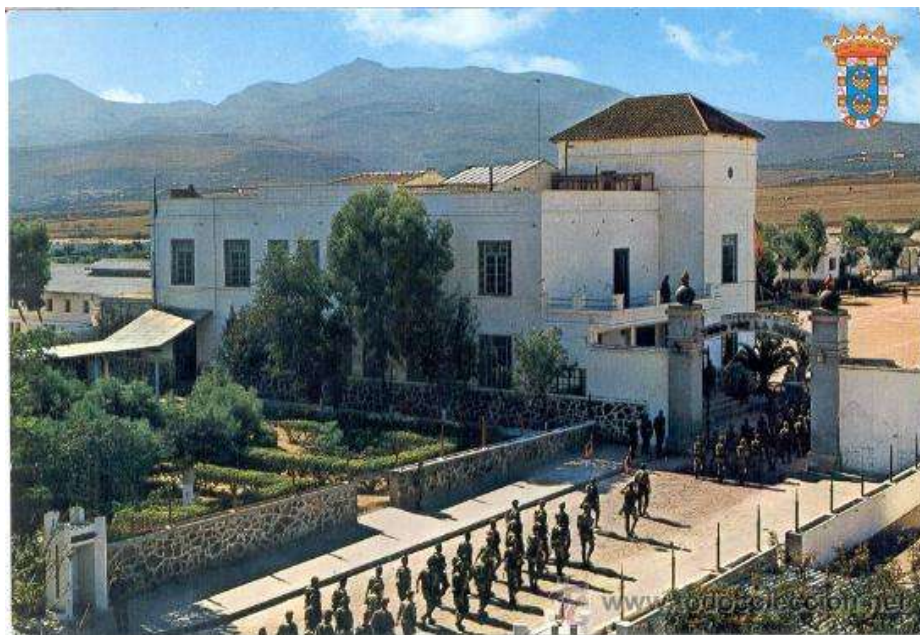
Com s'ha comentat abans, el triomf de les forces d'esquerres en una ciutat tan fortament vinculada a l'exèrcit generà tensions i enfrontaments entre simpatitzants radicals d'esquerres i els defensors dels privilegis que els militars havien gaudit fins aquells moments.

Aquesta conflictivitat creixent va obligar a les màximes autoritats civils i militars a actuar amb duresa per evitar que aquells incidents no es convertissin en un problema d'ordre públic. Moltes de les decisions preses pel General Romerales per tal d'evitar els xocs entre els seus subordinats amb la població civil no foren enteses per part de la oficialitat a les seves ordres, i l'acusaren de sotmetre's al poder polític. Un exemple dels successos que més afrontament crearen en la guarnició militar de Melilla fou el tancament del Casino després d'un incident produït entre oficials i joventuts del Front Popular.

El tancament del Casino no donà els resultats previstos de calmar els ànims encrespats que es vivien sinó tot el contrari. La tensió amb el General anava creixent a mesura que passaven els dies, molts dels incidents denunciats pels seus subordinats després del cop d'estat s'utilitzaren per acusar-lo de la seva actitud "antimilitar".

Dins de la contínua conflictivitat entre l'exèrcit i elements del Front Popular de Melilla, un dels incidents més greus que es produïren foren els de "la Hípica", el Club Militar de Melilla, del qual foren expulsats per l'oficialitat un nombre de persones que s'hi havia introduït sense autorització. Aquest fet portà entre la població militar una especial preocupació i n'ha quedat constància gràcies a que fou aportada com a prova en el sumari obert al general Romerales.

Accions com aquesta i altres incidents descrits generaren les queixes i acusacions més fortes per part dels subordinats. Qualsevol decisió presa pel General en qüestions del servei provocaven la crítica i el disgust entre l'oficialitat descontenta, si més no, la creença de que hi hagués motivacions extra militars en les seves ordres.

Quarter Militar d'Artilleria de Melilla (1940)

Els successos relatats només són exemples de la clara falta d'acord de la guarnició, o millor dit, dels militars que preparaven l'alçament, amb el General. Pocs oficials dirigents d'unitats donaren suport a Romerales i els que ho feren en patiren les conseqüències més greus per ser fidels al seu oficial superior i a la República. En tot aquest ambient començaren a sorgir moviments conspiradors que pretenien canalitzar frustracions i rancors fruits de la nova situació que es vivia des de la implantació de la República. Però no tot el malestar militar era dretà; alguns grups d'ideologia esquerrana també començaren a moure's en defensa del règim constituït. La realitat era mot més complexa que el simple malestar dels subordinats amb el seu oficial o amb els constants accidents públics que es produïen. La guarnició començava a radicalitzar-se políticament i a organitzar-se en cèl·lules conspiradores.

LES CONJURES MILITARS A MELILLA

La falta de connexió entre el General Romerales amb l'oficialitat de Melilla no era l'únic problema; la plaça era un centre de tensions i intrigues entre els militars defensors d'idees polítiques radicalment contràries.

Dies previs a l'alçament el General Romerales comunicà al govern la seva sospita que entre les tropes del Marroc es planejava alguna cosa contra la República. També ho comunicà a diferents militars de L' **Unitat Militar Republicana Antifeixista (UMRA)**. L'UMRA envià militars fidels per tal d'investigar i resoldre qualsevol intent anti-governamental. No passaren desapercebuts per al grup de conspiradors, de manera que deu dies abans de la rebel·lió, la situació a la plaça era veure quin grup s'avançava a l'altre.

És cert que no només a la plaça, sinó també en totes les ciutats d'Espanya amb unitats militars, es parlava de malestar militar però no generaren prou preocupació en les autoritats civil i l'excés de confiança generà que a Melilla en prou feines hi hagués línies d'investigació del rumor sobre la trama militar. En aquells moments d'alta tensió el General no era conscient del que se li esdevindria a sobre fins poques hores abans de l'inici de l'alçament, així com el govern fou incapaç d'articular una defensa que evités el que posteriorment seria el començament d'una guerra que assolaria a Espanya durant quasi tres anys.

L'UMRA de Melilla va fer arribar un informe sobre l'activitat subversiva al Marroc, proposant la baixa dels principals caps del cos compromesos amb el cop. L'informe proposava solucions immediates per posar en marxa una nova planta, una sèrie de mesures d'urgència basades en un petit nucli de caps no compromesos amb la dreta.

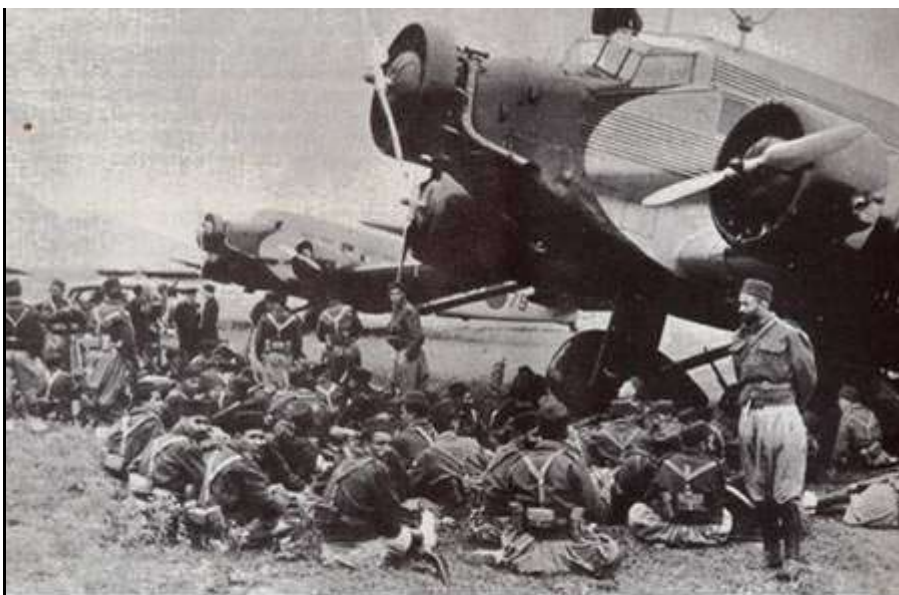
Avui es pot afirmar que en aquells dies no només existia una conjura militar, sinó diversos moviments de signe molt diferent. Organitzacions com la **Unitat Militar Espanyola (UME)**, de dretes, i la UMRA, d'esquerres, funcionaven plenament en les casernes africanes en els mesos previs al cop. La UME, com a organització militar de dretes, havia nascut poc després de la instauració de la

República però no fou fins els últims mesos previs a l'inici de la guerra que començà a tenir importància per als gestors de la conjura. El vertader valor de la UME fou convertir-se en el "fil comunicador" de la conspiració i en la captació d'homes per a la rebel·lió. El seu màxim representant era el tinent coronel Seguí, un dels oficials amb un paper més destacat en la conjura.

Per altra part, la UMRA nasqué de la fusió el 1935 de dos organitzacions d'extrema esquerra. Pretenia defensar la República dels intents conspiradors dels militars més antirepublicans. Però els seu origen purament defensiu mancava d'iniciativa i era minoritària entre les files de l'oficialitat i realment no fou un vertader obstacle per al cop.

L'activitat dels militars de la UMRA es multiplicà però quasi simultàniament, les autoritats militars s'adonaren de l'existència d'aquests moviments de defensa. A més a més, els mancaven dates fiables en relació als preparatius del cop de dretes per la difusa informació que arribava a les autoritats republicanes.

A principis de juny, el comandant Lambea començà a rebre notícies que senyalaven l'existència de reunions de caps en una cantina de Segangan de contingut extremista republicà i s'ordenà la identificació dels culpables. El resultat de la investigació es posà en coneixement del general Romerales, i per ordre d'aquest es comunicà als dirigents superiors de les Forces Militars.

Tabor de regulares marroquies esperando el embarque a la Península.
El traslado, realizado por aire y mar, fue decisivo para el ejército nacional

Aquestes primeres reunions descobertes per el Servei d'Intel·ligència no foren més que l'inici d'una profunda investigació de militars amb idees properes a la UMRA. Encara que molts eren rumors, no hi havia dubte que alguna cosa estava passant a les casernes, on la ideologia d'esquerres havia fet entrada. Dies després arribà un comunicat sobre una reunió d'elements extremistes a la Comandància on també s'esmentava que els conjurats d'esquerres portaven temps vigilant els domicilis d'oficials, varies casernes i la mateixa Circumscripció.

Poc a poc, la Circumscripció anava tenint coneixement de fets en els quals es vinculava a personal militar en conspiracions de major a menor importància.

Al mateix temps, els conspiradors de la trama de dretes seguien avançant en els seus objectius. L'inici de la conspiració estigué plena de problemes, faltava una organització efectiva de la conjura però que poc a poc s'anà resolvent. Finalment, es formà una Junta de Generals presidida pel general Goded.

El General Yagüe, un dels principals caps de l'organització de l'alçament militar

Aquests oficials en un principi desenvoluparen una activitat conspiradora d'escassa eficàcia en l'extensió del moviment entre les unitats militars. Primer captaren per a la conspiració el major nombre possible de companys d'armes de l'alta guarnició i després informar dels nous destins del general Franco i Mola i informar-los de les intencions de l'acció militar. El 17 d'abril la Junta decidí nomenar director del moviment el general Rodríguez del Barrio. L'alçament es tenia previst pel dia 20 d'aquell mes. Però certes indiscrecions de l'esposa de Rodríguez del Barrio els posà en evidència i el cop quedà anul·lat i el seu

director sospès. Des d'aquell dia el general Mola assumí la tasca de reconduir l'organització del cop i el general Sanjurjo com a cap de la sublevació.

A l'Àfrica, un cop consolidat el pla, col·laboraren en la gestió del pla subversiu un conjunt reduït de militars encarregats en cada plaça o servei d'organitzar l'estructura militar per tal de que en el moment senyalat l'alçament fos un èxit. A la vegada, aquests militars estengueren la xarxa de la conjura a cada un dels territoris o serveis on estaven assignats. A poc a poc, unitat per unitat, la conspiració militar anava agafant forma. Aquesta selecció de comandaments facilità la resposta disciplinada de la guarnició militar cap aquell pas sense marxa enrere que significaria l'alçament militar.

El General José Sanjurjo (a l'esquerra) amb el General Manuel Goded (a la dreta)

Mentre el mutisme caracteritzà l'actuació dels militars de dretes, les trames dels simpatitzants de la UMRA continuà amb els mateixos errors de falta de preocupació a l'hora d'assegurar la clandestinitat de les seves accions. Ni tant sols la creixent pressió que es vivia en l'ambient el mes de juliol de 1936, ni el descobriment d'algunes reunions de militars d'esquerra, feren que milloressin les mesures de seguretat d'aquests conjurats.

El dia 3 de juliol arribà un missatge al general Romerales en el qual s'anunciava un possible moviment de dretes. El General ho comunicà al comandant Lambea, pel qual els militars conjurats pogueren saber no tant sols que la informació, per sort d'ells, no era certa, sinó que existia un seguiment, encara

que imprecís, dels seus moviments i les preocupacions a partir d'aquesta data s'extremaren.

El juliol fou el mes clau. Mentre els militars d'esquerres continuaven realitzant reunions estèrils. Els conspiradors de dretes esperaven les ordres des de la península. Durant aquells dies es continuaren descobrint reunions en les quals es trobava implicat personal militar.

La tensió creixia entre els grups cada vegada més radicalitzats, fins que el 14 de juliol, com si fos un detonant, arribà la notícia de l'assassinat de Calvo Sotelo. Aquell mateix dia, i com a conseqüència de l'atemptat del polític monàrquic, es revé a la Delegació Governativa un telegrama on s'alertava del perill d'una possible sublevació militar en el qual s'indicava que havia arribat informació d'una reunió en la qual havia participat el capità Fernández Gálvez i on s'havia acordat que en cas que estellés un moviment de dretes o feixista es tenia previst assassinar al General de la Circumscripció i alguns Caps i Oficials.

El general Romerales ordenà la detenció de Fernández Gálvez i altres assistents de les reunions. Tot hi això, els organitzadors del moviment de dretes donaven els últims passos del que hauria de ser un alçament de l'Exèrcit contra el Govern del Front Popular: seria "el 17 a les 17 hores", només faltava que tothom estigués al seu lloc i complint el seu deure.

EL 17 DE JULIOL A MELILLA

A les set i quart del matí del dia 17 de juliol l'enllaç de Mola envia tres radiogrames en clau pel general Franco, a Tenerife; pel general Sanjurjo, a Lisboa; i per Seguí, a Melilla. Queda confirmada la directiu flexible i escalonada: a partir de les zero hores del dia disset. Aquell matí arribava a Melilla un carregament d'armes a la caserna de la Alcazaba per armar els falangistes i es citaren a la Comissió de Límits cap a les quatre de la tarda.

Aquell matí començaren amb total normalitat les activitats a la Circumscripció. Mentre els organitzadors de les activitats es reunien de nou al Casino Militar per acabar els últims preparatius, es començaven a treure del Parc d'Artilleria les armes i s'avisava als comandaments de les unitats.

Tot canvià a partir de les 16:00 hores, quan el general Romerales revé una trucada del Delegat Governatiu que l'avisava sobre el que estava succeint a la Comissió Geogràfica i el convocà a una reunió a la delegació.

El General començà a realitzar una sèrie de trucades als comandaments militars que creia que li eren fidels i tornà al palauet de la Comandància des d'on envià un telegrama al Cap Superior de les Forces Militars del Marroc explicant-li la situació. Mentrestant, els conjurats començaven a donar ordres d'aixecament a les diferents unitats situades a Melilla.

A la caserna del Grup de Metralladores el personal complia les seves funcions ordinàries quan arribà la veu que s'havia produït un moviment militar. De seguida del coneixement de la notícia, s'ordenà l'aquartermament de la guarnició.

A dos quarts de cinc de la tarda, el general Romerales reunia a la Comandància el comandant Seco, el capità Rotger i el comandant Márquez. Un cop reunits aquests tres oficials amb el seu cap, aquest comentà el comunicat que acabava de rebre del Ministeri de Guerra; que la seva vida corria perill i que aquella tarda, a les 17 hores, es produiria a Melilla un moviment de dretes. També que se li ordenava la detenció del tinent coronel Gazapo i dos comandants més. El general ordenà al capità Rotger que enviés un comunicat al Ministre de Guerra, i als altres dos oficials que aquarteressin al personal i esperessin noves ordres per enviar a la Comandància una secció per a la seva protecció. Per últim, el

Avançament de regulars

General localitzà al capità Bonaplana perquè anés de seguida a assabentar-se del que passava a la Comissió i l'informés. Però Bonaplana intentà fer temps perquè arribessin amb retard i els que estaven allà reunits poguessin prendre mesures.

El comandant Márquez donà ordres al tinent Navàs Moreno perquè anés amb homes a la Comandància a defensar-la així com al general Romerales. A aquella mateixa hora, el capità Rotger continuava intentant localitzar els diferents Caps de les unitats destinades

a Melilla. El primer en concórrer fou el tinent coronel de Regulars Fernando Barrón, que donà la primera evidència que el general en prou feines comptava amb cap unitat per resistir la sublevació. El Tinent Coronel indicà que no es podia comptar amb Regulars, ja que estava compromesa amb la conspiració alcista.

Els primers reforços que arribaren a la Comandància foren els enviats pel comandant Márquez. El tinent Navàs Moreno, que en prou feines estava al corrent de la trama, en parar la columna, hi reconegué el capità Rotger vestit de paisà, el qual li ordenà deixar un servei de seguretat prop del General. Per aquesta raó procedí a introduir-se amb les seves forces a l'edifici. Estant amb el seus soldats dins de la Comandància arribaren els reforços enviats pel comandant Seco des del grup de metralladores, que per ordre del comandant Zanón, fou enviada al Batalló número 7 on quedà "tancada". Aquest comandant d'Estat Major començava a donar mostres de ser un dels màxims organitzadors de la sublevació. Els revoltats havien impedit els possibles reforços al general

Article del diari "La Voz" anunciant l'alçament de part de l'Exèrcit del Marroc.

Romerales simplement col·locant a dos oficials prop dels accessos a l'edifici, destruint tota la feina realitzada pel general Rotger.

Mentrestant, al despatx del General hi anaren acudint els oficials localitzats per telèfon i els que es trobaven presents a l'edifici. Al despatx hi havia el tinent Peñuelas, els comandants Seco i Álvarez Enterna, el comandant Corona i el capità Bonaplana. El General comentava que el moviment havia de ser cert per tots els successos que s'estaven produint a la plaça, mentre que el comandant Seco discutia la certesa de les notícies que estaven rebent des de la

Tropes de regulars marroquís

Comandància. En aquell moment entrà al despatx el comandant Zanón, que es dirigí al General excitat i nerviós indicant que ja no es podia ocultar més que tot el que estava passant a la plaça era un moviment patriòtic on participava tot l'Exèrcit. El General mantenia la proposta que calia esperar per poder adoptar una resolució. Zanón creia que ja no era possible, que ja s'havien donat totes les ordres i que totes les unitats de la Circumscripció estaven en marxa cap a Melilla.

En aquell moment, entrà el coronel Solans, que estava esperant el moment adequat per presentar-se a Comandància. Intervingué en la discussió i es dirigí

al General afirmant que el moviment era nacional i de tot l'Exèrcit d'Espanya, i que per tal d'evitar majors danys, li entregués el control ja que ell era de caràcter republicà. El capità Rotger interrompé preguntant a Zanón quina classe de moviment era aquell i quins fins tenien, però Zanón només sabé contestar que ja era tard per donar explicacions i que el moviment era de tot l'Exèrcit i de tots els generals. Davant la falta d'una contestació adequada, Rotger es dirigí al capità Bonaplana, amb el qual compartia un fort vincle d'unió, que s'expliqués millor, però aquest només pogué expressar com a única resposta que ja era tard insistint en la postura del comandant Zanón i indicant que quant més es retardessin en sortir d'aquella situació pitjor seria.

Per primer cop intervingué el general Romerales indicant que no era suficient la intimidació rebuda d'un inferior per entrega-li el control voluntàriament, estranyat de l'abast d'aquell moviment sense que ell en tingués cap tipus de coneixement, i que només si aquella ordre la rebia del govern o de qualsevol altre que s'hagués constituït, no posaria cap tipus de dificultats a dita disposició.

Coronel Luís Solans Labedán (centre), un dels principals militars sollevats al Marroc

Aquestes afirmacions del general Romerales acrediten l'absoluta falta d'informació que disposava sobre la conjura conspiradora. L'èxit de la

sublevació a Melilla, en part fou possible a l'absolut mutisme i discreció de les accions preparatòries i pel domini dels canals d'informació que disposaren els colpistes. En Romerales fins el 17 de juliol, només disposava de confusos rumors de les activitats militars de dretes.

El coronel Solans tornà a insistir al General que en aquella situació no tenia inconvenient en fer-se càrrec del control, sempre que fos dins de la República i que no hi hagués sang.

El capità Rotger aconsellà a en Romerales perquè no dimitís, actitud a la qual s'uní el comandant Seco, el qual exigí al comandant Zanón on estava la unió de tots els caps. Aquest últim respongué que la bandera estava entrant a Melilla per posar-se a les ordres del tinent coronel Bartomeu. Davant l'inevitable de la situació, el General es posà en contacte per telèfon amb el Delegat Governatiu, informant-li que s'havia produït un moviment en el qual participava tota la guarnició de Melilla i que no disposava de cap força a les seves ordres, pel que resignava el seu poder al coronel Solans.

Encara amb el telèfon a la mà, s'obrí la porta del despatx i entrà el tinent coronel Seguí amb una pistola a la mà i seguit d'un escamot de Regulars, es dirigí directament al General i l'amenaçà que es rendís. Solans indicà a Seguí que la resignació del comandament ja s'havia efectuat, ja que volia garantir la

Base d'hidroavions de El Atalayón

vida del General.

Posteriorment es procedí a la detenció del General, que fou conduït a les seves habitacions. Mentre, la resta d'oficials fidels a Romerales, els comandants Seco, Álvarez Entrena i el capità Rotger, quedaren detinguts al despatx del General. Darrere seu foren conduïts a la Comandància el tinent coronel Blanco Novo, i els capitans Torrecilla i Pardo de Antín. Melilla es trobava sota el domini de les forces sollevades.

Mentre aquests fets succeïen a la Circumscripció, les primeres tropes començaren a desplaçar-se cap a Melilla. En els quarters de la Bandera de la Legió, dirigits pel tinent coronel Blanco Novo, intentaren resistir la sublevació de l'oficialitat alçada, però de seguida foren arrestats i enviats al despatx de la Circumscripció on es trobaven el general Romerales i la resta de detinguts.

El Batalló de Cazadores de Ceuta N°7 sortí al carrer a proclamar l'Estat de Guerra. Foren soldats d'aquest Batalló els que acompanyaren al tinent coronel Bartomeu a fer pública la lectura de la Banda de Guerra.

L'única unitat que no acceptà aquests fets consumats i que intentà resistir l'empenta dels alçats fou la Base d'hidroavions de El Atalayón, al control del capità Virgilio Leret. Els insurrectes ja havien previst la resistència dels dos aeròdroms de Nador, El de Tahuima i El Atalayón. Per això havien encomanat la presa d'aquestes instal·lacions al Grup de Regulars de Melilla N°2.

Retrat d'un jovesíssim capità Virgilio Leret.

Poc es sap avui dia dels fets de l'assalt de El Atalayón, el sumari obert contra el personal resistent, i sobretot contra el capità Virgili Leret, no han sigut localitzats. És probable que als rendits se'ls apliqués la Banda de Guerra i foren passats per armes sense judici previ. A la Base de El Atalayón foren detinguts el seu capità, dos alferes, 98

soldats i quatre paisans. Eren les 17:45 hores, la Circumscripció Oriental de l'Exèrcit espanyol del Marroc havia caigut en poder del sollevats. El capità Virgilio Leret fou executat junt dos alferes Armando González Corral i Luis Calvo Calavia, la matinada del 18, en la mateixa base militar de Hidros de El Atalayón, que havien defensat. Els sollevats per tapar l'execució obriren un fals expedient sumaríssim on es declara que fou fet presoner, traslladat a Rostrogordo i executat amb els dos alferes el 23 de juliol (5 dies després).

En poques hores des que es tingué coneixement real de la trama, tot el sector oriental havia estat dominat pels conjurats. El fet de l'avançament del cop demostra la bona planificació dels preparatius de la conspiració. El general Romerales va ser el primer alt dirigent que fou detingut pels revoltats a inici de la Guerra Civil. La seva derrota no va ser tant en els camp de batalla, més aviat fou en la guerra d'informacions que es desenvolupà a la Circumscripció i que tingué inici mesos previs al cop.

EL PROCEDIMENT CONTRA EL GENERAL MANUEL ROMERALES QUINTERO

A les vuit hores del matí del dia 28 d'agost del 1936, en el camp d'instrucció de Rostrogordo a la plaça de Melilla, serà afusellat el general de Divisió Manuel Romerales Quintero, el qual havia estat fins la nit del 17 al 18 de juliol, el Cap de la Circumscripció Oriental. Només havien passat quaranta-dos dies des de que es produí la sublevació que donà origen a la Guerra Civil espanyola.

Com a altres molts oficials que no volgueren alçar-se contra el Govern de la República i que quedaren a disposició del bàndol alçat, al general Romerales se li obrí el corresponent procediment als efectes de jutjar les seves responsabilitats, pel que fou detingut com a "***depuración o esclarecimiento de sus actuaciones antipatrióticas***", tot hi que més endavant es completà aquesta titulació com a "***por los delitos supuestos de Traición y Sedición***".

Al principi de la Guerra Civil quedaren a disposició del bàndol nacional sense sumar-se a l'alçament un nombre considerable de generals que patiren, conforme l'avenç dels seus procediments, diferent sort, doncs sis d'ells foren

afusellats; Salcedo, Caridad Pita, Núñez de Prado, Campins, Romerales i Batet, als quals s'ha d'afegir la mort de tres almiralls. Altres generals no alçats se'ls respectà la vida, entre ells els generals Mena, Villa Ábrille, López Biot, Gómez Morato, Molero i Gómez Carrasco.

La diferència de tracte rebut no té avui dia una explicació lògica, doncs s'afusellà a alguns que mantingueren un simple comportament passiu respecte l'alçament, com en el cas del general Romerales.

S'ha d'indicar que ni tant sols rere d'un profund estudi dels procediments podrem arribar a un punt de lògica que permeti justificar el per què va ser executat un militar com Romerales que s'havia caracteritzat durant el seu mandat, més que per la seva autoritat, per la seva docilitat.

Les actuacions contra el general Romerales s'inicien el 12 d'agost del 1936, vint-i-quatre dies després que es produís la sublevació a la plaça de Melilla, essent designat com a jutge instructor per al coneixement dels fets imputats el tinent coronel d'infanteria D. Maximino Bartomeu i González Longoria.

El General Franco (esquerra) acompanyat pels principals caps del cop militar.

Davant el jutge militar, l'oficialitat interrogada anirà declarant majoritàriament contra el general Romerales, acusant-lo del que per aquells militars semblava

ser un infinit nombre de maldats, accions partidistes i violacions del codi de conducta militar. També se l'acusava d'inactivitat davant els contactes d'oficials radicalitzats d'esquerres amb obrers de l'aeròdrom de Tahuima; d'estar d'acord amb el Delegat Governatiu en la sublevació dels caporals en el batalló de "cazadores nº 7"; de la sortida de la campanya del mar de Melilla; de mantenir una íntima amistat amb el Delegat Governatiu; de la destitució com a control del Terç del tinent coronel Heli Tella; del tancament del Casino Militar; de cessar els destins d'oficials en base a pressions polítiques realitzades des de partits d'esquerres; d'ordenar als seus subordinats de no reaccionar encara que fossin agredits físicament per les "juventudes rojas"; d'haver permès, en l'homenatge que se li oferí el 14 d'Abril, insults i expressions contràries al col·lectiu militar i d'haver declarat públicament que no l'hi importaria haver firmat el manifest comunista del Primer de Maig.

Com es pot comprovar, totes aquestes imputacions manquen d'una mínima connexió amb els fets succeïts el 17 de juliol. Contra el General no sembla haver cap motiu de queixa referent al seu comportament mentre els seus subordinats procedien a alçar-se contra ell i contra el que representava essent tots els fets

Processament militar contra el General Romerales

denunciats anteriors al cop. De totes les declaracions realitzades, només s'ha de considerar exculpatòria de l'actuació del General les realitzades pel comandant Izquierdo Carvajal, ajudant d'en Romerales.

Finalitzats els interrogatoris pel General en Cap de les Forces de Marroc, el dia 23 d'agost, s'autoritza convertir el procediment en sumaríssim amb la consegüent reducció dels terminis judicials. Aquesta decisió judicial no s'ajustava a la norma que la justícia alçada deia aplicar, ja que segons el Codi de Justícia Militar, era necessari que els delictes que s'imputaven fossin flagrants i com s'ha vist, cap dels fets sobre els que es sostenia l'acusació feien

referència al comportament del General el 17 de juliol del 1936. Només hi havia una possibilitat perquè aquest procediment pogués ésser declarat sumaríssim, i era que l'autoritat militar hagués modificat les condicions que havia de reunir aquest tipus de procediments.

El mateix dia 23 d'agost es nomenà President del Consell de Guerra al general en situació de primera reserva Manuel de Gándara Sierra, i fou designat com a defensor del general Romerales el coronel Andrés Arce Llevada. Sense cap mena de dilació, passaren les actuacions al Ministeri Fiscal perquè emetés les seves conclusions, en les quals s'afirmava que els fets eren constituïts d'un delictes de traïció i un altre de sedició. En el seu escrit la fiscalia considerava que el General no havia ni reaccionat ni pres cap decisió en contra del complot dels caporals, i que s'havia pronunciat a favor del manifest comunista de l'1 de Maig.

Camp d'instrucció de Rostogordo, on fou afusellat el General Manuel Romerales el 28 d'Agost del 1936.

El 25 d'agost tingué lloc la lectura de càrrecs. El 26 s'acordà per Ordre de Plaça que fos vist en Consell de Guerra d'Oficials Generals el procediment sumaríssim contra el general Romerales, amb el Tribunal format per el general Manuel

Gándara Sierra, com a president, com a vocals el coronel Luis Àngel i Ladrón de Guevara i els tinents coronels Andrés Fernández Mulero, José Torres Navarrete, Eusebio Apat i Alberto Lagarbe, i com a vocal ponent l'auditor de Brigada Federico Socasau.

L'ordre per la qual es designaven els membres que formaven el Consell de Guerra és un altre dels punts discutibles d'aquest procediment, doncs no es respectaven les garanties legals senyalades en el Codi de Justícia Militar.

El 28 d'Agost del 1936, a les vuit en punt del matí s'efectuà l'afusellament del Cap de la Circumscripció Oriental, el General Manuel Romerales Quintero al camp d'instrucció de Rostrogordo.

L'AVI A MELILLA

Fou durant l'esdeveniment de tots aquests fets que hem anat esmentant, que la vida de Miquel Freixas Valentí, un humil i jove pagès de Sant Mateu de Montnegre (Quart) donà un gir de 360 graus i agafà un rumb molt diferent del que ell tenia previst. A partir de la seva crida per fer el Servei Militar Obligatori a Melilla, visqué experiències i presencià fets que el marcaren de per vida i que esdevindrien trivials tant en la seva petita història com en la història d' Espanya.

L'avi va marxar del Mas Montalt a Sant Mateu de Montnegre (Quart) una nit de principis de novembre del 1935, anava a fer el servei militar a Melilla, tenia 21 anys fets del 12 de març i pràcticament no havia sortit de la muntanya que l'havia vist créixer, Les Gavarres. Sabia llegir i escriure justet ensenyat pel capellà de la parròquia de Sant Mateu. Era el gran de tres germans; ell i dues germanes.

El que desconeixia en aquell moment és que tardaria quasi 4 anys a tornar a veure aquelles terres, no tornant a casa seva amb els seus fins el febrer del 39 durant uns dies de "permís" recent ocupada Catalunya pels franquistes i poc abans que s'acabés la Guerra Civil. No hi tornà definitivament fins el juny de 1939, ja llicenciat a Melilla el 10 de juny del mateix any.

El viatge fins a Melilla durà quasi una setmana, desplaçant-se per terra amb tren seguint la costa fins a Màlaga. Allí pararen almenys un dia i embarcaren en un vapor, possiblement el "Ciutat de Melilla". Arribant a Melilla el 16 de novembre, jurà Bandera l'onze de desembre, destinat a **l'Agrupació d'Artilleria de Melilla, 3ª Bateria de Muntanya 105/11.**

Poques coses sabem del seu temps de servei militar convencional: que només disposà d'una setmana de permís en els sis mesos, període en què es fer l'única foto d'estudi que es conserva vestit d'uniforme; que realitzà un curs de capacitació per reduir el S.M.O. (Servei Militar Obligatori), coneguda com la "mili"; i que el "ranxo", com en deia del menjar que els donaven, no era especialment bo, els primers dies només amb el tuf ja quedava tip. Explicava

que durant els primers dies un cop van servir peix, que li agradava molt, i es pensava que per fi podria "gaudir" una miqueta, però quan obrí l'olla només amb el tuf ja el va tirar enrere i un veterà, en veure-li el gest, li comentà; "**jo també feia el mateix, ja t'hi acostumaràs**". El menjar no era servit en plats individuals sinó en plates que havien de compartir entre quatre, i degut a l'elevada presència de soldats catalans i bascos, procuraven ser sempre els quatre mateixos. Explicava que un dia, estaven un grup de catalans per Melilla i, parlant en català entre ells creient ben bé que ningú els entenia, se'ls apropà un marroquí, o que almenys tenia tot l'aspecte de ser-ho perquè duia gel·laba inclosa, que de cop en perfecte valencià els hi preguntà: "**Algú de vosaltres és de prop de Xàtiva?**". Un cop passada la primera sorpresa, aquell pretès marroquí els hi explicà que quan fou destinat de servei a Melilla es fixà en una marroquí, el pare de la qual li imposà com a condició per casar-se amb ella que es convertís a l'islam i es quedés al Marroc. Els hi explicà que en realitat era ateu i que tant l'hi era un "Déu" com l'altre i que per això es convertí i es quedà...

La relació de la població civil musulmana amb la militar era d'un distanciament de cert recel. Habitualment als llocs freqüentats per militars no hi solien anar civils i cal recordar que no feia tant de temps que es donà l'última guerra colonial en el protectorat.

Passaren el mesos fins que arribà el juliol de 1936. Estava previst que podria tornar a casa al voltant del 28 de juliol. En el període republicà el servei militar no solia arribar al seu temps màxim, pels volts d'un any, sinó que moltes vegades la tropa podia ser llicenciada a partir dels més de sis mesos complerts.

La bateria fou una de les unitats que participaren a les grans maniobres celebrades al "**Llano amarillo**" el 12 i 13 de juliol de 1936, on s'acabava de perfilar el cop d'estat. En principi, l'exèrcit d'Àfrica havia d'aprofitar les maniobres per solleva-se, però indecisions d'última hora aplaçaren la data. Les maniobres en si foren un èxit. No obstant, quedaren al plens de la història els crits de l'oficialitat demanat "C.A.F.E." (Camaradas Arriba Falange Española)

durant el dinar de comiat. L'avi sempre atribuï al General Romerales el següent comentari:

"Como es que ya piden café, si aún no hemos llegado a los postres". En determinats llibres d'història aquest comentari s'atribueix a l'Alt Comissari del Protectorat el Càpita aeronàutic **Arturo Álvarez-Buylla Godino**.

Iniciant l'aixecament militar del 36 a Melilla, les tropes foren aquarterades des de les 5 de la tarda del 17 de juliol, un cop triomfat el cop a Àfrica. La seva bateria va ser inicialment destinada a vigilància de costa a la zona del Cap i Far de Tres Forcas.

El dia 25 d'agost mentre la Bateria realitzava servei de vigilància de costes, es divisà un vaixell sense bandera i a les 10 del mati reberen l'ordre de disparar sobre el vaixell; foren efectuats 12 trets.

La bateria tingué els primers ferits. La 3ª peça quedà inutilitzada i aleshores el sergent Pedró Santana, agafant un martell i una placa metàl·lica sobre el percussor, començà a colpejar el mateix aconseguint el tret del canó, però el retrocés de l'arma li esclafà la mà. No havent-hi prou amb un, el caporal de la peça repetí la mateixa operació per aconseguir un nou tret. Tant sols aconseguí el mateix resultat; tos dos artillers traslladats a l'hospital.

A la matinada foren vistos tres vaixells de guerra amb bandera blanca i pavelló nacional. En realitat era el cuirassat Jaume I, que els disparà 6 trets del 305 mm. L'agressió fou contestada amb 9 trets del 105 mm.

Poques novetats més hi hagué durant els primers dies de la Guerra, tot hi això, el 5 d'agost la bateria tingué un altre ferit, l'artiller Jesús Martínez Larrayoz, que fou ferit al retrocedir una peça mentre obrien foc contra un submarí.

El 12 d'agost (24 dies després del cop d'estat) s'obrí el procés judicial contra el General Romerales, Cap de la Circumscripció Oriental a Melilla, detingut el mateix 17 de juliol essent celebrat Consell de Guerra. El dia 25 d'agost, en un procés totalment irregular i il·legal, fou condemnat a mort i executat tres dies més tard.

Com hem comentat abans, el 28 d'agost a les 8 del mati fou executat el general de Brigada Manuel Romerales Quintero, detingut el 17 a Melilla en negar-se a formar part del cop d'Estat. Una vegada jutjat en Consell de Guerra sumaríssim, fou afusellat a Rostrogordo.

Estant present la tropa formada, l'avi recordava el fet:

- *El General, escortat per soldats, fou situat davant de la formació i un oficial (no especifica la graduació) es posà davant seu i es saludaren militarment. Després l'oficial procedí a degradar-lo públicament; li tragué la boina del cap i se la posà a la butxaca, llavors li tragué el sable i el doblà amb el genoll, i per acabar li tallà amb una navalla les ombres (pels galons) i li arrencà les estrelles de la bocamàniga. Un cop fou degradat i amb l'uniforme sense insígnies, es tornaren a saludar militarment i el general Romerales fou col·locat davant de la paret del Fort de Rostro Gordo. Descarregà l'escamot d'execució, tret de gracia de l'oficial al seu càrrec i "finito"...*

Després d'haver presenciat l'execució del General Romerales la bateria romangué uns dies per Melilla.

El 4 de setembre la bateria inicià la marxa amb camions cap a **Xauen**. Feren diverses parades i la marxa durà uns 8 dies. El 5 de setembre pernoctaren a **Villa Sanjurjo** on, després de recollir 67 muls, la bateria fou organitzada a l'om i sortiren a les 7 del matí cap a **Ternin Benijalifa**, on arriaven a les 9:00 del vespre, i on feren nit. L'endemà a les 6 de la matinada sortiren direcció **Targuist**. Dos dies més tard, el 8 de setembre, feren nit a **Llano Amarillo** i el 9 continuaren el viatge cap a **Bab-Berretz** i **Bab-Tazza**. El dia 12 de setembre, a dos quarts d'una, arribaren a **Xauen** on s'estigueren fins a mitjans de desembre.

El 15 de desembre del 36 foren portats amb camions fins a Ceuta, on embarcaren en el vaixell España 5, i arribaren a Algeciras a les 8 del vespre.

El 19 de desembre arriben a Àvila, on acaben l'any havent passat per Sevilla i Càceres.

EL

FRONT

D'ARAGÓ

LA VENTA DEL DIABLO.

Durant els primers mesos de la Guerra Civil les milícies republicanes situades a les Conquès Mineres de Terol, intentaren tallar les comunicacions entre Terol, **Catalayud** i **Saragossa** per aïllar la **Vall de Jiloca** i Terol.

La "**Venta del Diabló**" era una antiga parada a d'alt del port, al costat de la carretera que unia la **Vall de Jiloca** amb **Caminreal**. Es convertí en una posició anhelada tant pels republicans com pels franquistes, doncs des d'allà es podien controlar les principals comunicacions entre la **Vall de Jiloca**, l'**Alfambra**, el **Camp de Visiedo** i Terol. Entre el setembre de 1936 i el febrer de 1937 ambdós combatents lluitaren intrèpidament per controlar-lo.

EL CONTROL REPUBLICÀ

El 20 de setembre es produí l'avanç d'una columna republicana, la Macía-Companys, procedent d'**Ultrillas**, que començà a atacar **Torre los Negros**, **Fuenferrada** i **Villanueva de Rebollar**. Sembla ser que aquest atac pretenia obrir un nou front i descongestionar l'atac franquista a Madrid. Aconseguí dominar també **Portalrubio**, **Pancrudo**, **Alpeñés** i tot el **Camp de Visiedo**. Fou frenada en el camí cap a la **Vall de Jiloca**, a la rambla de **Povar de Torre los Negros**, on es trobava la posició que defensaven les tropes franquistes assentades al poble, i protegida pel terraplè de **Cabezos** com a segona línia d'avançada.

Per frenar l'avanç republicà, el dia 21 de setembre arribaren com a reforços un centenar de voluntaris agrupats en una bandera falangista procedents de **Calamocha** juntament amb setanta homes d'infanteria procedents de **Catalayud** i dues dotzenes de guàrdies civils per realitzar un contraatac entre **Vivel del Río** i **Portalrubio**. Les tropes franquistes eren molt limitades durant aquests mesos però aconseguiren reclutar nombrosos voluntaris. Estaven armats amb fusells i dues metralladores. Aconseguiren parar l'avanç republicà cap a la **Vall de Jiloca**.

El mes d'octubre continuaren els atacs contra **Torre los Negrós**. Un dia, els republicans aconseguiren entrar en aquesta localitat però foren desallotjats hores després, deixant molts morts i material de tota classe.

El 24 d'octubre es tornaren a concentrar nombroses tropes a la "**Venta del Diablo**" per llançar un nou atac contra la **Vall de Jiloca**. Disposaren, fins i tot, amb un camió blindat amb dues metralladores. De nou, els franquistes desplaçaren tropes voluntàries des de **Calamocha** i els guàrdies civils de **Villanueva del Rebollar** per frenar l'atac.

Ni les tropes franquistes ni els republicans assentats a **Utilles** posseïen artilleria i ambdós disposaven de molt poques metralladores. Encara que no es mogueren els fronts, aquestes petites batalles demostraren que els republicans de les Conquès Mineres, a pesar de ser considerats la comarca més forta del sud d'Aragó, mai tingueren capacitat per trencar les línies i tallar les comunicacions.

Esquadró de cavalleria republicana marxant cap al front d' Aragó.

L'ATAC FRANQUISTA

Els dies 16 i 17 de febrer de 1937 el ferrocarril permeté desplaçar fins a **Calamocha** nombrosos carros de combat, metralladores, armes antitancs i soldats procedents de **Saragossa**. Amb aquestes tropes llançaren una ofensiva per recuperar les posicions de **El Trapecio**, la **Venta del Diablo**, **Vivel del Río** i **Fuenferrada**. L'atac, d'una certa rellevància, mostrà la capacitat de les tropes franquistes per desplaçar en poc temps nombrosos contingents, aconseguint una superioritat indiscutible en un punt concret. S'organitzaren tres columnes sota el control del Tinent Coronel Mariñas Gállego.

El milicians catalans de Macía-Companys contaven amb menys de 2.000 milicians controlant un front molt ampli i tant sols disposaven de dues bateries de muntanya. Les principals posicions es localitzaven a **Vivel del Río**, a les conegudes com "**El Trapecio**" i "**La Venta del Diablo**", amb nombrosos refugis i triple línies de reixats.

A primeres hores del 18 de febrer s'inicià l'atac per la carretera de Terol per part del Terç Sanjurjo ⁽¹⁾ i el Terç Azul ⁽²⁾ (composta per guàrdies d'assalt) tallant les comunicacions entre **Vivel del Río** i **Segura**. El dia següent, es llançà un fort bombardeig a les posicions republicanes que provocà la ruptura del front, l'ocupació de "**El Trapecio**" i l'avanç dels nacionals fins a **Vivel del Río**. La posició republicana de "**La Venta del Diablo**" resistí durament encara que no pogueren impedir l'ocupació de **Vivel del Río**.

El 20 de febrer continuaren els combats. Els nacionals arribaren fins a **Fuenferrada** i la posició de "La Cuesta", que tallava la carretera de **Terol**.

Els republicans tingueren que recórrer a dos batallons de la Divisió Jubert, dos de la Carlos Marx i a dues bateries de muntanya com a reforç. El 22 i 23 de febrer aquestes tropes iniciaren un contraatac cap a **Vivel del Río** però foren refusades amb moltes baixes. No pogueren rebre més reforços, doncs els franquistes atacaren els mateixos dies **Almonacid de la Cubla** i **Villalba Baja** per retenir les tropes concentrades a **Belchite** i **Terol**.

La batalla acabà l'1 de març amb la presa del poble de **Portalrubio** i les últimes posicions que havien resistit fins aquell moment a "**La Venta del Diablo**". El control d'aquestes posicions permeté als franquistes controlar les altures de la Serra, protegir la **Vall de Jiloca** i vigilar les comunicacions amb les Conques Mineres.

Les pèrdues republicanes foren enormes: 500 morts, 400 fusells, 30 metralladores i més de 300.000 cartutxos.

ACCIONS DE LA 3ª BATERIA DE MELILLA

El 3 de gener del 1937 la 3ª Bateria de Muntanya de l'Agrupació d'Artilleria de Melilla fou allotjada al Quarter Palafox de **Saragossa**. Havien arribat al front d'Aragó, on serviren durant la resta de la guerra.

El 10 de gener s'organitzà un primer escaló amb 50 muls requisats i començà la doma dels animals per l'ús de càrrega i descarrega de peces d'artilleria. Tres dies més tard reberen 35 muls i 16 cavalls més,

Front d'Aragó, desembre-gener 1937.

també requisats, i en continuaren la doma fins el 28 de gener. L'endemà es dirigiren al Camp de Tir de **Sant Gregorio**, Saragossa, on realitzaren un fogueig de canons i on passà revista el General en Cap de la 5ª Regió Militar, Miguel Ponte y Manso de Zuñiga, i el General en cap de la Brigada, Eduardo Martínez Lafuente.

El 15 de febrer del mateix any, la Bateria fou transportada en tren fins a **Calamocha** i l'endemà mateix sortiren per carretera cap a **Villanueva del Rebollar**. S'estaven dirigint cap el front. El dia 17 la Bateria fou dividida en dues seccions; la primera secció es quedà a **Villanueva del Rebollar** i la

segona secció fou traslladada a **Torres los Negros**, amb el bestiar i els soldats a peu i el material en camions.

Pels homes de la 3a Bateria del 2n grup d'Obusos de muntanya del 105 mm de l'Agrupació d'Artilleria de Melilla, en el qual formava part Miquel Freixas Valentí, fou aquí on començà la guerra de veritat.

L'atac a les posicions dels pobles de **Vivel del Rio**, **Fuenferrada** i **Portal Rubio**, els quals estaven en mans dels republicans, s'organitzà des de l'inici de la guerra en tres columnes sota el comandament del Tinent Coronel Luis Mariñas Gallego, el Comandant Galera, i el Comandant Amado. La 3ª Bateria, com ja hem dit abans, fou repartida en dues seccions; la primera d'aquestes fou destinada a la Columna del Comandant Galera i la segona a la columna del Comandant Amado.

En el front, les forces republicanes estaven formades per la ja esmentada Columna Macià-Companys, formada per uns 2000 homes i dues bateries de muntanya sota les ordres del Comandant Jesús Pérez Solàs. Era un front molt ampli per a tants pocs homes, i més encara en tractar-se de les dues posicions

Milicians Republicans Front d'Aragó, 1937

principals de "El Trapecio" i "La Venta del Diablo", on es disposava de nombrosos refugis i triple línia de reixats.

L'atac començà la matinada del dia 18 de febrer amb una preparació d'artilleria. Obriren foc des de **San Cristóbal** sobre el massís de **Algefera** i foren contestats per una bateria republicana. Des de la carretera de **Terol** es llançaren a l'atac la II Bandera de la Legió i el Terç Blau de guàrdies d'assalt de Saragossa, que aconseguiren tallar les comunicacions entre **Vivel del Río** i **Segura de los Baños**. A la mateixa hora sortí la columna del Comandant Maria de Molina i Numancia. L'artilleria d'aquesta segona columna obrí foc sobre els republicans i a les 9 del matí les posicions ja estigueren ocupades pels nacionals. A les 18:00 d'aquell mateix dia, l'artilleria tornà a obrir foc des de les posicions conquerides, ara ja sobre el poble de **Portal Rubio**, i resultaren ferits de bala el Caporal Máximo Gómez Fuentes, a qui se li disparà accidentalment el seu propi mosquetó, i l'artiller Roberto Ruiz Villapalos, que fou ferit en un muscle. L'endemà, la posició de "El Trapecio" fou bombardejada per l'aviació nacional i per les bateries de la columna del Comandant Galera que formaren un grup artiller compost per una bateria de 75mm (del 9º lleuger⁽³⁾) i una bateria de 105 mm (10º lleuger ⁽³⁾) a més de la Primera Secció de la 3ª Bateria de l'Agrupació de Melilla. La posició fou conquerida pels nacionals al final del matí. Els defensors republicans recularen fins al poble de **Vivel del Río** i, a les tres i mitja de la tarda, els legionaris aconseguiren entrar al poble després de durs combats cos a cos. L'artilleria castigà Palomares, cims propers i la carretera de **Vivel del Río a Portal Rubio**.

Durant aquella nit, els republicans contraatacaren per intentar recuperar el poble i la batalla es donà casa per casa i pels mateixos carrers. La lluita, a les fosques, fou ferotge i dura, però tot hi això, el contraatac acabà fracassant deixant a les esquenes més de 300 morts del bàndol republicà i 26 morts i 23 ferits del nacional. A més a més, els nacionals es feren amb un botí de 250 fusells, 500 granades, 175.000 cartutxos, dues cuines de campanya, 8 automòbils i una ambulància, dos dipòsits de queviures i 50 cavalls.

El dia 20 la columna del comandant Galera es dirigí cap a **Martín del Rio**. L'artilleria obrí foc sobre les posicions republicanes. L'artilleria republicana els tornà l'atac descobrint i tirant directament sobre el lloc de comandament de la secció d'artilleria nacional. Finalment, els nacionals aconseguiren vèncer la batalla i ocupar el poble de **Fuenferrada**.

El dia 21 la Segona Secció de la 3ª Bateria passà a les ordres del Comandant Arce del Batalló de Carros ⁽⁴⁾ i avançà el seu emplaçament per tot el planell de **Lorente** i les posicions republicanes situades a l'oest de **Portal Rubio**. Els nacionals aconseguiren tenir a les seves mans les posicions de "**La Cuesta**" (1286 metres) i de "**El Cerro**" (1367 metres).

L'endemà, la Primera Secció de la 3ª Bateria passà a les ordres del Comandant Amado, i es dirigí cap a **La Perdiguera de Teller**, on entraren en posició i obriren foc d'artilleria contra les posicions republicanes del cim. Durant el foc obert resultà ferit el mestre ajustador de la Bateria Enrique Landa Cuevas.

Mentrestant, la segona secció, sota les ordres del Comandant Arce, bombardejà la carretera **de Portal Rubio a Vivel**, on també fou ferit en un muscle el Tinent de la Bateria Silverio Canteros Borrega.

Durant els dies 22 i 23, els republicans reberen reforços de quatre batallons, dos de la Divisió Julbert i dos de la Carlos Marx, més dues bateries de muntanya, i iniciaren un contraatac per recuperar **Vivel del Rio**, però foren rebutjats per les nombroses baixes que patiren. El dia 24, l'aviació nacional bombardejà intensament les posicions republicanes i aquest dia resultà ferit l'artiller de la 3ª Bateria Salvador Carmona Delgado. Dos dies després, les dues seccions de la 3ª Bateria es reagruparen al planell de **Lorente** i el 27, ja definitivament reagrupada la 3ª Bateria, fou destinada i situada cap a les dues de la matinada a primera línia de les posicions nacionals. Les peces foren descarregades en silenci i transportades en braços pels mateixos artillers fins a les barracades properes a la primera línia, quedant ja en la posició corresponent a la matinada. A les 8:00 del matí s'obrí foc sobre les posicions republicanes situades a 300 metres obrint bretxes entre la mateixa per on

s'infiltrà la infanteria i ocupà les posicions. Un cop conquerides les posicions, la Bateria fou avançada per tal d'aconseguir batre la posició més forta de "La Venta del Diablo", que fou definitivament ocupada pels nacionals aquell mateix dia. Finalment, es retirà uns 200 metres per poder batre foc sobre les posicions republicanes situades a l'oest del poble de **Portal Rubio**.

A mitja nit del dia 28, es produí un brusc descens de les temperatures que atrapà desprevingut el personal de la Bateria a **Bivac**, a 1388 metres d'altitud. El fort temporal de vent i neu convertí aquella en una nit de fred extremadament dura que continuà amb el mateix temporal de neu durant tot el dia següent.

Els conductors del bestiar reberen l'ordre de marxar cap al poble de **Torres los Negros** amb el bestiar, mentre que els servents de la Bateria construïren abrics per guarir-se del fred i poder passar una nit més protegits. Mentrestant, aquell mateix

28 de febrer les tropes nacionals, tot hi les condicions passades, ocuparen **Portal Rubio**.

Un cop acabats els combats de la zona, la 3ª Bateria fou destinada a **Torres los Negros** on passaren quelcom més que un mes d'instrucció.

Titular del diari "La Vanguardia", 3 de febrero de 1937

ESQUEDAS, SETGE D'OSCA I SANTA QUITERIA

Després de servir durant més d'un mes a **Torres los Negrós**, el 8 d'abril la 3ª Bateria d'Artilleria de Melilla rebé l'ordre d'embarcar en un tren en direcció a la població **Esquedas**, Osca. Hi arribaren dos dies després a les tres de la tarda per emplaçar una secció (dues peces) i poder batre un canó republicà de 7cm. Foren atacats pel foc d'una metralladora republicana i, tot hi que es pogueren refugiar en una cuneta, resultaren ferits per l'atac diversos soldats i bestiar. Els artillers que en sorgiren ferits foren Julio Rodríguez, Agustí Romero i Eulogio Barbero que morí per les ferides dies més tard.

Prengueren part en els combats de la zona de **Castillo de Brecha** i **Carrascal d'Esquedas** per aturar una ofensiva republicana iniciada dies abans, concretament la nit del 6 al 7 d'abril, amb un atac sobre la mateixa població d'**Esquedas** que afectaria tot el sector; **Esquedas**, **Castillo de Becha**, **CarraScal de Igries**, **Vetice Torraza**, **Serra d'Alcubierre**, etc.

ANTECEDENTS

Durant la primavera de 1937 l'efímer Exèrcit de Catalunya⁽⁵⁾ estudià diverses operacions combinades per tal de millorar les seves posicions i eliminar definitivament el setge d'Osca i, de rebot, alleugerir la pressió dels nacionals sobre el front de Madrid i Guadalajara. En aquest context, l'Estat Major de l'Exèrcit de Catalunya, establert a **Sariñena**, dissenyà diferents plans d'operacions coneguts amb les lletres "N", "SS", "P" i "Q". Finalment sobtà pel pla anomenat "R", que preveia l'actuació simultània a **Gavin**, **Osca**, **Carrascal de Esquedas**, **Serra de Alcubierre**, **Ermita de Santa Quiteria** i **Belchite**.

Una part de l'esmentat pla "R" es portà a terme pels volts del 17 de març durant el setge d'Osca però acabà amb un espectacular fracàs per part dels republicans.

Continuant el pla "R", o el que en quedava, a principis d'abril s'inicià per part de les forces de la Divisió Ascaso i la Divisió Lennin l'atac principal sobre

Carrascal d'Esquedas. Actuaren sobre **Vertice Mondó, Castillo de Becha** i la **Torraza** amb l'objectiu de tallar la carretera que anava de **Jaca** a **Osca**.

Mentre els Batallons de la Divisió Ascaso i la Divisió Lennin atacaven **Osca** i **Carrascal de Esquedas**, la Divisió Carlos Marx atacava la **Serra de Alcubierre** i **l'Ermita de Santa Quiteria, Tardienta**. Entretant, les Milícies Alpines realitzaven sobre **Gavin** dues accions considerades com a "operacions secundaries" o "de distracció".

L'atac s'inicià a dos quarts de 5 de la matinada del dia 7 d'abril i agafà momentàniament desprevinguts a les forces nacionals acantonades a **Esquedas** (Plana Major de la 4^a i la 10ª Banderes de la Falange d'Aragó). Però els nacionals aconseguiren fer-se forts i resistiren l'atac. Aquest atac de matinada a **Esquedas** es convertí en un petit èxit pels

Milicians al Front d' Aragó, 1937

republicans, però donà la senyal d'alarma a la resta del sector que, en rebre el seu atac, ja l'estaven esperant.

Tres hores més tard, a dos quarts de 8 del matí, fou bombardejada la ciutat d'Osca i **Santa Quiteria** per part de l'aviació republicana. Aquests bombardeigs es repetirien altre cop dotze hores més tard, cap als volts de les set del vespre.

El dia 9 d'abril, seguint els plans republicans de l'ofensiva i després d'una intensa preparació d'artilleria, a dos quarts de dues de la matinada s'inicià l'atac sobre les posicions nacionals de **Serra d'Alcubierre**.

SANTA QUITERIA, TARDIENTA

Després d'anteriors intents fracassats de prendre l'ermita de **Santa Quiteria, Tardienta**, l'assalt a la posició es convertí en una autèntica obsessió per José del Barrio Navarro, cap dels tres batallons de la Divisió republicana Carlos Marx que la matinada del 12 d'abril atacaren les posicions nacionals de l'ermita. Els tres batallons, un per cada un dels regiments, que participaren en l'assalt es denominaren amb el nom dels seus caps: Batalló Luengo nº1, Batalló Usatorre nº2 i Batalló Sisó nº3. La posició nacional era defensada pel Tercer Batalló del Regiment Girona nº 18, formada per tres companyies de fusellers, una de metralladores i reforçats amb una centúria de la falange i com a mínim una bateria d'artilleria del 7,5cm. La posició fou contínuament reforçada i fortificada per la secció de sapadors destinada a la mateixa, que durant les primeres setmanes de febrer s'havien dedicat a construir fortificacions i a estendre filats i reixats en el sector pel qual estava previst l'assalt. Això determinà que Del Barrio sol·licités l'anul·lació d'una primera proposta d'atac i s'ordenés el procediment amb urgència i la redacció d'un nou pla adequat a la nova situació. A la posició **Santa Quiteria** s'hi accedia des de l'Estació d'**Almudévar** per un camí que des del **Monte de los Casalazos** puja a la sarda de **Casa Blanca**. La posició pròpiament dita, excedeix del que és l'ermita i ocupa totes les llomes circumdants que formen l'altiplà en la qual està ubicada, destacant-se tres sectors diferenciats que aleshores es denominaven: "**loma de la ermita**", "**loma del medio**" i "**loma larga**". L'ermita constava de varies posicions fortificades que es recolzaven entre si i que s'unien mitjançant trinxeres i camins coberts.

L'atac formava part del conjunt d'accions ofensives republicanes de la zona d'Osca i **Serra d'Alcubierre**, el famós Pla d'operacions anomenat "R", que s'inicià, com hem dit abans, els dies 6 i 7 d'abril. El Batalló Luengo tenia com a missió protegir el costat esquerra i la rereguarda de la zona d'acció, impedit l'arribada de reforços a l'altiplà de l'ermita. El Batalló Usatorre nº2 havia de marxar en ordre d'aproximació cap a l'ermita pel camí que des de la Sarda de **Casa Blanca** s'accedia de l'Estació d'**Almudévar** fins a la posició. I per últim, el Batalló Sisó nº3 havia de marxar a 800 metres darrere d'**Usatorre** seguint el

mateix eix de marxa i, tenia com a missió, un cop conquerida la posició d'artilleria i de falange pel primer batalló, un atac a fons sobre les posicions de "***loma del medio***" i la "***loma larga***", defensades pel Batalló del regiment Girona 18.

Ermita de Santa Quiteria, 1938

Finalment l'assaltament tingué lloc la matinada del dia 12 d'abril del 1937, desenvolupant les operacions de la forma prevista. Després d'una intensa lluita a la foscor i un fort desordre dins de les trinxeres de la mateixa posició, els republicans es feren possessors temporalment de la posició excepte d'un petit reducte de la "***Loma Larga***", que resistí en la posició. Aquest reducte fou dirigit pel Capità Diego Toledo Herrera, que morí cap a les quatre de la tarda del dia 12, després de més de 12 hores de lluita. Finalment, es fer càrrec del grup el Capità Fernando Guinea.

El contraatac dels nacionals per reconquistar l'ermita i alliberar a la guarnició que restava assetjada, a més de la importància que tenia aquella posició, va ser immediat. Enviaren a la zona la Segona Bandera de la Legió i la Bandera Sanjurjo que, immediatament després d'arribar, començaren a combatre obrint foc a la companyia enemiga. Durant tota la tarda del dia 12 les tropes nacionals

foren recolzades per tres esquadrilles de caces Heinkel 51 i He-46 de l'aviació nacional. Aquestes metrallaren la posició ocupada la nit anterior pels republicans sense cap mena de resistència per part de l'aviació republicana que, en cap moment, feu acte de presència. A més, a partir del mig dia, començà una intensa pluja que durà fins ben entrada la matinada del dia 13.

Quan començà a clarejar el dia 13, ja havia deixat de ploure i començà l'avanc des de les posicions guanyades el dia anterior per les dues Banderes de la Legió, que procediren a ocupar-les de manera immediata en comprovar que l'enemic les havia abandonat durant la nit.

Soldats franquistes escolten un grup de soldats republicans

Els últims reforços arribaren a l'estació d'**Almudévar** a les 10 del matí del dia 13 i, tot seguit, una hora després, s'obrí foc sobre els camins utilitzats pels republicans per tal d'impedir l'arribada de reforços a **Santa Quiteria**. En aquesta operació fou quan tornà de nou a l'acció la coneguda 3a Bateria del

10,5cm de Melilla, que actuà de reforç juntament amb una bateria del 7,7cm, una del 7,5 cm i una altra de 15,5 cm, totes situades a l'entorn d'**Almudévar**.

Aquell dia 13, tornà a ser fonamental per les forces nacionals l'ajuda que els donà l'aviació nacional utilitzant per primera vegada el procediment tècnic que es conegué com a "cadena". La "cadena" consistia en atacar tots els aparells d'una esquadrilla, una darrera l'altra, en una mena de cercle realitzant passades de metralladora sobre les trinxeres fins a esgotar les municions. Tampoc aquell dia hi hagué resposta de l'aviació republicana. Aconseguits els primers murs de la posició, es produí l'assalt definitiu a les últimes posicions ocupades per l'enemic. En poc temps, la companyia assolí les restes negrejades de l'ermita, que ja havia ocupat la quarta companyia de la Segona Bandera.

Es donà per fi conclosa l'operació. Eren dos quarts de quatre de la tarda, l'operació de recuperació de la posició per part dels nacionals havia finalitzat i, poc després, la 3a Bateria rebé l'ordre de situar-se a **Santa Quiteria**, cosa que realitzà transportada en camions. A la posició de **Santa Quiteria**, juntament amb la 3a Bateria del 10,5, hi foren també ubicades la 1a Bandera del Terç Sanjurjo, la companyia del Terç Maria de Molina (Requetès) i forces de sapadors. La resta de forces foren retirades.

Les baixes durant aquells dies feren més ressò en el bàndol republicà que en el nacional. Els nacionals es quedaren amb 349 baixes en total, a les quals s'hi atribuïren 18 morts, 151 ferits i 150 desapareguts. 262 d'aquestes baixes correspongueren a tropes que defensaven la posició el dia 11 d'abril, just abans de l'atac (el 3r Batalló de Girona 18), i 87 a les que prengueren part als combats per reconquerir-la. En el cas dels republicans les baixes quasi es duplicaren amb 640 baixes, de les quals 34 eren oficials (12 morts, 20 ferits i 2 desapareguts).

ACCIONS DE LA 3ª BATERIA DE MELILLA

Tot hi que arribat aquest punt es podria dir que els combats ja havien finalitzat, encara continuava l'intercanvi de trets. El dia 15, prop de la una del migdia, els republicans obren foc d'artilleria sobre **Santa Quiteria**. La 3a Bateria obrí foc de contrabateria sobre uns cims propers, des d'on semblava que venia el foc. La Bateria republicana emmudí. Però l'endemà, durant tot el dia, l'artilleria republicana disparà sobre **Santa Quiteria** altre cop. Els nacionals, sense saber des d'on els disparaven, obren foc a represàlia sobre la població de **Tardienta**, que per suposat quedà destruïda. El Diari d'Operacions de la 3ª Bateria ho explica així:

"16 de abril 1937

El enemigo hizo fuego de cañón mañana y tarde sobre nuestra posición, como no se adivinase como el día anterior el asentamiento de su batería se hizo fuego de represalia sobre el pueblo de Tardienta, considerado objetivo militar por haber sido evacuado el personal civil por este procedimiento se logro que callase la Bateria enemiga."¹

El dia 18 d'abril la 3a Bateria entrà en posició en uns cims de **Las Pedrinas**, i obrí foc sobre les posicions de **Santa Bàrbara**. A la tarda fou atacada per

Tanc Republicà al front d'Aragó, 1937

¹ Diario de Operaciones de la 3ª Bateria de Montaña de Melilla

l'aviació republicana, que els bombardejà i seguidament els atacà amb metralla, però sorgiren de l'atac sense cap baixa. La resposta nacional fou tant eficaç que, dies després, un milicià republicà que passà per les seves files confessà que diversos dels projectils que havien disparat havien caigut dins de les trinxeres causant unes 200 baixes a les posicions enemigues.

El dia 19 una secció de dues peces de la 3a Bateria avançà cap a **Santa Bàrbara**, un ermita situada a 1260 metres d'alçada en un turó prop de **Celadas**, on es trobaven una sèrie de trinxeres que havien estat conquerides pels republicans pocs dies abans. Durant la matinada del dia 20, la Bateria obrí foc d'artilleria i, donat la proximitat de les posicions, la majoria dels projectils caigueren dins de la trinxera. A la una del migdia s'hi uní una altra secció. De la batalla en sorgí ferit de bala l'artiller Pedro Sánchez. Durant tot el dia 21, les quatre peces de la 3a Bateria obriren foc sobre les posicions de **Santa Bàrbara**.

El 22 d'abril els republicans bombardejaren **Villarquemado**, on restava el bestiar i els conductors de la 3a Bateria, i en resultaren ferits els artillers Eusebio Rodríguez, Juan Estupiñan i Miguel Moreno. Després de tres dies sense cap tipus de novetats, la Primera Secció, carregada a l'om, se n'anà d'acompanyament d'artilleria amb la Bandera de la Legió per tal d'intentar ocupar les posicions de **Santa Bàrbara**. Fins aquell moment, tots els intents portats a terme per tal d'ocupar aquelles posicions havien fracassat, però a les 10 del matí d'aquell dia, la secció entrà en posició i, tot hi que realment no tingué necessitat d'obrir foc, després de bombardejar l'enemic amb 43 trimotors, els legionaris conqueriren la posició en menys de dues hores. Amb tot, després de ser retirats els trimotors nacionals, sorgiren tres bombardeigs republicans, també trimotors, els quals descobriren el bestiar de la secció d'artilleria i hi llençaren 12 bombes. Per sort, en estar el bestiar separat en petits grups, no resultà danyat cap animal.

El dia 28 d'abril fou bombardejada per l'aviació republicana la població de **Villarquemado** i en resultà mort l'artiller Isidro Gratacós i ferit Gerónimo

Lozano. La Bateria sortí en camions fins a **Santa Eulàlia**, on embarcà en un tren destinació **Saragossa**. Allí passaren tot el mes de maig i part del juny de 1937.

La 117 Brigada Mixta, constituïda el 28 d'abril de 1937 al front d'Aragó

Després de restar tot el mes de maig i la primera quinzena de juny a **Saragossa**, la 3a Bateria fou dividida i no es tornà a reagrupar fins ben entrat el mes d'agost. Primerament, a les cinc de la tarda del dia 11 de juny, fou embarcada la 2a Secció a l'estació del Nord de **Saragossa** en direcció **Ayerbe**. Arribà cap a les nou de la nit i seguidament sortí per carretera cap a **Plasència del Monte**, a uns 11 Km d'allí. La Secció Artillera (dues peces) quedà integrada en un contingent més gran de forces formades per la Brigada Mòbil d'Aragó⁽⁶⁾ del ja Coronel Galera (dos Tabors de la Mehal-la de Tetuan i un de la Meha-la del Rif), un grup d'artilleria del 77mm, 4 ràdios, una secció de "Tendido", una secció de metralladores antiaèries i una secció de sanitat de muntanya. A més, pocs dies més tard, el 14 de juny els arribà de reforç a **Plasència del Monte** la Bandera de la Legió Sanjurjo.

L'endemà d'arribar, el 12 de juny, la Secció patí un bombardeig per part de l'aviació republicana que finalitzà sense conseqüències. El dia 14 de juny, a les cinc de la matinada, la Secció sortí direcció **Esquedas**, on quedà en posició prop de **Castilló de Castejón** cap a les nou del matí. Allí entrà en foc sobre

les trinxeres republicanes fins a la una del migdia, hora en què tornà de nou a **Ayerbe**. Acabada l'acció, en menys de 24 hores, la secció de la 3ª Bateria fou novament traslladada.

Aquesta vegada, a les tres de la tarda del 15 de juny, fou embarcada en un tren direcció **Sabiñanigo**, on arribà la matinada del 16. Novament, de forma immediata i sense descans, a les quatre de la matinada sortí cap a **Puente Zarda**, on s'obrí foc d'artilleria per tal de cooperar en la reconquesta del poble de **San Roman**. A dos quarts de set de la vesprada, per fi rebé ordres de retirar-se cap a **Partisana**.

A **Partisana** s'hi quedaren 48 hores i, dos dies més tard, la Secció fou embarcada en un tren de retorn a **Ayerbe**. Tant bon punt arribaren a **Ayerbe**, continuaren el camí fins a **Plasencia del Monte**, on el material (obusos i servents) foren traslladats en camions fins a Osca, quedant-se a **Plasencia** només els conductors i el bestiar. Quan arribaren a Osca, en aquells moments assetjada, la secció fou emplaçada de matinada al parc de l'interior de la ciutat on, juntament amb altres bateries, obriren foc de "barrera" per tal de donar un "cop de mà". La secció fou retornada a **Plasencia del Monte** al voltant de les 10 del la nit i, reunida de nou la secció, se li concedí un descans de sis dies.

Pel que fa a la 1a Secció de la 3a Bateria, l'hem deixat a **Saragossa**, d'on sortí el dia 15 de juny i fou traslladada en camions fins a **Villanueva de Huerya**, on fou emplaçada en una pineda. Allí, obrí foc contra sis carros d'assalt i dues paridores en les quals es concentraven forces republicanes. Les dues peces de la Secció quedaren inutilitzades, raó per la qual la secció tornà a **Saragossa**, on es quedà la resta del mes de juny i juliol en instrucció "peu a terra" i amb serveis ordinaris a l'espera de la reaparició de les dues peces d'obusos.

Tornant a la 2a Secció, el 27 de juny fou embarcada a l'estació de **Plasencia** en direcció **Jaca**. Tant bon punt hi arribà, a les sis de la tarda del dia següent ja sortí cap a **Yerda**, on arribaren el 29 de juny a la una de la matinada.

La Secció fou aposentada a la posició de **San Jorge** i a la una del migdia s'obrí foc sobre unes barrancades per tal de protegir el pas de la infanteria per un penya-segat molt estret. Seguidament, la Secció es posà en marxa cap el cim de **Santa Orosia**, de 1900 metres d'alçada, que havia sigut conquerit per tropes nacionals aquell mateix matí. L'ascensió pel cim fou dura i perillosa. Hagueren de pujar per corriols estrets i tardaren tres hores en arribar al cim, i tot hi ser estiu, el temps allí era fred i tota la Secció, homes, bestiar i material, acamparen en un garrigar per refugiar-se'n una mica. A conseqüència de les baixes temperatures, fou permès als homes encendre fogueres per combatre el fred. A les cinc de la matinada, quan començà a clarejar, es reprengué el descens de **Santa Orosia** cap al poble de **Yerba** per tornar a **Sabiñago**. Allí embarcaren en un tren cap a **Plasencia del Monte** on arribaren a les tres de la tarda del mateix dia.

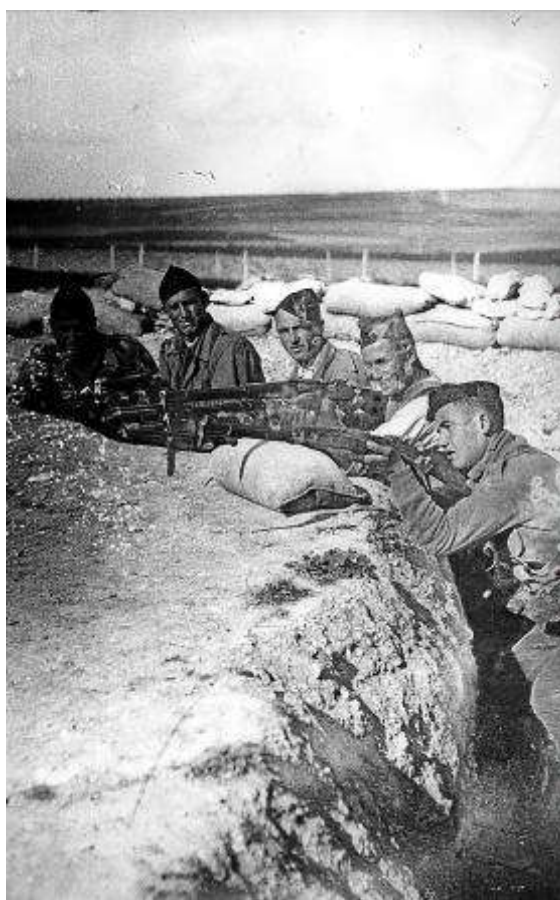
General Pozas el juny del 1937 al Front d'Aragó

La Secció quedà en reserva a **Plasencia** sense cap novetat fins el 18 de juliol.

ALBARRACÍN

El juliol de 1937 l'Estat Major Central de l'Exèrcit Republicà decidí planejar un atac sobre el Front de Madrid. Es tracta de la batalla de **Brunete**, que s'inicià el 6 del mes citat i finalitzà a finals d'aquest. Com a recolzament de la batalla, els republicans prepararen una sèrie d'accions de distracció en altres fronts que impedissin l'arribada de reserves nacionals al lloc del cop decisiu, **Brunete**, i que milloressin la situació de les forces republicanes en aquests fronts.

Una d'aquestes operacions de distracció tingué lloc a la zona d'**Albarracín**, al front de Terol, la qual a més, fou la única de totes les previstes que es portà a terme i acabà essent un vertader desastre pels republicans. S'hi reproduí un fet que es repetí molt al llarg de la guerra; el de petites guarnicions nacionals assetjades per nombroses forces republicanes que resistiren impedit el seu avanç i permeteren, d'aquesta manera, l'arribada dels reforços necessaris del Comandament nacional i adoptar així, les mesures oportunes per fer front a una, en principi, situació militar desfavorable. Els casos de **El**

Soldats en una trinxera del front d'Aragó

Alcazar, Oviedo, Brunete, Belchite, Terol, i altres llocs menys coneguts, en són alguns exemples.

Albarracín, el juliol de 1937, era una ciutat de poc més de 1700 habitants sense cap interès polític ni estratègic. Encaixonada entre muntanyes, la seva defensa es basava en les posicions situades en els cims propers, els quals

mancaven d'una visualització àmplia que permetia a les forces enemigues infiltrar-se sense ser detectades. La manca de comunicacions facilitava la seva defensa, ja que la única carretera digne era la que anava de Terol a **Molina de Aragón**, passant per **Albarracín**, la qual a més a més estava molt a prop del front i, per tant, patia el risc de ser tallada com ja s'havia intentat anteriorment.

La població era defensada per una companyia d'infanteria de 155 homes més una secció de la Guàrdia Civil de 27 agents i 33 membres de les "Guerrilles d'Aguado". A **Gea (Albarracín)** a 13 quilòmetres per carretera, hi havia una altra companyia d'infanteria amb 176 homes, 30 Guàrdies Civils i 65 membres dels "Guerrilleros de Aguado"⁽⁷⁾. A la posició més pròxima a **Albarracín**, **Orihuela del Tremedal**, a uns 25 km en direcció **Molina d'Aragó**, hi constaven 123 *requetés* del Terç de Santiago, 12 del de María de Molina i 28 de la "Guerrilla Aguado". Com a reserva de tot el front de Terol, procedents del front de Madrid, la IV Bandera de La Legió, un esquadró indígena de Tiradors de Ifni, i un batalló de soldats.

La unitat republicana encarregada de l'atac a **Albarracín** fou la 42ª Divisió del XIII Cos d'Exèrcit, dirigit pel Major Marcelo Hernández Sáez i el comissari Pedro López Calle. Es componia de les 59^a, 60^a i 61ª Brigades i estava reforçada per dos batallons i la 81 Brigada Mixta com a reserva.

L'ATAC REPUBLICÀ

L'atac a **Albarracín** s'inicià la tarda del 7 de juliol, un dia després de l'inici de la batalla de **Brunete**. El dia següent, 8 de juliol, **Albarracín** es trobà completament aïllat per l'est i per l'oest, sense possibilitats de rebre reforços nacionals, i la 60ª Brigada, inicià l'atac a **Albarracín**. Els atacants entraren a la localitat obligant als defensors a refugiar-se a la Catedral, al palau arquebisbal, la caserna de la Guàrdia Civil i algunes cases properes per a la seva defensa. El Comandament republicà, ordenà l'ocupació total de la localitat.

L'assetjament dels defensors havia de durar fins el dia 14 de juliol, donant lloc a escenes de gran patiment i mort entre els assetjats, la majoria dels quals eren civils, aproximadament 1300 persones, defensades per no més de mig centenar de soldats i guàrdies civils. La set i la gana, havien d'aparèixer com a enemics interns. A això cal afegir que els atacs contra els assetjats no cedien.

A finals del dia 8, començaren a arribar els primers reforços nacionals.

Evacuació de civils del Front d'Aragó, 1937.

CONTRAATAAC NACIONAL

El dia 9, conforme anaven arribant els reforços nacionals, s'ordenà pel bàndol defensor un contraatac per dur a terme el dia següent amb l'objectiu d'alliberar als assetjats de **Albarracín** i recuperar totes les posicions perdudes durant l'ofensiva republicana. El procediment que es duria a terme seria el d'ocupar simultàniament les altures que rodejaven la localitat pel nord i l'est, situades al sud del riu Guadalquivir.

Per al citat contraatac, els nacionals constituïren tres columnes, seguint un cop més, el model utilitzat a la guerra del Rif.

El dia 10 de juliol, dissabte, s'inicià el contraatac. La columna del sud aconseguí recuperar **Cerro Montero**, però encara havia de fer front a nombrosos atacs republicans els quals arribaren, fins i tot, fins als filats nacionals parant l'avanc nacional. La columna del centre, entrà en contacte amb els defensors

republicans a **Vallejo Largo**, aconseguint ocupar-lo després de vèncer una forta resistència. La del nord inicià el seu avançament sense oposició. El dia següent, el Comandament republicà ordenà que s'acabés de conquerir **Albarracín**, la consolidació de les posicions ocupades i també l'entrada en

Miguel Hernández amb els supervivents de l'11 Divisió després de la batalla de Brunete. El rodegen oficials i suboficials comunistes, Líster i el Comisari Álvarez .

combat de diverses brigades per tal d'aturar l'ofensiva nacional del sud. Les forces nacionals atacants no assoliren cap avanç significatiu.

El dia 12, la columna centre, la més amenaçadora pels republicans, patí forts combats ja que els defensors havien rebut els reforços abans citats. Els republicans aconseguiren entrar a les posicions nacionals iniciant una lluita cos a cos, però a poc a poc, els atacants anaren cedint terreny fins que tingueren que retirar-se fins a les seves bases de partida.

L'endemà, la columna sud, finalment, trencà la resistència republicana i ocupà el massís de **Quebradas**.

El dia 14, la columna del centre fou atacada per últim cop pels republicans. Llançats a l'assalt uns i altres, el primer xoc fou brutal. Passat el dur encontre, desfavorable pels republicans, avançaren els legionaris i, en ràpids salts,

aconseguien arribar a distància d'assalt de les posicions republicanes que assetjaven **Albarracín**. La lluita s'endurí i, en un moment de pausa en el combat, els legionaris es reagruparen i es llançaren en cunya contra l'últim cordó defensiu republicà, ocupant totalment i entrant a **Albarracín**, i alliberant finalment, als assetjats de la Catedral. La lluita per **Albarracín** ja es pogué donar per acabada.

ACCIONS DE LA 3ª BATERIA DE MELILLA

El 19 de juliol de 1937, la 2ª Secció de la 3ª Bateria 105/11 d'artilleria que fou destinada a **Plasència del Monte** el dia 1 d'aquell mes, rebé l'ordre d'embarcar direcció Saragossa on tingué ordre de prosseguir fins a **Cella** (Terol), on arribà el dia següent, 20 de juliol, a les tres de la matinada. Allà continuà per carretera fins al mas "**Reyela**" on un soldat els fe de guia fins als cims de **Hinojar** on hi havia acampada una columna comandada pel Tinent Coronel Villalón, sota les ordres del qual quedà la Secció. Aquesta columna fou una de les tres columnes nacionals responsable de la reconquesta de **Albarracín**.

Dos dies més tard, la Secció entrà en posició i cap a les 11 del matí obrí foc sobre posicions republicanes. Aquella mateixa tarda continuà el foc sobre un altiplà des d'on els republicans impedièn la progressió de la infanteria nacional.

A les 23:00 hores del dia 23 de juliol, es detectaren foc de fusell i bombes de mà molt a prop de les posicions conquerides el dia anterior, possiblement un intent per part dels republicans de recuperar el terreny perdut. Aprofitant la llum de la lluna plena, les dues peces decidiren obrir foc i, gràcies al resplendor dels impactes dels projectils a 2.500 metres, pogueren corregir el tir ràpidament i, amb quinze "trencadores" fou suficient per silenciar de nou tota la línia.

El diumenge 25 de juliol, mentre les unitats escoltaven missa, foren bombardejades per l'aviació republicana. No tingué lloc cap baixa però acte seguit, la Secció, conjuntament amb quatre bateries més de diferents calibres (16 peces en total), obriren foc sobre les trinxeres de la posició coneguda com

"**El Buitre**", situada en un turó de mateix nom. Pocs moments després, les trinxeres enemigues semblaven un volcà en erupció, i es podia contemplar com els defensors d'aquestes eixien d'allí veloçment deixant enrere armes i munició.

*"En su huida sembrada por las explosiones de nuestras granadas se contemplaba perfectamente como los desdichados componentes de la pomposa Columna de Hierro caían hacinados para no levantarse más mientras otros conseguían ganar la cuesta y desaparecía por la parte contraria."*²

Immediatament, la infanteria de la columna del Tinent Coronel Villalón, en concret la IB Bandera de la Legió (Capità Carlos Iniesta Cano), ocupà les trinxeres de "**El Buitre**" on es feren nombrosos presoners. Des del punt de vista del responsable de la redacció del diari d'operacions de la 3ª Bateria, l'esmentada operació era digna de constar en els manuals militars:

*"La operación vista desde el dominante observatorio artillero hubiera servido para que los cadetes de cualquier academia militar del mundo hubieran podido apreciar y aprender una lección de táctica en la que hubiera descollado lo que puede la potencia del fuego artillero".*³

Un cop ocupat el turó de "**El Buitre**", la IV Bandera , continuà avançant fins els turons de prop de **Reyuela**, on foren contraatacats durament. Amb tot, l'endemà la IV Bandera, juntament amb el suport d'un Batalló de blindats recent arribats a la zona, entraren i ocuparen **Reyuela**. També durant el mateix dia foren ocupades les poblacions de **Calomarde**, i **Villar del Cobo**.

Ja ocupades les posicions, el dia 27 de juliol, la Secció avançà fins el Km 39 de la carretera de **Torres a Albaracín**, arribant a **Albaracín** a dos quarts de quatre de la matinada. L'endemà mateix, continuaren la marxa fins a l'emplaçament del cim del **Buitre**.

Sense descans, el dia 29 la Bateria obrí foc per abatre un contrafort del cim de Santa Anna i, tot seguit, a les 13 hores del migdia, rebé ordres d'incorporar-se

² Diario de Operaciones de la 3ª Bateria de Montaña de Melilla

³ Diario de Operaciones de la 3ª Bateria de Montaña de Melilla

a la Columna del Comandant Calvo. Però en menys de 24 hores rebé ordre de nou d'afegir-se a una altra columna, aquesta sota les ordres del Comandant Sanz, quedant incorporada a aquesta a les 11 del matí del 30. En menys de dues hores, la Secció entrà en posició a punt per obrir foc sobre el Castell de **Saldón** tot hi la manca de necessitat de foc sobre les posicions, ja que aquestes foren ràpidament conquerides per la infanteria.

El dia 27 els nacionals ocuparen **Frías de Albarracín**, el 29 **Moscardón**, el 30 **Terriente** i **Saldón**, on quedà copada la 97 B.M. republicana, i el dia 31 **Masegoso** i **Valdecuenca**.

L'1 d'agost la Secció marxà com a acompanyant d'artilleria amb la Columna del Tinent Coronel Villalón entrant en posició i obrint foc sobre unes roques on es resistia l'enemic.

Milicians en posició, 1937.

El dia dos empengueren la marxa fins al poble de **Bezas** i, un cop arribats i estant la posició en espera, foren fets presoners un Tinent i tres milicians de l'Exèrcit Republicà que, desorientats, acabaren a les posicions dels nacionals. Aquests confessaren que en un cim pròxim quedaven més republicans i un

escamot format pel Caporal Enrique Muñoz Catillejos i l'artiller Fidel Llantada sortiren a patricular i feren presoners a cinc republicans més, tots ells armats amb fusells i un, a més a més, amb bombes de mà. L'artiller Francisco Galindó resultà ferit en un peu per una granada.

El dia 3 d'agost els republicans iniciaren un contraatac i immediatament se'ls donà resposta amb un bombardeig de granades sobre les trinxeres republicanes, però moltes d'aquestes fallaren i la majoria no explotaren. Tot hi això, el contraatac fou aturat i acabà en fracàs pels republicans. El dia següent es basà en fer vigilància sobre la zona enemiga.

La 1ª Secció que des del mes de juny tenia les seves peces en reparació a Saragossa, finalment sortí el dia 4 d'agost amb tren direcció a **Cella**, on tot seguit, continuà la marxa fins **Albarracín** per carretera. Dos dies més tard, el 6 d'agost, marxà cap a **Terriente** on s'incorporà a la columna de Cavalleria del

Restes de la 71 Divisió.

Comandant Deniz. Tres dies després, bombardejà el poble de **Frias** i posicions pròximes. Els dies següents seguí avançant per carretera fina a Terol.

Ja el 22 d'agost, la 1ª Secció deixà Terol i avançà fins a **Bezas** per tal d'unir-se a la 2ª secció i reunir de nou tota la Bateria.

El 23 d'agost s'observà foc d'artilleria sobre una posició nacional. La bateria obrí foc immediatament sobre on suposadament es creia que estava posicionada la bateria republicana enemiga aconseguint fer-la emmudir.

A les dues del migdia del mateix dia una forta tempesta acompanyada d'una forta calamarsa i xàfec feren que el riu en el qual estava emplaçada la bateria es desbordés. El personal hagué d'acudir ràpidament a les seves posicions corresponents per tal de rescatar de l'aigua una peça que s'havia quedat

encallada al canal del riu, a punt de ser arrossegada per l'aigua, mentre que alguns dels conductors, amb l'aigua fins al coll, tallaren a ganivetades els collars d'alguns muls que havien quedat atrapats sota l'aigua.

La Bateria restà en vigilància i serveis ordinaris a **Bezas** fins el 18 de setembre del 37.

El 19 de setembre de 1937 rebé l'ordre de traslladar-se a **Bueña**. Aquell dia es fer nit a **Santa Eulàlia** i l'endemà es reprengué la marxa fins a **Torre Lacarcel** on arribaren a les 11 d'aquell matí. Poques hores després, a la una del migdia, reprengueren altre cop la marxa arribant a **Bueña** a dos quarts de quatre de la tarda i, immediatament, la bateria entrarà en posició a les afores del poble.

El dia 25 de setembre s'obrí foc sobre una posició republicana on es detectaren moviments sospitosos.

Sense cap novetat passaren els dies amb serveis ordinaris de vigilància a **Bueña** fins que finalitzà el mes.

Passaren dies sense novetats fins que, el 26 de novembre del 37, la monòtona tranquil·litat del front fou rompuda en ser detectat un nombrós grup de sapadors disposats a fortificar en un cim pròxim. S'obrí foc per tal d'impedir els treballs de fortificació d'aquests, i a la segona descàrrega, els sapadors començaren a llançar pics i pales desapareixent, llavors, veloçment entre la cresta del cim.

La bateria restà sense novetats la resta del mes i tot el desembre.

Tot hi que la Batalla de Terol havia començat el 15 de desembre, la bateria restà inactiva fins el 19 de gener.

LA
BATALLA
DE
TEROL

LA BATALLA DE TEROL

A l'octubre del 1937, desapareix el front del nord amb l'ocupació d'Astúries. El Govern Republicà, després d'aquest fracàs i els de **Brunete** i **Belchite**, necessita una victòria que revifi la moral perduda dels seus partidaris i que serveixi de propaganda a nivell internacional.

Els nacionals, amb les forces que han quedat disponibles en desaparèixer el front del nord, comencen a prepara una gran ofensiva a Guadalajara que, avançant fins a Madrid, aconsegueixi el final definitiu de la guerra. Per això, es comencen a concentrar tres Cossos d'Exèrcit, amb 16 Divisions, a la zona de Sigüenza i Medinaceli. L'inici de l'ofensiva està previst pel 18 de desembre.

El Comandament republicà, conscient dels plans nacionals, decideix impedir-los mitjançant una ofensiva a una altre zona del front. La primera, coneguda com a "Plan P", era atacar Extremadura i arribar fins a la frontera portuguesa i talla en dos la zona nacional. La segona era un atac per ocupar Osca. I la tercera, una ofensiva per prendre Terol.

Ciutat de Terol el 22 de desembre de 1938.

Les dues primeres opcions foren refusades i s'escollí la tercera opció per la proximitat que tenia a la concentració de tropes i per allunyar el front del mar Mediterrani, ja que la poca distància entre Terol i la costa, era una contínua temptació per a un atac nacional que tallarà en dues parts la zona republicana.

L'ofensiva de Terol va ser planificada i dirigida pel general Vicente Rojo, cap de l'Estat Major Central republicà.

El primer que feu Rojo, fou reforçar l'Exèrcit de Llevant amb un Exèrcit de Maniobra compost per tres Cossos d'Exèrcit, el XVIII, el XX i el XXII, els quals realitzaren l'atac sobre Terol.

El desplegament operatiu republicà consistí en organitzar tres columnes i tres forces de reserva.

La columna nord composta per el Cos d'Exèrcit XXII, comandat pel major Ibarrola, les Unitats del qual eren les 11^a i 25ª Divisions. Té com a reforç un grup d'esquadrons, un batalló de tancs T-26, tres grups d'artilleria i tres batallons de fortificació. La seva missió era atacar des dels Altos de Celadas per tallar la carretera i el ferrocarril de Saragossa, defensar la línia d'avançada i atacar Terol des del nord.

Atenció mèdica al front de Terol.

La columna centre estava composta per el XX C.E., dirigit pel tinent-coronel Menéndez, i format per les 68^a i 40ª Divisions. Com a reforç tenia un regiment

de tancs BT-5, un esquadró, dos grups d'artilleria i un batalló de fortificació. La seva missió era infiltrar-se entre els vèrtexs Galiana i Castellar i atacar Terol des del sud.

La columna del sud estava formada pel XVIII C.E. El seu cap era el tinent-coronel Fernández Heredia i les seves unitats eren les 34^a i 64ª Divisions. Com a reforç tenia un grup d'esquadrons, un batalló de tancs T-26, quatre grups d'artilleria i quatre batallons de fortificació. El seu objectiu era atacar cap a **Campillo i San Blas**, ocupar **La Muela**, atacar la columna del nord, defensar la línia avançada i ocupar Terol des de l'oest.

Seminari de Terol vist des de "El Óvalo"

Les forces nacionals establertes a Terol en el moment de l'atac eren dues Brigades, la 1^a i la 4^a de la 52ª Divisió. La 1^a, al mandat del coronel Barba, estava composta per 5 batallons amb un total de 4.500 homes. Estava desplegada en el perímetre exterior defensiu de Terol. La 4^a, al comandament del coronel Rey D'Harcourt, el qual era el comandant militar de Terol, es componia de tres batallons i alguns voluntaris, amb un total de 1.900 homes. Aquesta última brigada encara estava en formació. A més a més, disposaven de diferents unitats d'altres armes i serveis. En total defensaven Terol uns 7.000 homes.

Donada la gran diferència de les forces, 17 Brigades contra 2, l'èxit republicà semblava estar assegurat. Cal afegir, que anaven a enfrontar-se les millors unitats de l'Exèrcit Popular contra unes dèbils unitats nacional que es trobaven, fins i tot, en formació. L'única possibilitat de la defensa era aferrar-se a les posicions clau i mantenir-s'hi el temps necessari per esperar la intervenció de les reserves.

Tot i això, un dels principals èxits de l'operació prevista fou el fet de mantenir en gran secret amb el qual es realitzà la concentració de forces a les bases de partida. El Comandament nacional havia rebut certes informacions que alguna cosa s'estava preparant i sol·licità reforços a Saragossa, però tot i això, no ho aconseguí. El comandant militar de Terol, el coronel Rey d'Harcourt, envià alguns reforços a **Campillo**, **Castralvo** i **Escandón**, arribats de les posicions de **Concud**, i debilità un dels eixos principals de l'atac republicà.

INFILTRACIÓ I SETGE DE TEROL (15-23 DESEMBRE 37)

A les 7 hores del 15 de desembre, la gran maquinària republicana es posa en moviment. Pel nord, trenquen el front dues Divisions, la 11^a i la 25^a. La primera avança en direcció sud-oest tallant la carretera de Saragossa i la via del ferrocarril. Ocupa **Concud** i **San Blas** i s'estableix defensivament mirant direcció **Caudé** i **Cella**. La segona, ataca Terol pel nord.

Les úniques forces nacionals disponibles per restablir la situació a la zona de Concud i Caudé eren tres batallons i dues companyies. Es constituïren amb elles dos grups d'atac. Un, defensiu, compost per un batalló del Regiment de Tancs 2 i una companyia de la Guardia Civil, dispersat entre **Villarquemado** i **Bueñas**, per tal d'impedir que l'enemic ampliés la zona del trencament del front. L'altre, ofensiu, compost per dues banderes de la Falange i una companyia del Regiment 18, amb l'objectiu d'avançar en direcció a Terol i contraatacar amb els defensors.

La columna sud republicana, inicià l'atac a la zona de **Campillo**, però ràpidament fou detinguda per les posicions defensives que els impediren ocupar **Muela**, encara que no pogueren evitar que les unitats republicanes arribessin fins a **La Güea**.

Església de de San Francisco i el Pont de Ferro sobre el riu Túrria.

La columna central, atacà per **Escandón**, infiltrant-se entre **Villaespesa** i **Castralvo**. Encara que l'enllaç entre les columnes nord i sud encara no s'havia realitzat, el balanç del primer dia d'atac resultà positiu, ja que s'havia aconseguit un dels objectius marcats; tallar la comunicació entre Terol i Saragossa.

El Comandament nacional sorprès per l'espera d'un atac molt més dèbil, decidí enviar de reforç la 81ª Divisió, que s'estava preparant per a l'atac a Madrid, i cinc batallons de reserva que estaven a Saragossa, però sense renunciar al citat atac previst pel 18 de desembre.

El dia següent, 16, les forces republicanes atacaren durament Terol per entrar a la ciutat. Les columnes nord i sud es retrobaren a **San Blas**, després d'haver pres **Campillo** i avançaren fins a Terol per la **Muela**. La columna del centre,

seguia avançant per **Escandón** i **Villastar**. Aquella nit s'inicià una forta nevada que frenà els avenços republicans.

L'endemà, el Comandament republicà ordenà l'assalt final a la ciutat. Per això es decidí envoltar aquelles posicions en les quals hi hagués resistència i dirigir-se sense detenir-se cap a la capital. Finalment, s'aconseguí un dels altres objectius estratègics fixats pel Comandament republicà.

El 18 de desembre, el coronel Rey d'Harcourt donà ordres de recollir totes les unitats que es trobaven distribuïdes en les defenses exteriors, amb la finalitat d'establir un perímetre defensiu en el mateix casc urbà que permetés resistir fins que les forces nacionals trenquessin el setge i els alliberessin. La principal conseqüència d'aquesta decisió fou l'abandonament de la **Muela de Terol**, posició clau de la defensa de la ciutat. El

Mare i els seus dos fills refugiats de Terol, 1938.

Comandament nacional creà un Exèrcit d'Operacions de Terol, sotal el mandat del general Aranda, compost per dues Divisions, el qual atacà en direcció **Campillo** i **Celadas**, encara que no aconseguiren avenços importants.

Els dies 19 i 20, Terol fou atacada per totes bandes. El coronel Rey refusà una petició de rendició dels republicans. Els combats foren molt forts a l'exterior del setge, però a penes s'aconseguí avançar. El dia 20, el Comandament nacional decidí presentar batalla a Terol i començaren a ser enviades més Divisions nacionals a Terol.

El 21 de desembre, el general Franco decidí constituir dos Cossos d'Exèrcit, el primer sota les direccions del coronel Aranda, amb tres Divisions, i el segon del general Varela, amb quatre Divisions. Es desplegaren al nord i al sud de Túria

respectivament. Des d'aquell moment, es podria dir que l'autèntica gran batalla començava a preparar-se. Reconstruït el front trencat, constituïts els dos Cossos d'Exèrcit per contraatacar i abandonada l'ofensiva sobre Madrid, Franco decidí dirigir totes les seves unitats de maniobra cap a la vall de l'Ebre i preparar una futura ofensiva a Aragó.

A l'interior de la ciutat els combats continuaven. els defensor s'agruparen en dos nuclis; la Comandància, amb una guarnició de 1.500 homes sota el comandament del coronel Rey, i el Seminari, amb 1.200 homes sota les ordres del coronel Barba. Els atacants foren les 84 i 87 Brigades republicanes compostes majoritàriament per carrabiners.

El 22 de desembre, els dos Cossos de l'Exèrcit de Aranda i Valera començaren a desplegar les seves unitats per efectuar el que es pensa que fou l'atac final que va alliberar Terol. Aranda, va atacar cap a **Concud**, **Altos de Celadas** i **Muletón**. Valera cap a **Campillo** i els **Morrones** per entrar a Terol per **La Muela**.

Ruïnes al Viaducte de Terol després de l'ofensiva.

El dia següent, 23, el Comandament republicà, que desconeixia els plans enemics, donà per finalitzada la batalla i, pràcticament, ocupada Terol, excepte els dos nuclis defensius.

CONTRAATAC NACIONAL (24-31 DESEMBRE 37)

Nou dies després de l'inici de la batalla, el Comandament nacional comença a organitzar una maniobra per trencar el setge de Terol. Per aconseguir-ho tindrà que lluitar en quatre importants "fronts". El primer, l'enemic, compost per les millors unitats republicanes. el segon, les dificultats del terreny. El tercer, la desprotecció del seu costat esquerra, dominat per la **Sierra Palomera**, que podia donar a sorgir un emboscada pel nord. El quart, i últim, el terrible clima hivernal. La contraofensiva es va iniciar el 29 de desembre mentre els combats continuaven dins de la ciutat.

Ruïnes carrer San Juan, Terol 1938

El dia 24, s'enfonsà part de la Comandància i, el 25, començà una nova forma de lluita, la guerra de mines. La primera explosió destruï l'hospital de campanya dels assetjats i, la segona la única emissora que estava en contacte amb el Comandament nacional. Aquests fets fan que la moral dels defensors caigui pels terres i, la falta de comunicació feu que la alliberació del dia 31 fracassés.

El 29 començà la contraofensiva. Pel nord del Túria s'atacà **Celadas** i **Cerro Gordo**, avançant lentament. Al sud del Túria, s'avançà fins a dominar pel foc el poble de **Campillo**. El dia següent, l'avenç nacional pel nord del Túria fou detingut per l'11ª Divisió. Al sud del Túria, l'avenç nacional fou incontenible. Dues Brigades republicanes foren aniquilades, altres fugiren, les forces atacants ocuparen **Campillo** i avançaren fins a **La Muela**. El Comandament republicà comença a percebre un ensorrament general del front de Terol i, el Comandament nacional, una explotació de l'èxit, ordenant simultàniament el

desplaçament cap al front de Terol del Cos d'Exèrcit Marroquí, comandat pel general Yagüe.

El 31 s'ocuparen **La Muela** i **San Blas**, arribant ja a les primeres cases de Terol. Pel nord del Túria, fou ocupat **Concud**. L'optimisme entre els atacants era enorme.

Per altra banda, el terror comença a envair el republicans. La 68 Divisió, que havia substituït a l'11 al sector de **Concud**, i les dues Divisions establertes a **La Muela**, la 70^a i la 34^a, abandonaren el front. Les 84 i 87 Brigades, que reduïen els dos nuclis de resistència de l'interior de Terol, també fugiren cap al port de **Escandón**.

La unitat nacional que arribà a Terol fou el Terç de Navarra. A les cinc de la tarda, nevant, arribaren al pont de la carretera de **Tarancón** sobre el Túria on s'establiren destacament als dos extrems del pont per prohibir el pas, sense encontrar-se presència enemiga. Travessaren el riu i arribaren al casc urbà sense trobar-se resistència de nou. El fred cada vegada era més extrem i la nit transcorregué sense novetats. L'endemà al matí, cap a les 11 hores, s'aixecà una espessa boira i, de sorpresa, a l'altre costat del riu visualitzaren un gran

Grup de personal civil marxant de Terol i traslladant-se a un lloc millor. Gener de 1938.

nombre de soldats republicans que, veient a l'enemic, començaren a obrir foc amb resistència, obligant als atacants a refugiar-se i impossibilitant l'entrada a Terol.

Els assetjats de la ciutat, observaren que l'últim dia de l'any descendien forces nacionals per **La Muela**, l'optimisme era immens. Es va fer un gran repartiment de queviures i, fins i tot, alguns demanaren permís al coronel Barba per sortir a l'encontre dels alliberadors, però fou denegat. S'esperaria la alliberació al Seminari.

COMBATS AL NORD DEL TÚRIA (17-22 GENER 1938)

El 14 de gener, el general Dávila, cap de l'Exèrcit del Nord Nacional, ordenà als generals Aranda i Varela les noves operacions. El primer, amb quatre Divisions d'elit, la 5^a, 13^a, 84^a i 150^a, havia d'atacar i conquerir els **Altos de Celadas** i el **Muletón**. Varela, pressionaria i atacaria amb la 81ª Divisió, en direcció al cementeri i Santa Bárbara.

Per part republicana, patirien l'atac de dues Brigades, el que suposà que 8 batallons en feren front a 48. El resultat final quedava bastant clar.

Membres de les Brigades Internacionals republicanes. Desembre de 1937

A les 8 hores del matí del dia 17 de gener, els **Altos de Celadas** es convertiren en un infern. Per trencar el front de 2 km, més de 80 bateries d'artilleria, de

tots els calibres, bombardejaren durant 4 hores. Es calcula que per cada metre quadrat de front hi caigueren 15 projectils, quatre dels quals de calibre pesat. Si hi sumem, a més l'aviació, possiblement es tractés de la major preparació d'artilleria de tota la guerra. A les 12 hores, quatre batallons de la 5ª Divisió iniciaren l'atac als **Altos de Celadas**, i l'ocuparen dos hores més tard. Les altres divisions avançaren cap a les seves direccions d'atac, però algun que altre contraatac republicà els parà el pas.

El 19, fou ocupat **Muletón**, el 22 **Las Pedrizas** i el 23, s'arribà al riu **Alfambra**, ocupant el seu costat dret fins a la unió amb el riu Túria.

Durant els combats, varies brigades defensores, i fins i tot, una companyia de la 35ª Divisió Internacional, es retiraren. Les baixes republicanes foren enormes. Tant sols la XI Brigada internacional tingué 944 baixes, 43 d'aquestes de caps i oficials. En comparació, els quatre batallons nacionals que trencaren el front, tingueren 11 morts i 63 ferits.

ATACS REPUBLICANS (25-29 GENER 1938)

El Comandament Republicà, s'adonà que la batalla de Terol no havia acabat. Es suspengueren les retirades de les unitats per al "Pla P" i arribaren tres Divisions noves, la 27^a, la 66^a i la 46^a. Amb elles s'intentà dos objectius. El primer, tallar la línia d'abastament nacional atacant des de **Sierra Palomera**. El segon, recuperar els **Altos de Celadas** i el **Muletón**. La 27ª Divisió s'encarregaria del primer. Les altres dues, del segon.

L'atac a les comunicacions nacionals era perfecte, ja que es realitzaria a **Singra**, on circulaven la carretera i el ferrocarril de Saragossa, molt a prop de les posicions republicanes.

Per part nacional, les forces defensores estaven compostes per un batalló, amb quatre esquadrans de cavalleria i un de metralladores com a reserva a les proximitats.

La 27ª Divisió tenia previst atacar el 23 de gener, però per diferents problemes s'aplaçà el pla fins la matinada del 25. La nit del 24, un metge de la divisió es

passà al bàndol enemic informant-los del pla republicà, amb el qual les posicions defensives es prepararen pel contraatac.

El 25 s'inicià l'atac. Es conqueriren una sèrie de posicions situades als voltants de **Singra**. El reforç d'un esquadró de cavalleria i tres tancs permeté refusar els atacs dels atacants en alguns punts.

El dia següent, seguien arribant reforços nacional i els atac disminuïren. Durant els dies 27 i 28 continuaren els atacs centrant-se a **Singra**, on es patiren nombroses baixes. El 29, els atacants finalment es retiraren a les seves bases de partida. L'atac havia fracassat i la 27ª Divisió havia deixat de ser operativa.

En el segon objectiu dels republicans, el qual durien a terme les 66^a i 46ª Divisions, la missió era reconquerir els **Altos de Celadas** i **Muletón**. L'esforç principal el realitzà la 46^a, comandada per Valentín González, "El Campesino". L'altre atac seria de distracció. Per part nacional els **Altos de Celadas** estaven defensats per una de les millors Divisions nacionals, la 13^a, també coneguda com a la "mano negra".

L'atac de la 46ª tingué com a punt de partida la zona coneguda per **La Losilla**. Partirien primer de tot dues Brigades reforçades amb una desena de tancs. Seria un atac nocturn, casi sense preparació, contra un enemic atrinxerat i amb

Traslat de soldats republicans a les posicions de primera línia.

reixats de filferro en una línia natural avantatjosa. Quelcom quasi increïble des del punt de vista tècnic-militar.

El 27, a les 10 hores i després de preparar l'artilleria, l'atac començà. A les cinc de la tarda, després de nombroses baixes, entre les quals alguns caps, l'atac es detingué. A les 3 hores de la matinada, es produí un atac sorpresa que de nou fracassà. A les 13:30 h., un últim atac també fracassà.

Les baixes sofertes per la 46ª Divisió superaren les 3.000, moltes d'elles morts. En canvi, la Divisió defensora, la 13, només patí 163 baixes. Els atacs del dia 28 es poden considerar com un dels més costosos en homes de tota la guerra. Després d'aquests, la 46ª Divisió va perdre gran part del seu valor militar, el que repercutí a l'escassa defensa que realitzà, uns dies després, a la ciutat de Terol.

LA MANIOBRA A ALFAMBRA (5-7 FEBRER 1938)

El Comandament nacional va decidir posà fi d'una vegada a l'amenaça contínua que les posicions republicanes de **Sierra Palomera** suposaven per les comunicacions entre Terol i Saragossa. Per això s'organitzà una maniobra de doble encerclament.

El 30 de gener, el General Dávila (Cap de l'Exèrcit del Nord nacional) reorganitzà les seves tropes en tres Cossos d'Exèrcit i una Reserva. El C.E. Marroquí, al comandament de Yagüe, amb 5 Divisions, repartits per la zona de **Portalrubio**. El C.E. Galícia, al mandat d'Aranda, amb 4 Divisions, desplegat a la zona de **Celedas** i **Caudé**. El C.E. de Castella, a les ordres de Varela, amb 3 Divisions, a la zona de **Campillo** i **San Blas**. La Reserva, composta per la Divisió de Cavalleria i la Divisió 5 desplegades a la zona de Bueña.

El 2 de febrer, Dávila elaborà l'ordre d'operacions. El C.E. Marroquí trencaria el front, avançant fins a **Perales de Alfambra**. El C.E. Marroquí atacaria per **Celedas** en direcció a **Alfambra**. La Reserva trencaria el front a **Rubielos de la Cérda** i, avançant per **Argente** i **Visiedo**, arribaria fins al riu **Alfambra**.

A les zones de ruptura la defensa estava a disposició de tres Brigades. Aquestes patirien l'atac d'11 Divisions recolzades per més de 400 peces d'artilleria.

Mentre les unitats atacants estaven realitzant les concentracions necessàries pel atac, el Comandament republicà desconeixia el que s'estava planejant i, el més greu, estava retirant unitats del front de Terol per preparar, un cop més, el Pla P a Extremadura, ja que creia que la batalla de Terol ja havia finalitzat.

Previst l'atac pel dia 3 de febrer, la boira obligà a aplaçar-lo fins el 5. A les nou de la nit del vespre del dia 4, arriben notícies al Comandament republicà de l'ofensiva que s'estava preparant. Ni l'Exèrcit de Llevant ni l'Exèrcit de l'Est prengueren cap mesura tot i la informació rebuda.

Bombardeig nacional durant la batalla de Alfambra. Principis de febrero del 1938.

La 4ª Divisió del C.E. Marroquí, el dia 5 trencà el front a **Portalrubio** i el mateix dia ocupà **Cervera del Rincón** batent la Brigada 61. La 1ª Divisió, atacà per Alpeñes, ocupant **Pancrudo**. La 82ª Divisió, ocupà **Corbatón**. L'èxit fou total. La 61 Brigada, amb un 75% de baixes, deixà d'existir. El dia 6, l'atac continuà. Foren ocupats **Son del Puerto** i **Fuentes Calientes**, arribant fins a l'entrada de **Perales de Alfambra**, que fou ocupat el dia següent. S'aconseguí l'objectiu fixat amb un total de 5 morts i 90 ferits en tot l'Exèrcit Marroquí. Pels

republicans, a la 42ª Divisió, composta inicialment per 4 Brigades, amb 16 batallons, es quedà tant sols amb 3 batallons i fou anul·lada. Més forta encara, fou la derrota moral de les forces defensores.

A la zona corresponent al C.E. de Galícia, l'atac s'inicià pel nord de **Celadas** i es porta a terme per les 83^a i 84ª Divisions. Els defensors eren de la 59 Brigada, de la 42ª Divisió. Al capvespre d'aquell dia, els nacionals entraren a **Patagallina** i **Cerro Montero**. El dia següent, foren ocupats **Cerro del Rodal**, **el Cerro de la Mina**, **La Calorina** i **Lomas de Casares**. El dia 7, la 13ª Divisió avançà direcció **Villalba Baja**, ocupada dos dies després. Passaren pel riu **Alfambra** i conquistaren un cap de pont que, posteriorment, fou el punt de partida de la reconquesta de Terol.

Entre el C.E. Marroquí i de Galicia, s'havia situat una Agrupació de Divisions, composta per la 5ª Divisió i la Cavalleria del Coronel Monasterio. L'objectiu era atacar entre ambdós cossos i, un cop trencat el front, portar a terme el doble encerclament, sobretot de la **Sierra Palomera**, defensada per la 151 Brigada. La maniobra consistia en, un cop trencat el front per la 5ª Divisió, la Cavalleria aprofitaria per llençar-se a gran velocitat i, arribant al riu **Alfambra**, tancar les dues bosses enemigues. Per primera i única vegada a la guerra, s'utilitzaria una Divisió completa de cavalleria. L'atac el rebrien les 61^a, 82ª Brigades i part de la 151^a.

Columna de cavalleria sota el comandament de Monasterio Ituarte marxant cap a Alfambra.

El dia 5, la 5ª Divisió trencà el front per **Rubielos de la Cérda** i l'endemà, 6, la cavalleria aprofità per atacar en direcció **Aguatón. Visiedo** fou ocupat i, poc després, també **Lindón** i **Camañas**. Aquell vespre s'arribà a **Perales de Alfambra**. S'ocupà tota la vora del riu del poble i de **Alfambra**. De les tres Brigades defensors només es salvaren 500 de 10.000 homes que les constituïen. S'havia realitzat l'última càrrega de cavalleria, amb èxit, de l'història militar mundial.

Després d'aquesta maniobra a **Alfambra**, res podia impedir a les unitats nacionals la reconquesta de Terol.

LA RECONQUISTA NACIONAL DE TEROL (17-23 FEBRER 1938)

La reconquesta de Terol, es realitzaria de nou amb una altra maniobra de doble encerclament pel nord i el sud de la ciutat.

El Comandament republicà, després del fracàs de **Alfambra**, decidí reforçar amb totes les unitats possibles, el front de Terol. L'objectiu era tancar el possible el camí cap al mar, pensant que la reconquesta de Terol seria poc rentable i massa costosa. Per això, el major nombre de les seves unitats estaven desplegades des de **Peralejos** fins a l'Ebre. La seva hipòtesis resultà errònia. La recuperació de Terol fou el principal objectiu nacional.

Nen ferit als braços del seu pare.

La defensa de Terol, estava assignada al C.E. XX, compost per les 66ª, 67ª i 46ª Divisions, aquesta última era la que estava desplegada a la ciutat.

Coincidint amb les preparacions de l'atac de Terol, el Comandament republicà decidí, com a acció preventiva de l'hipotètic atac cap al mar, iniciar una ofensiva a la zona de **Vivel del Río**. L'objectiu era atacar les comunicacions entre Terol i Saragossa i recuperar el terreny perdut a **Alfambra**. Les unitats republicanes que havien d'atacar eren les 34^a i 35ª Divisions Internacionals. Les defensores eren les 4^a i 108ª Divisions nacionals.

Posició de comandament nacional planificant l'entrada a Terol.

La nit del 14 de febrer, els republicans atacaren en tres direccions. Un batalló cap a **Atalaya**, al sud-oest de **Segura de Baños**. Un altre, el Lincoln, cap a **Sierra Pedregosa**. Els altres dos, cap a **Vivel del Río**, aconseguint tallar les comunicacions entre **Portalrubio** i **Vivel del Río**. Immediatament, es produí un contraatac nacional que, després de forts combats els dies 15, 16 i 17, obligà als republicans a retirar-se.

En un bombardeig nacional sobre el lloc de comandament de la 35ª Divisió Internacional, morí l'assessor soviètic, coronel Pigdola, un dels més grans consellers militars soviètics mort a Espanya.

L'atac va començar el 17 des del cap del pont de **Villalba Bajà**. La 13ª Divisió nacional desallotjà a punta de baioneta les posicions de la 67ª Divisió republicana. El Comandament republicà, interpretant que es tractava d'un atac local, ordenà un contraatac a les 66^a i 67ª Divisions per el dia següent, però la 84ª Divisió destrossà les unitats que quedaven de la 67^a. Arribaren fins a la

carretera de **Corbalán** i la 25ª Divisió republicana, que substituï a la 67^a, intentà frenar els nacionals sense èxit. El mateix dia, les 83^a i 150ª Divisions nacionals creuren el riu **Alfambra** atacant i, ocupant el massís de Sierra Gorda. El 19, **Valdecebro** fou ocupat per la 84ª Divisió, i **Mansueto**, per la 83^a. Per més confusió encara pel bàndol republicà, la Divisió 1 nacional creuà el riu **Alfambra** i atacà les posicions del cementiri de Terol i Santa Bàrbara, que foren ocupades per la 46ª Divisió republicana dies anteriors.

Tropes nacionals en posició de tir sobre la ciutat de Terol. 19 de febrero de 1938.

El 20 de febrer, la 1ª Divisió començà a entrar al casc urbà de Terol i, des de la **Muela**, iniciaren l'atac les 61^a i 81ª Divisions nacionals, que ocuparen **Castralvo** i tallaren la carretera de València i enllaçant amb la 83ª Divisió a l'altura de casa **Urrez**. El setge de Terol ja era un fet. Dins de la ciutat quedà la Divisió 46 republicana.

Republicans defensant les seves posicions des del Palau del Govern.

El 21, es produïren dos contraatacs republicans de la 28^a i 25ª Divisió pel nord de **Valdecebro** i de la 11ª Divisió per la carretera de València. Ambdós contraatacs fracassaren i s'ordenà a la 46ª Divisió que abandonés Terol, acte que realitzà en mig de forts combats, durant la nit del 21 i el matí del 22. Amb aquesta retirada es considerà la batalla de Terol com a finalitzada. El front tornà, pràcticament a les línies on es trobava el 15 de desembre, excepte al port de **Escandón**, que quedà en mans dels republicans.

ACCIONS DE LA 3ª BATERIA DE MELILLA

La 3ª Bateria de Melilla durant el mes de desembre del 1937 es trobava destacada a **Bueña**, sense novetats, com a reserva de la primera rereguarda de la batalla de Terol. No participà en ella fins el 19 de gener del 38, quan revé ordre de bombardejar el poble d'**Aguatón**, situat molt a prop de **Singra**.

El 20 de gener, els republicans es dedicaven de nou a treballs de fortificació i els nacionals aprofitaren l'oportunitat per obrir foc sobre ells.

Cinc dies més tard, el 25, poc abans que sortís el sol, les forces republicanes desencadenaren un violent atac contra el poble de **Singra**, el qual es trobava molt pròxim a les seves posicions. Immediatament, i sense esperar que es fes de dia, l'artilleria nacional obrí foc sobre el poble d'**Aguatón**, on es creia que devia haver establerts els punts del Comandament republicà. A les 9:30 hores, es rebé l'avís que una bateria enemiga acabava d'obrir foc sobre les posicions nacionals de **Singra**, pel que es localitzà l'emplaçament on es creia situat l'enemic i s'obrí foc de contrabateria aconseguint fer emmudir la bateria.

El 26, l'enemic continuà amb els seus atacs però la Bateria no pogué obrir foc de contrabateria ja que l'enemic es trobava fora de l'abast de tir.

La resta del mes, l'enemic continuà amb atacs continus sobre **Singra** provocant una gran quantitat de morts i ferits, i una destrucció total de la població.

Posicions nacionals defensant la zona prop de Calamocho. Finals de gener del 1938.

"Todo el resto del mes el enemigo con una tozudez suicida continúa en sus ataques a Singra no logrando otra cosa que una mortandad espantosa."⁴

El 4 de febrer, la Bateria embarcà el material i el bestiar i, quan arribà a **Caude**, s'incorporà a la 150ª Divisió, per entrar en Bateria als **Altos de Celadas**. Immediatament després d'haver entrat en Bateria, es revé ordres d'embarcar de nou en camions per establir-se amb la 13ª Divisió, situada a l'esquerra de la 150^a. Però finalment l'ordre fou anul·lada i sense desembarcar el material dels camions continuaren el camí fins arribar a **Villarquemado**, on quedà de reserva a les ordres del General Cap del Cos d'Exèrcit. El Diari d'Operacions s'expressa així de tot aquest canvis d'ordres i contraordres:

"4 de febrero 1938

Embarca material personal y ganado para incorporarse en CAUDE a la División 150, entrando en Bateria en Los Altos de Celadas, e inmediatamente de haber entrado en Bateria se recibe orden de embarcar nuevamente en camiones para marchar a la División 13

⁴ Diario de Operaciones de la 3ª Bateria de Montaña de Melilla

situada a la izquierda de la 150, recibíendose contraorden y sin desembarcar el material marcha a Villarquemado donde queda de reserva a las órdenes del General Jefe del Cuerpo de Ejército.”⁵

El dia següent, la unitat, ja de bon matí, avançà dirigint-se a la posició de Santa Bàrbara amb el material a coll. L'endemà, 6, continuà la marxa cap a la posició de **Pata-Gallina**. Aquella mateixa tarda pujà els empinats estreps de la Sierra **Palomeras** per tal de servir com a reforç de la 85ª Divisió.

Tres dies més tard, el 9, retornà de nou a **Villarquemado**, on es quedà fins el dia 11, dia en què s'incorporà a la 13ª Divisió formant un Grup d'Artilleria juntament amb les Bateries 5^a i 7^a de Melilla.

El dia 17 de febrer, el temps millorà considerablement i es començaren a iniciar les operacions preparades pels dies anteriors, les quals no s'havien pogut dur a terme degut al mal temporal. Es bateren diverses cotes situades a la costa oposada del riu **Alfambra** i, d'aquesta manera, es donà per acabada amb èxit la fase A de l'operació. Degut a un accident produït per l'explosió d'una granada, resultà ferit el Sergent don Máximo Gómez Fuentes, al qual li quedà el peu totalment estripat.

Tot i els -18°C els atacs de l'artilleria nacional no cessen. Gener 1938.

⁵ *Diario de Operaciones de la 3ª Batería de Montaña de Melilla*

El 18 continuà l'operació abatent diversos objectius els quals, en estar situats a distàncies superiors a 5.500 metres, fou necessari recórrer a la càrrega n^a1 per tocar-los i dues peces quedaren inutilitzades. A les dos quarts de sis de la tarda, la Bateria emprengué la marxa per ocupar nous assentaments a l'avantguarda del poble de Tortajada, on s'establí per prop d'un enorme clot a la falda del cim **Tocón** per passar la nit.

L'endemà, com que l'assentament quedà retardat s'escollí una altra posició més pròxima a primera línia. A les 10 del matí ja obriren foc sobre els cims del voltant de **Valdecebro**, que a mitja tarda, caigué en mans de les tropes nacionals. D'aquesta manera es donà per acabada amb èxit la sèrie d'operacions previstes pel Comandament a aquella zona.

La matinada del 21 es sentiren forts bombardeigs de canyons de les Bateries provinents del costat esquerre, i s'ordenà al comandament del sector corresponent que cooperés per tal de contraatacar un atac republicà de tancs que s'havia infiltrat entre les línies nacionals. L'artiller Luciano Rodríguez fou ferit per l'impacta d'una granada.

22 de febrer 1938 es realitzà una concentració de tancs per tal de fer recular enrere la posició més avançada de la infanteria republicana. En l'acte resultà ferit per una bala enemiga l'artiller Fidel Mariesurrena Ibarra.

Tropes nacionals al Carrer Nou de Terol després del 22 de febrero de 1938

Finalment, el 27 de febrer del 1938, la Bateria reprengué la marxa cap al poble de **Caude** on s'havia traslladat el dia 25 la P.M., la 5^a i 7ª Bateries del Grup d'Artilleria passant a dependre de la 150ª Divisió.

Soldats de l'Exèrcit nacional després de la conquesta de Terol mostrant El Torcio recuperat d'entre les ruïnes.

Material republicà requisat a la plaça del Torcio.

LA

BATALLA

D'ARAGÓ

LA BATALLA D'ARAGÓ

Inicialment, la batalla de Terol, que s'allargà des del 15 de desembre del 1937 fins a finals de febrer del 38, fou una ofensiva de les tropes de l'Exèrcit Republicà que es resolgué amb un èxit parcial amb la conquesta de la capital provincial. Malgrat això, la cosa acabà girant-se contra el propòsits del republicans, i el fracàs final de l'ofensiva republicana va comportar de retruc que Franco tingués situades un gran nombre de divisions en un front, en principi secundari però que ara li ofería una bona oportunitat de donar un cop letal a l'adversari. Ajornada la prevista ofensiva sobre Madrid, Franco aprofità la situació per portar a terme el seu proper pas: arribar a l'Ebre per tal de separar l'Exèrcit de l'Est de la resta de la zona republicana i plantar-se al Mediterrani i amenaçar Catalunya. Entre els mesos de març i abril del 38, els nacionals llençaren una contraofensiva de gran abast que trencà totes les línies de l'extens front d'Aragó. La contundència d'aquesta operació va ser, en part, també gràcies al fet que després de les victòries nacionals al front del Nord, Franco disposà de la indústria siderometal·lúrgica del País Basc i Astúries i, sobretot, com hem dit abans, que pogué concentrar totes les seves forces en un únic front. L'Exèrcit Popular, que tal manera tampoc tenia manera d'evitar-ho, va patir un gran astorament en adonar-se del desastre que s'estava produint. A més, la desmoralització de les tropes republicanes era molt gran després del fracàs a Terol i, la manca de subministracions de tota mena no feia sinó aguditzar-la. Però aquesta entrada de tropes insurrectes no significà la desfeta immediata del front català; Catalunya encara resistí uns deu mesos.

La primera fase de l'atac nacional s'adreçà a la zona meridional de l'Ebre: **Teruel-Alfambra** el 9 de març, **Belchite** el 9 i 10 del mateix mes, **Híjar-Montalbán** el 13 i **Alcanyís** el 15.

La segona fase s'inicià el 22 de març, quan es trencaren les línies defensives de fortificacions i trinxeres republicanes del front d'Aragó. La ràpida penetració de l'enemic a la rereguarda republicana provocà la retirada, la pèrdua de material, la desorganització i l'encerclament de moltes de les unitats de primera línia.

L'ENSORRAMENT DEL FRONT D'ARAGÓ

Franco disposava en els 300 quilòmetres del front de sis cossos d'exèrcit i una agrupació que totalitzaven 26 divisions, és a dir, uns 110.000 homes. Els Cossos d'Exèrcit de Navarra i Aragó, dirigits pels generals Moscardó i Solchaga, respectivament, tenien vuit divisions desplegades al nord de l'Ebre, dues al riu Alfambra i tres al davant de Terol. Les tretze divisions restants eren les encarregades de trencar el front republicà pel sud de l'Ebre i estaven enquadrades en el Cos d'Exèrcit Marroquí, a les ordres del general Yagüe. El Cos de Tropes Voluntàries (C.T.V.), tropes italianes, sota el comandament del General Mario Bertí, el Cos d'Exèrcit de Castella del General Varela i el Cos d'Exèrcit de Galícia del General Aranda. Totes elles formaven l'anomenat Exèrcit del Nord, comandat pel general Fidel Dávila Aronco. En el sector corresponent al C.E. Marroquí, l'objectiu nacional fou vèncer les posicions compreses entre l'Ebre i el Cinca fins a assolir el Segre, establint una línia entre Mequinensa, Lleida, Balaguer, Artesa de Segre i Ponts.

Soldat republicà al front d'Aragó

A la meitat nord de l'Ebre, l'avanç franquista també fou fulgurant. En aquest sector hi destinaren tres línies d'avanç: l'Agrupació d'Enllaç sota el comandament de García Valiño; el Cos de Tropes Voluntàries, dirigit pel general Bertí; el Cos d'Exèrcit de Galícia a les ordres d'Aranda; i, finalment, el Cos d'Exèrcit de Castella, situat a la rereguarda del Baix Aragó.

D'altra banda, el general Vicente Rojo, cap de l'estat major central de l'Exèrcit Republicà, sabia que venia la tempesta però ignorava per on arribaria. Tan podia ser que tot plegat fos una maniobra per amagar un atac a Madrid o que realment l'enemic volgués arribar al mar, cosa que tant podia fer pel nord o pel sud de l'Ebre, o fins i tot directament de Terol cap a Sagunt. Tenint en compte, tot això, Rojo va fer el que va poder amb les forces de què disposava, vint-i-dues divisions en total, uns 60.000 homes. Quatre eren al nord de l'Ebre, quatre davant de Terol i set, en reserva immediata. D'aquestes, cinc eren entre València i Terol perquè poguessin acudir on se les necessités, i les dues restants, al sud de l'Ebre. Com a reserva general es mantenien quatre divisions més. Els dies previs a l'ofensiva nacional, que es veia a venir que començaria per **Belchite**, Rojo va enviar-hi la 35ª Divisió internacional i reforços d'artilleria.

L'atac de l'exèrcit nacional començà, com hem dit, el 9 de març de 1938 per **Belchite**. Aquell mateix dia, el front quedà trencat per diversos punts i el dia 10 els nacionals ocuparen **Belchite**. El Cos d'Exèrcit Marroquí de Yagüé avançava pel marge dret de l'Ebre aixafant qualsevol resistència. Aranda, amb el Cos d'Exèrcit de Galícia, tingué més problemes i hagué de lluitar durament

Porta d'entrada de l'església de Belchite amb un gravat fet per algún milicà.

quan atacà **Montalbán** el 13 de març. Els republicans començaren a organitzar la resistència però l'avanç rebel era irresistible i, tot i que en aquelles zones les tropes republicanes combatien amb eficàcia, es veien obligades a retirar-se perquè altres unitats s'ensorraven i fugien perseguits pels metrallaments de l'aviació nacional. Foren fets presoners grans quantitats de soldats governamentals.

El 16 de març, el Cos d'Exèrcit Marroquí de Yagüe arribà a les rodalies de Casp. Al sud, Aranda aconseguia ocupar finalment Montalbán. El dia 17 definitivament caigué Casp després d'intensos combats. Les tropes nacionals havien avançat 110 quilòmetres, havien ocupat un extens territori i havien enfonsat el sector meridional del front d'Aragó. I el pitjor per als republicans encara havia d'arribar. L'Exèrcit de l'Est es veia a sobre una gran ofensiva per enfonsar tot el front i no tenia com evitar-ho. Tot i això els seus ofensius encara eren considerables. L'Exèrcit de l'Est del General Pozas disposava de les unitat següents:

- X Cos d'Exèrcit a les ordres del Major Miguel Gallo: 43ª Divisió (Beltrán), 31ª Divisió (Navarro), un batalló de carrabiners, batalló pirinenc d'esquiadors i un batalló de metralladores. Desplegat des de la frontera francesa fins a **Albero**.
- XI Cos d'Exèrcit a les ordres del Major Muntaner: 32ª Divisió (Cancedo) i 26ª Divisió (Sanz). Desplegat des d'**Albero** fins a **Pina de Ebro**.

Des de Pina fins a Casp hi havia l'Agrupació Autònoma de l'Ebre a les ordres del tinent coronel Martín Barco.

Vicente Rojo estava convençut que l'Exèrcit nacional continuaria l'atac per aquesta mateixa zona i ho encertà. Reforçà l'Agrupació Autònoma de l'Ebre amb les 23 i 24 brigades mixtes de la 16ª Divisió, la 146 B.M. i la 46ª Divisió del "Campesino", i aquestes forces foren les que aturaren la penetració franquista al sector **Calanda-Alcanyís-Casp**.

En veure que no podia avançar per on volia, Franco planificà una ofensiva general de l'Exèrcit del Nord al llarg de tot el front, a partir del 22 de març, per

tal de temptejar els punts febles de l'Exèrcit Popular. Atesa l'evident debilitat de la majoria d'unitats governamentals, el pla era trencar el front al nord de l'Ebre i arribar al Cinca i al Segre. Els nacionals tenien intenció d'ocupar, a la zona del front entre Saragossa i Osca, la carretera general des d'on els republicans rebien subministraments procedents de Lleida. Per tant, s'ordenà un triple moviment en què el Cos d'Exèrcit de Navarra (Solchaga) avançaria pel Pirineu, el Cos d'Exèrcit d'Aragó (Moscardó) atacaria al sector de **Tardienta** i **Alcubierre**, i el Cos d'Exèrcit Marroquí (Yagüe) travessaria el riu Ebre entre **Quinto** i **Gelsa**, avançaria sobre **Bujaraloz** i **Candasnos** i continuaria fins a Fraga.

El general Rojo, obsessionat per aturar els nacionals al sud de l'Ebre i impedir que partissin la zona republicana, no va preveure els moviments de l'adversari. Ben aviat s'adonà del seu error, però ja fou massa tard i es trobà amb l'Exèrcit de l'Est desballestat i amb els nacionals dins de Catalunya, que era motor de la República.

Columna de l'Exèrcit nacional camí del front, 1938.

A primers d'abril, quan s'aturà l'avenç nacional sobre Catalunya, el territori català quedà aïllat de la zona centre i de València, fet que esdevingué una amenaça pel futur del règim republicà. El 18 d'abril, l'Exèrcit de l'Est, que ja

estava tocat des de la desfeta de Terol, quedà desgastat i afeblit i l'Exèrcit nacional avançà com a prioritat, cap a València. Malgrat que semblava que Catalunya estava sota l'abast dels nacionals, s'infravalorà el potencial industrial català, al qual consideraren incapaç de provenir un exèrcit que oposés una gran resistència i s'optà per avançar cap a València amb una maniobra més lenta, a diferència de la batalla de maniobra efectuada sobre Aragó, destinada a aïllar la zona centre. Aquest fet contribuí a l'allargament de la guerra, ja que tot i la caiguda de Castelló de la Plana, l'Exèrcit de Llevant era, en aquell moment, el més ben proveït d'armament i d'efectius de la República i, amb el temps, els nacionals quedaren empantanegats a la zona muntanyosa del Maestrat des del 26 de maig del 38.

L'eventual ocupació de Catalunya significava la pèrdua de la frontera francesa, única via d'entrada d'armament. A més, la partició territorial obligà a la República a redoblar la coordinació del seu Estat Major central, fet que no es féu esperar. Primer de tot, es va recompondre el Govern de la República i, per altra banda, s'aprofitaren militarment les barreres naturals formades pels rius Segre i Ebre i es fortificaren per crear una nova línia de front. El 13 d'abril, l'Exèrcit de l'Est es recompongué amb un gran nombre de soldats de les lleves

Forces republicanes en ple atac, 1938.

1925, 1926, 1927 i 1928. Després de l'ofensiva frustrada sobre Tremp i Balaguer, el 28 de maig, es cridà a les lleves del 1919, 1922, 1923 i 1924 i l'Agrupació Autònoma de l'Ebre esdevingué l'Exèrcit de l'Ebre. Emperò, aquesta recomposició es féu amb soldats de menys de 20 anys i de més de 30 fins a 40 i, a part de l'inexperiència del personal, s'hi afegí una gran baixa moral. Entre juny i juliol del 38, els nous reclutes reberen una instrucció militar accelerada i un gran adoctrinament ideològic.

A Catalunya s'hi quedaren sis cossos d'Exèrcit en tres agrupacions: l'Agrupació del Nord, amb el X Cos de l'Exèrcit (Solsona) i el XI Cos de l'Exèrcit (Montclar); l'Agrupació del Sud, amb el XVIII Cos de l'Exèrcit (Mollerussa) i el XII Cos de l'Exèrcit; i l'Agrupació Autònoma de l'Ebre, amb el V Cos de l'Exèrcit i el XV Cos de l'Exèrcit.

En l'Ordre general del 30 de maig l'Estat Major central disposà la configuració de dos exèrcits i dels respectius comandaments encarregats de cobrir les línies de front catalanes: l'Exèrcit de l'Est (Perea) i l'Exèrcit de l'Ebre (Modesto Gómez).

ACCIONS DE LA 3° BATERIA DE MELILLA

El 27 de febrer de 1938, acabada la seva feina a Terol, la 3ª Bateria de Muntanya de Melilla arribà al poble de **Caudé**, on es re agrupà, juntament amb la Plana Major del Grup i les 5^a i 7ª Bateries, altre cop amb la 150ª Divisió.

Després d'una setmana de repòs a **Caudé**, el 3 de març emprengueren de nou la marxa cap al poble de **Ricla** en direcció al front i començà allà el seu paper a la Batalla d'Aragó.

El matí del 7 de març l'exploració es traslladà cap als voltants de **Villanueva de Huerva**, on buscaren un lloc on assentar-se. A les 23:00 s'embarcaren el material i els servents en camions per tal de partir de seguida però, al passar pel poble de **La Almunia**, el comboi on viatjaven material i servents fou bombardejat per un avió enemic.

L'endemà la bateria s'emplaçà a la muntanya **Picocho** durant la nit i, a l'albada, tingué lloc el primer combat. La Bateria obrí foc contra els objectius designats i a la una del migdia, de manera satisfactòria, es donà per acabada la primera fase del combat de ruptura del front. Finalitzat l'atac, es carregà el material de nou i es reprengué la marxa en direcció al **Monte Entredicho**.

El 10 de març la bateria entrà en posició prop del riu **Cámara** i obrí foc contra una posició de resistència republicana que la infanteria tenia dificultats per batre.

Posicionaments de soldats nacionals al front, 1938.

Es continuà el camí passant pel costat del poble d'**Azuara**, on els republicans havien abandonat un magatzem d'intendència on encontraren menjar en conserva, camises i altres efectes amb els quals es proveïngueren les forces. Després se'ls concedí un petit descans a les vores del riu i a les 12:00 del migdia prosseguiren la marxa en direcció a **Samper de Salza**. A les onze de la nit per fi arribaren a l'estació de ferrocarril de **Lecera** on passaren la resta de la nit.

El dia 12 entrà en posició al costat esquerra de **Lecera** però sense obrir foc, prosseguí fins arribar a la balsa de **Bonaire** i al capvespre arribaren a la masia de Cultia, on passaren la nit.

Quan es fer de dia continuaren fins a arribar a **Puebla de Hajar** on se'ls revé amb un gran entusiasme per part dels ciutadans. En un magatzem encontraren una peça de 10,5 abandonada pels republicans de la qual aprofitaren diverses peces. A la una del migdia seguiren la marxa i poc després entraren en Bateria. Era el primer cop que la Unitat s'emplaçava en un valuós terreny de lleure, on abundava tant la vegetació que es podia camuflar completament no tant sols el material, sinó també tot el bestiar. Quan es pengué el sol arribaren fins al poble de **Samper de Calanda**, molt a prop d'allí.

El 15 de març reprengueren la marxa juntament amb la columna. El recorregut fet aquell dia fou vertaderament llarg i arribaren a la seva destinació a dos quarts d'una de la matinada del dia següent. El personal, encara que totalment fatigat per la gran marxa del dia anterior, entrà en bateria als peus de la **Collada de Tejedores**.

Membres de la Brigada Lincoln després de prendre Quinto de Ebro, Saragossa.

El 17 es continua de nou la marxa fins al quilòmetre 10 de la carretera entre **Caspe i Alcañiz**.

A les 10 del capvespre del dia 18, s'inicià el retorn a **Samper de Calanda**. S'embarcaren el material i els servents en camions i s'arribà al destí passades quatre hores. Allí pogueren reposar dels durs dies passats i el dia 21 abandonaren el poble en camions direcció **Quinto**.

Quan l'endemà arribaren a **Quinto**, s'organitzà el 2° Escaló per a les futures operacions en les que s'hauria de travessar la inhòspita regió dels **Monegros**.

Ja a primeres hores de la matinada del dia 23, la infanteria començà a passar pel pont estès pels ponters sobre el riu més important d'Espanya. A les 10 del matí es reflectien sobre les aigües de l'Ebre les diverses càrregues que componen una Bateria de Muntanya de 10,5. Foren les d'aquesta Unitat les primeres d'aquest tipus de calibre en creuar aquell pont i, a la vegada, foren també les primeres en estrenar amb el seu pas, el segon pont estès aquell dia pels infatigables ponters. A l'altre banda del riu, l'Unitat quedà destacada del Grup i passà a les ordres directes del Cap de la 2ª Brigada de la Divisió. A les dues del migdia el personal es posà mans a l'obra i entrà en Bateria obrint foc sobre **Monte Lerín**.

El dia següent, 24 de març, poc després de l'albada, la bateria obrí foc de nou sobre la cota 235 per tal de protegir l'avanç de la infanteria que, per fi, aconseguí apoderar-se de la cota i tot seguit s'establí en vigilància sobre la carretera general de Saragossa i Lleida. A les 17:00 la bateria es posà en marxa i arribà fins a la venta de **Santa Lucia**, on s'incorporà al Grup un altre cop. L'artiller Juan Estupiñan, que realitzava la tasca de carter, fou abatut per una bomba de l'aviació enemiga quan, en un camió, es dirigia a buscar el correu.

El 27 de març, a les 10 del matí, per fi arribaren els camions esperats des del dia anterior per tal d'embarcar material, personal i 40 muls del primer rang i

Grup de pilots republicans a punt per intervenir, 1938.

enviar-los en comboi fins el quilòmetre 422 de la carretera. Una de les camionetes del comboi s'anticipà a la resta per reconèixer les posicions corresponents i, un cop situats, entrà en posició la peça que transportava la camioneta exploradora. Aquesta començà a batre contra els marxistes, que, per haver fet volar el pont abans de temps, es veren obligats a travessar el riu pel gual. Quan la resta del comboi s'acabà d'incorporar a les seves posicions, es procedí a descarregar les peces de l'aglomerada massa de camions quan, de cop, aparegueren del cel varis avions enemics. El personal baixà i es tirà de seguida al terra. Tothom es quedà immobilitzat i els ocells republicans, poc precisos, continuaren a rereguarda.

L'endemà a les 9 del matí s'inicià la marxa i el Grup entrà en posició en una clotada del terreny al costat del riu Cinca. Les unitats travessaren el citat riu pel pas marcat de manera exemplar, en paraules del redactor d'aquest Diari **"siendo su paso escena que hubiera colmado con creces las aspiraciones del captador de "Movietones"⁽⁸⁾ más exigente."**⁶ Acte seguit, la Bateria inicià una espectacular, però dura, lluita contra un esquadró de Cavalleria republicà amb

⁶ Diario de Operaciones de la 3ª Bateria de Montaña de Melilla

el qual es creuaren al riu. L'escena fou tal, que fins hi tot sembla que el mateix encarregat de donar constància del que allí succeí, trobà dificultats per expressar l'emoció de l'esdeveniment:

"La Batería pasó al mismo que una Bandera, mientras que en sentido contrario lo hacia un escuadrón de Caballería. El chapoteo producido en el agua por tanto hombre y acémila, a la vez producía un ruido ensordecedor, al que había que sumar el agudo silbido de trayectorias producido por un tiro rápido de uno de nuestros grupos de 7'5 cm cuya línea de tiro pasaba precisamente por la vertical del vado. Y para que la escena fuera del todo digna de la pantalla, no faltaron dos cargas cuyos mulos no pudieron resistir el empuje de la corriente y fueron las dos al fondo del cauce. No obstante llegara el agua a la cintura de los hombres, se recuperaron y, en plena corriente, se procedió a cargarlas nuevamente, no teniendo que lamentar más pérdida que ocho cargas de pólvora y la pérdida de una carga de pan, por lo que aquel día solo se pudo distribuir al personal media ración de pan. Terminado el paso, se dio un alto para que el sol que lucía secara los pantalones del personal que, imprevisiblemente, había permanecido con ellos puestos. Al anoecer atravesó el importante pueblo de Fraga."⁷

Quan començà a clarejar, s'emprenqué la marxa i s'entrà en Bateria als voltants del **Monte Escorpión**. A les cinc d'aquella tarda, elements de l'exploració es destacaren en automòbils per reconèixer les posicions ràpidament. El cotxe avançà amb velocitat atrapant successivament els diversos escalons de la infanteria, que avançava desplegada en ordre d'aproximació sense trobar-se, de moment, amb enemics. De cop, sorgí al costat del camí una senyal de grans dimensions de forma prismàtica en la qual es podia llegir Osca en un costat i Lleida a l'altre: aquell vehicle fou el primer en trepitjar terra catalana. Es donaren ordres de para el cotxe i escollir assentament. L'emoció fou evident:

---

⁷ Diario de Operaciones de la 3ª Batería de Montaña de Melilla

“nuestro vehículo era el primero que pisaba tierra catalana. Se ordenó detener el coche y elegir asentamiento. A los descampados e inhóspitos montes de Teruel, en los que tantos días hemos vivido, se suceden los barbechos y regadíos con abundante agua y arbolado. A las parideras aragonesas deshabitadas y mugrientas sustituyen las alegres y blancas casas de labor, muchas de ellas habitadas. En fin es la llegada a la tierra de promisión que se diferenciará de aquella otra bíblica en que los ojos del Caudillo conductor obtendrán el premio de contemplarla a su antojo.”⁸

Pilots nacionals observant l'intervenció dels seus companys.

El 30 de març, s'inicià la marxa de bon matí i, acte seguit, s'obrí foc sobre el blanc designat. Al migdia es continuà fins a Mont Pollastre, on s'entrà en bateria i s'acabà, per fi, de batre les rodalies de Lleida. L'artiller Antonio Barón Delgado, resultà ferit de bala.

Al matí, la bateria cooperà en la defensiva d'un atac enemic i, al capvespre, col·laborà amb els tancs i la infanteria que, feliçment, per fi cobriren els objectius marcats quedant a tir de fusell de la capital catalana. Quedà ferit per l'explosió d'una granada enemiga l'artiller Jose González.

---

⁸ *Diario de Operaciones de la 3ª Batería de Montaña de Melilla*

El primer d'abril s'avançà fins a la masia Llombart i s'atacà amb foc la vessant de la Masia de Felip. Alguns dels dispars de l'artilleria enemiga caigueren prop de les peces sense causar cap baixa. A la nit, l'enemic atacà amb carros les posicions de l'ermita, però aquest fou refusat amb eficàcia per la Bateria amb una gran cooperació.

Dos dies després, el 3 d'abril, la Bateria marxà amb la Columna fins a un ametllerar pròxim al poble de Torre Farrera. L'endemà, a les 11 del matí, nombrosos avions republicans, atacaren la posició i començaren a metrallar a la Unitat en diverses direccions. Els avions sobrevolaren la posició a molt poca altura i, tot i això, els artillers de la Unitat els respongueren amb els mosquetons disparant a peu dret. Acabat l'atac, a les 15:00 de la tarda la Bateria repregué el camí fins a arribar a uns olivers propers a Vilanova d'Alpicat.

"A las 11 h. numerosos aparatos de caza enemigos empezaron a ametrallar a la Unidad pasando y repasando varias veces en distintas direcciones. Algunos bajaron tan bajo que varios artilleros de la Unidad no pudieron resistir la tentación y, erguidos a pie firme, empezaron a disparar con sus mosquetones a los veloces pajarracos. Los inexpertos aprendices de pilotos de la aviación marxista quisieron imitar a los nuestros bajando a ras de suelo, creyendo sembrar la muerte entre los nuestros y lo que sirvieron fue causar regocijo y entretenimiento a los artilleros de montaña. Y, como prueba de ineptitud, vaya al dato de que, en una superficie que escasamente tendrá 5 Hectáreas cuadradas, donde había medio millar de hombres y más de 200 cabezas de ganado y a pesar de dejar sus ametralladoras exhaustas, toda sus víctimas fueron un mulo herido levemente que, ni siquiera fue rebajado para mayor escarnio de los pilotos marxistas."⁹

Del 5 al 7 d'abril descansaren al poble de Vilanova i a la matinada del dia 9 començà la marxa direcció Fraga.

---

⁹ Diario de Operaciones de la 3ª Batería de Montaña de Melilla

Durant els dies 12 i 13, muntaren un observatori a la cota 166 que arrelava el vèrtex on s'uneixen el riu Cinca i el Segre. Durant aquella nit, la bateria cooperà en la resistència d'un atac de tancs i infanteria republicans contra el cap del pont de Serós. La nit següent obriren foc sobre una masia on observaren que s'hi havien establert grups republicans.

Soldats descansant en una posició del front d'Aragó, prop de Fraga.

Del dia 14 al 30 d'abril passaren aquests dies fent servei de vigilància a Massalcoreig i, els 24 dies següents, de l'1 de maig al 25 d'aquest mes, també exerciren de vigilància sobre el camp enemic.

Ja el 26 de maig del 1938, a les dues de la matinada, s'embarcà en camions el personal, el material i el bestiar i s'inicià al viatge cap a Tremp. Després d'arribar-hi a les 15:00, prosseguiren fins a Vilamitjana, on desembarcaren el material i continuaren a peu fins a Montesquiú. Durant el viatge resultà ferit l'artiller Aniceto Márquez.

CAP DE PONT DE TREMP, MONTESQUIU I SANT CORNELI

L'OFENSIVA REPUBLICANA DEL FRONT DEL SEGRE I LA NOGUERA PALLARSA

Quan les forces nacionals s'aturaren a la línia del Segre, quedaren establerts i fixats els caps de Pont de Serós, Balaguer i Tremp i, amb Catalunya a punt de mira, els nacionals s'establiren a la defensiva. Això proporcionà un respir de temps valuós per al Cap d'Estat Major Central de l'Exèrcit Republicà, el General Rojo Lluch, per poder-se reorganitzar, rearmar, cobrir les baixes i, en general, entrenar noves llesves.

Al mateix temps, aprofità aquest petit descans per preparar i dissenyar una nova ofensiva disposada per a tot el front del Segre, des de Serós fins a Tremp. Aquesta ofensiva tenia quatre objectius bàsics:

- 1) Alleugerir la compromesa situació de les forces republicanes a Llevant, on els nacionals estaven atacant les zones de Castelló i València.
- 2) Alliberar del Setge al qual estava sotmesa la 3ª Divisió a les Valls de Bielsa des del més d'abril per la 3^a de Navarra, i avançar després, des de la zona de Tremp fins al riu Cinca alhora que s'aïllaven les tropes nacionals de la Vall d'Aran de la 62ª Divisió del General Sagardia.
- 3) Recuperar el control de les centrals hidroelèctriques, sobretot les de Tremp i Camarasa, que estaven en mans dels nacionals.

Però per portar tot això a terme, primer s'havia d'aconseguir eliminar els caps de Pont de Serós, Balaguer i Tremp. L'ofensiva es portà a terme durant el 22 al 31 de maig de 1938. En ella intervingueren quatre cossos d'Exèrcit: el X, XI, XII i XVIII, més quatre divisions de l'Agrupació Autònoma de l'Ebre (embrió de l'Exèrcit de l'Ebre). Entre tots formaven un conjunt de 14 divisions amb 42 Brigades Mixtes amb el suport de més de 300 peces d'artilleria i una agrupació de 14 companyies de tancs T-26; en total representaven més de 160.000

homes. Fins aleshores mai s'havia vist una força de combat tant gran, ni tant sols a l'Ebre s'utilitzà una massa de maniobra tant elevada.

Per altra banda, l'Exèrcit Nacional disposava de vèries forces al Sud (Serós) i al Nord (Pallars Subirà i Vall d'Aran): a Serós hi constava en línia la 40ª Divisió reforçada per la 150ª Divisió, fins que aquesta fou enviada a Tremp; al Cap de Pont de Balaguer hi tenia el Cos d'Exèrcit d'Aragó (Divisions 51, 53 i 54); al Cap de Pont de Tremp la 63ª Divisió; al Pallars Subirà disposava de la 62ª Divisió; i finalment, a la Vall d'Aran, hi estava establerta una part de la 61ª Divisió, la resta estava com a reserva de les dues Divisions anteriors (62^a i 63^a) les quals, juntament amb aquesta, formaven part del Cos de l'Exèrcit de Navarra. Com a reforça als combats del mes de maig s'hi enviaren les 150^a i la 152ª Divisions del Cos d'Exèrcit Marroquí. D'aquestes posicions en quedaren gravats els noms coneguts en la memòria de "**El Merengue**", "**Sant Corneli**", "**Lo Morinyol**", "**Ermita del Pedrís**", "**Basturs**", "**Pedres d'Auló**", "**Ermita de les Esplugues**", etc. És aquí, al Segre, on la Lleua del Biberó s'inicià en el foc, encara que es farà famosa a la Batalla de l'Ebre.

Soldat nacional en una posició nacional del front d'Aragó, 1938.

Finalment, l'ofensiva republicana fracassà ja que el pla resultà ser massa ambiciós. De tot això però, només farem ressò del que va succeir al cap de Pont de Tresp, on enviaren la unitat del nostre protagonista.

CAP DE PONT DE TRESP, MONTESQUIU I SANT CORNELI

A la zona de Tresp, tot i que els plans republicans eren bastant utòpics, es pretenia, ni més ni menys, que trencar les línies nacionals fins el riu Cinca, recuperar les centrals hidroelèctriques i enllaçar amb la 43ª Divisió cercada pels nacionals a la Vall de Bielsa. Tot això en combats a plena muntanya. Tot i que finalment, els resultats foren igual de decebedors per ambdues parts, si els republicans tingueren possibilitats de triomfar en algun lloc, aquest fou al Cap de Pont de Tresp.

L'abril del 1938, quan l'exèrcit nacional arribarà al front de la Noguera Pallaresa al final de la Batalla d'Aragó, sense motius concrets, s'establí a la defensiva, cedint d'aquesta manera, tota la iniciativa als republicans. Això sí, les forces nacionals s'establiren i ocuparen les posicions i indrets més avantatjats sobre el terreny.

El front del sector del Pallars, atès

l'accidentat terreny, generalment era molt poc continu. Era un front

consistent amb posicions dominants, ben situades i defensades, i envoltades per altres posicions més secundàries o simples que intentaven cobrir possibles angles o racons al descobert. Així i tot, en una orografia tan agresta, no eren pocs els indrets que quedaven al descobert i, les possibilitats d'infiltracions i cops de mà, en un sentit o altre, no deixaven de ser contingents.

La zona de Tresp havia estat fortament fortificada pels dos costats entre el 8 i 12 de maig.

Soldat republicà mort quan feia vigilància de la zona.

L'ofensiva republicana s'inicià el diumenge 22 de maig i, el dia 23, ja s'havia estès per tot el front del Segre i la Noguera Pallaresa. Els nacionals, fermes a les seves posicions, es defensaven bàsicament com podien. En el sector del Cap de Pont de Tresp, els combats més ferotges de la zona del sud es produïren a les poblacions de Basturs i Sant Romà de l'Abella, i a la zona del nord, a Sant Corneli i a la Costa Gran.

La matinada del dilluns 23, les 31^a, 34^a i 26^a, divisions republicanes, després d'una intensa preparació d'artilleria, llençaren un fort atac a tot el sector. Els republicans atacaren per la Serra del Cucut, el Mont de Conquès, Sant Corneli, Vilanoveta, el Roc de Pessonada, etc., i l'aviació bombardejà tota la línia del front. Fins i tot semblava que la línia nacional es trencaria. L'atac es convertí en una lluita aferrissada i, encara que les defenses nacionals aguantaren l'escomesa, a la cota 666 i el poble de Sant Romà de l'Abella, on els combats foren més ferotges, les trinxeres canviaren en diverses ocasions de mà.

La 134 Brigada Mixta aconseguí ocupar la Costa Gran (1.164 metres), però els nacionals resistiren en un punt estratègic, Sant Corneli (1.351 metres). Aquest punt estava defensat per dues companyies i dues seccions de metralladores del Batalló "B" de les Navàs N° 2 (63ª Divisió) i estava reforçat amb dues companyies del Terç de Requetès de la Virgen Blanca (61ª Divisió) i una secció del Batalló "D" Caçadors de Ceriñola (63ª Divisió). Mentre el Grups d'esquadrons de Numància (61ª Divisió) ocupaven les altures de Nerets per tal d'evitar la infiltració de la 26ª Divisió Republicana, foren enviades a Tresp les 150^a i 152ª Divisions amb urgència com a reforç davant la gravetat de la situació del nacionals, ja que regnava el dubte de si el front resistiria fins al final del dia 23.

La 150 Divisió tingué un paper clau en l'aturada de l'ofensiva a Tresp, destacant, sobretot, a les Pedres d'Auló i a Sant Corneli a la cota 1003. Durant la nit del 23 i 24 de maig, les 134 i 62 Brigades Mixtes continuaren els atacs a Sant Corneli. Al mateix temps, alguns batallons de la 104 Brigada Mixta intentaren infiltrar-se pels barrancs de Carreu i Vilanoveta en direcció a

Aramunt (cara nord) i, la resta, ho intentà per Montesquiú (cara sud), amb intenció d'envoltar els nacionals establerts al cim de Sant Corneli.

Durant tot el dia 24 es succeïren els atacs i combats al cim de Sant Corneli. Els republicans aconseguiren arribar als reixats de les posicions nacionals, però aquests, ja reforçats amb tropes de la 150ª Divisió, frenaren els republicans en una lluita cos a cos i amb bombes de mà a les primeres línies de la defensa nacional. Molts dels soldats republicans deixaren la vida enganxats als propis reixats.

Paral·lelament, les 119 i 120 Brigades (26 Divisió) combateren aferrissadament a Sant Romà de l'Abella, defensat pel 10^è Batalló de Zamora. Al final, els republicans aconseguiren ocupar el poble i el X Batalló de Zamora es veié obligat a retrocedir fins al Mont de Conquès, on s'enfrontà a la 120 Brigada per ocupar la posició de l'ermita de les Esplugues. La població de Basturs fou també conquerida pels republicans i les línies de defensa nacional es trencaren en aquest sector.

Tropes nacionals preparant "el rancho" per alegrar una mica l'estómac.

Inexplicablement, de cop i volta, l'embranchida republicana perdé alè i es quedà sense empenta. Això permeté a l'exèrcit nacional consolidar de nou les defenses a Sant Corneli, a la cota 1003, a Mont de Conques, Orcau i a les Collades gràcies a l'ajuda de les forces de reforç de la 150^a i 152ª Divisions.

La 104 Brigada Mixta, que intentava envoltar Sant Corneli per Montesquiu, fou sorpresa per el IX Tabor de Melilla (150 Divisió), que provenia de Tremp, i pel Terç d'Ortiz de Zárate, que venia d'Aramunt. La Brigada fou esclafada i, segons fonts nacionals, foren morts més de 100 soldats republicans i més de 600 foren fets presoners; la majoria d'ells eren de la lleva del 41, del Biberó.

Frenada l'ofensiva republicana, els combats es començaren a centrar en dos punts: Sant Corneli i Montesquiu, i el Mont de Conques, a l'ermita de les Esplugues.

Davant del fracàs del dia 31 de maig, l'ofensiva republicana fou aturada en tot el front i també en el sector de Tremp. Les pèrdues republicanes en aquesta zona foren esfereïdores: la 104 i la 62 Brigades Mixtes foren pràcticament aniquilades, la 119 i 121 severament castigades. D'altra banda, els nacionals, en un principi tingueren forts moments d'angoixa però quasi no patiren baixes i, ja acabada l'ofensiva, en prou feines es feren notar les pèrdues i la moral nacional esdevingué altíssima.

Segons J.M. Garate Cordoba, la 63ª divisió patí 795 morts o desapareguts i 195 ferits. La 150ª Divisió en el seu D.O. reconeix 100 baixes, només durant el dia 27 de maig. Segons el mateix autor, les forces republicanes tingueren més de 6.000 baixes per un total de 2.000 les forces nacionals.⁽⁹⁾

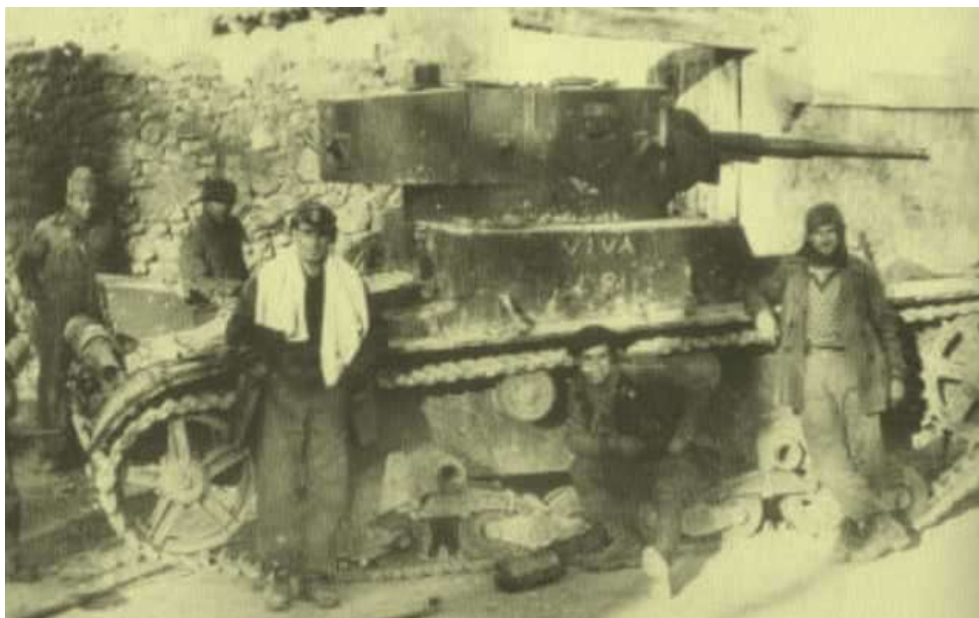

ACCIONS DE LA 3ª BATERIA DE MELILLA:

A les dues de la matinada del dia 26 de maig, la 3ª Bateria, personal, material i bestiar, fou embarcada en camions a Massalcoreig i fou traslladada amb urgència cap a Tremp. Tot seguit, continuà fins a Vilamitjana, on arribà cap als volt de les tres de la tarda. Allà abandonaren els camions i, després de 13 hores de viatge, seguí, aquest cop a peu i sense descans, fins a Montesquiú, població situada als peus de la muntanya de Sant Corneli. Durant el trajecte resultà ferit l'artiller Aniceto Márquez.

La bateria s'apostà a punt per obrir foc a Montesquiú mateix, i juntament amb la 5ª Bateria de Melilla formaren el 2on Grup Artiller de la 150ª Divisió. Les dues Bateries foren desplegades des de Montesquiú a la cota 1003 i a Sant Corneli, i la Plana Major del Grup es situà a la cota 1003.

L'ofensiva republicana es trobava en plena eferescència i estava estesa per tot el Front del Segre. Durant els dies 27 i 28 de maig, la Bateria i, en concret els observatoris d'artilleria, patiren el bombardeig d'una bateria antitancs republicana, però això sí, sense gaire efectivitat.

Artillers de l'Exèrcit Nacional preparats per intervenir. 1938.

El dia 28 la Bateria obrí foc sobre unes unitats d'infanteria establertes en una barrancada propera. Cap a les 11 de la nit, s'observaren trets de fusell i explosions de bombes de mà i la bateria, ràpidament, obrí foc. Poc després

tornà la calma, ja que finalment resultà una falsa alarma dels serveis de vigilància i d'escoltes avançats. El dia següent, l'enemic, que durant els dos dies anterior havia bombardejat la posició d'observació amb una bateria antitancs, escurçà de cop l'alçada del tir i, amb un foc ràpid, feu col·locar a l'interior de la posició nombrosos impactes que causaren més del 50 per cent de baixes. Immediatament s'obrí foc de represàlia i es comunicaren a les Bateries de llarg abast les coordenades de la zona on es creia que es trobava la bateria republicana culpable de la catàstrofe i, poc després, aquesta fou batuda i emmudida, i així acabà el dia amb certa tranquil·litat.

A la vesprada del dia 30, es produí un nou atac per part dels republicans a l'entorn de la cota 1003 de Sant Corneli. El 2on Grup de 105/11 (3^a i 5ª Bateries) obriren foc i aconseguiren fer fracassar l'atac republicà.

Quan acabà l'ofensiva republicana sense aconseguir en cap moment els seus objectius previstos, el front tornà a la calma.

Un cop finalitzada la Bossa de Bielsa, la 3ª Bateria tornà a l'assentament de Montesquiú el qual fou ocupat durant l'ofensiva del mes de maig. Arribaren a aquesta posició el 22 de juny i hi restaren fins a l'inici de l'ofensiva de Catalunya el 23 de desembre de 1938, quedant a la rereguarda del Cap de Pont de Tremp com a reserva.

Ermita de Sant Corneli.

LA

BOSSA

DE

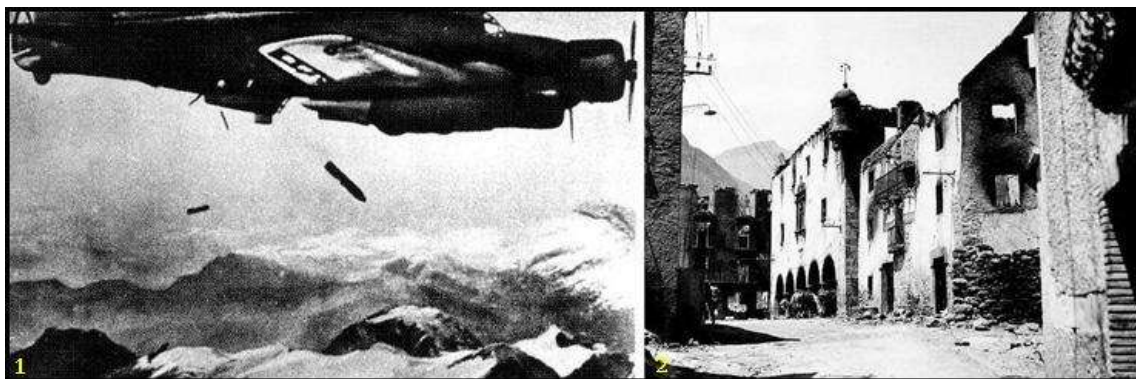
BIELSA

LA BOSSA DE BIELSA

Amb l'ofensiva nacional a Aragó ja començada des de principis de març del 38 i amb l'Exèrcit del Nord, dirigit pel General Dávila, ja reorganitzat, el C.E. de Navarra comandat pel General Solchaga, i en concret la 3^a de Navarra (sota les ordres del General José Iruretagonya Solchaga), fou destinat al sector nord de l'Ebre fins als Pirineus per començà a formar part l'ofensiva el dia 22 de març, la qual ja s'havia iniciat 13 dies abans.

Un dels objectius d'aquesta part de l'ofensiva, encara que aparentment secundari un dels més importants, era deslliurar del setge al qual estava sotmesa la ciutat d'Osca des de començaments de la guerra.

Bombardeig nacional sobre la ciutat de Bielsa, 1938.

El C.E. Navarrès estava compost per la 3^a, 61^a, 62^a i 63ª divisions i, al bàndol contrari, el C. E. Republicà dirigit pel Major Miguel Gallo, comptava tant sols de dues divisions, la 43^a i la 31^a, a més d'un batalló d'esquiadors, el batalló 39 de carrabiners, un batalló de metralladores i sis bateries de diferent calibre d'artilleria, és a dir, poc més de la meitat que els nacionals.

Un cop els nacionals alliberaren el setge d'Osca, avançaren cap a les capçaleres dels rius Gàllego, Ara i Cinca, i les forces republicanes, com a la resta del front d'Aragó, no pogueren aguantar la forta empenta nacional. Tot hi que presentaren fortes resistències en alguns punts, aquestes no foren suficients i no tingueren cap efecte satisfactori, fet pel qual les tropes republicanes s'hagueren d'anar retirant cap a l'Est. Els comandaments republicans estaven

desmoralitzats i, el cap de la 43ª Divisió, aleshores el Tinent Coronel Antonio Escassi Cerrada, proposà a finals de març una fugida cap a Catalunya. La nit del 26 al 27 de maig, aquest Tinent Coronel fou destituït del comandament de la 43ª Divisió i fou nomenat Governador Militar de Lleida, càrrec que no arribà a prendre ja que fugí cap a França, on s'uní al bàndol nacional per Irún.

Fou nomenat nou cap de la Divisió el que fins aleshores fou cap de la 72ª Brigada Mixta, el Major Antonio Beltran Casaña, "el Esquinazau", el qual ordenà una retirada escalonada i amb ordre cap a les valls del Cinca.

En caure **Barbastro** en mans dels nacionals el 27 de març, el dia 29 tot el quarter general del X C. E. Republicà, juntament amb la 31ª Divisió, es retirà cap a **Benasque** i la **Vall d'Aran** i, la nit del 30 al 31, feu efectiva la seva entrada a França. D'aquesta manera però, deixaren desprotegida dels flancs nacionals a la 43ª Divisió, que quedà totalment encerclada per les tropes de la 3^a de Navarra.

Les forces combatents a la Borsa de Bielsa foren les següents:

Nacionals: 3ª Divisió de Navarra (C.E. de Navarra)

Cap: General José Iruretagoyena Solchaga

Cap d'E.M.: Comandant Luis García Laigorri

- 1ª Agrupació Tinent Coronel Moliner
- 2ª Bandera de FET de Palència
- 7° Batalló del Regiment Bailen
- 63° Batalló del Regiment Bailen
- 5° Batalló del Regiment Arapiles

Batalló mixta de muntanya:

- 2ª Agrupació Tinent Coronel Ruiz Moriones
- 7° Batalló del Regiment San Marcial
- 2° Batalló del Regiment Burgos

- 2º Batalló del Regiment Galicia
- 11º Batalló del Regiment Amèrica

9º Batalló de San Marcial (de la 62ª DV. afecta a la 3ª)

306 Batalló de guarnició del Regiment Galicia

- 3ª Agrupació tinent Coronel Iglesias
- 61º Batalló del Regiment San Marcial
- 3ª Bandera de FET de Burgos
- 4º Batalló del Regiment San Marcial

Artilleria

- 1r Grup d'artilleria de 7'5 cm (3 bateries)
- 7ª Bateria del Regiment d'Artilleria Pesada nº 1
- 29ª i 30ª Bateries del Regiment d'Artilleria de Costa nº 3
- 2º Grup d'Artilleria de 7'5 cm (3 Bateries)
- 31ª , 32ª i 33ª Bateries del Regiment d'Artilleria de Costa nº 3

Serveis

- Enginyers
- 2ª i 3ª Companyia del 6º Batalló de sapadors
- 8ª Companyia de Transmissions
- Companyia d'Intendència, Companyia de Sanitat, Companyia veterinària.

Republicanes: 43ª Divisió (X C.E.)

Cap: Antonio Beltrán Casaña "El Esquinazau"

Cap d'E.M.: Leopoldo Ramírez Jiménez

Comissari: Máximo de Gracia Arroyo

- 72 Brigada Mixta

Cap: Major Gómez (Mort a la Bolsa) Major Vicente Amaro Cuervo

Comissari: Pérez Funes

Bons: Marlasca (nº 286), Alto Aragón (nº 287) y Zaragoza (nº 288)

- 102 Brigada Mixta

Cap: Major de Milícies José Hernández de la Mano

Comissari: Serrano

Bons: 405, 406, 407 i 408

- 130 Brigada Mixta

Cap: Major de Milícies Juan Lacasa Lardiés

Comissari: Lorenzo Berdala Pardo

Bons: Alto Aragón (nº 517), FETE (nº 519) Izquierda Republicana (nº 520)

- Companyia de metralladores (X C.E.)

39 º Batallo de Carrabiners

Grup especial de guerrillers (XV C.E.G.) Capità Anguita

- Artilleria

Cap: Comandant Sánchez

7ª i 9ª Bateria de muntanya 10'5 cm

- Serveis

Dues companyies d'enginyers

Companya de Transmissions

Companyia de Servei de Tren

Batalló Hipomòbil (bestiar)

Companyia de dipòsit

Sanitat

Intendència

La primera bossa quedà definida el 6 d'abril. Al nord, la frontera francesa; a l'oest, **Fanlo**; al sud, **Escalona i Laspuña**; i per l'est, **San Juan de Plan**. En total uns 60 km de front envoltat de muntanyes i neu.

Entre els dies 6 i 12 d'abril, durant una breu treva, la 43ª Divisió aprofità per dedicar-se a recuperar armament, material i, sobretot, per reclutar homes. Foren mobilitzats tots els homes entre 17 i 50 anys i es consolidaren les línies establertes per a la defensa.

També durant aquests dies, concretament el 9 d'abril, fou quan es dictaminà l'ordre de passar fins a França la majoria de personal civil no combatent, bàsicament dones, nens i gent gran. Foren evacuats a França per Port Vell al voltant de 6.000 persones amb condicions duríssimes de fred i neu. S'hagueren d'obrir rases a la neu per poder facilitar el pas de la gent que, a peu, hagueren de fer tota la travessia. Amb previsió, el comandament de la 43ª Divisió col·locà prèviament al llarg de la travessia dels Pirineus petites "estacions" amb cuines de campanya i llocs de cafè i conyac per poder recuperar els ànims de la gent.

Combatents de la 43 Divisió en una posició prop de [Bielsa](#).

En l'evacuació col·laboraren dues companyies del batalló hipomòbil (muls) de la mateixa divisió per tal de transportar els ferits amb la màxima cura possible en aquell moment. Amb tot, la travessia no deixà de ser duríssima i en pèssimes condicions.

Quan els evacuats arribaren al primer poble francès, **Aragnouet**, foren auxiliats pel "Socors Roig Francès", veïns de les poblacions del voltat que els ajudaren, i també pel sindicat de mestres francès. En canvi, el que no col·laborà fou el propi Govern francès.

Una segona onada de refugiats, aquest cop molt menys nombrosa, es produí a mitjans de maig, en mig d'una forta tempesta de neu i fred.

El dia 12 d'abril la 3ª Divisió de Navarra tornà a l'atac amb fortes preparacions d'artilleria i bombardeigs d'aviació, sobretot sobre les poblacions de **Laspuña**, **Escalona**, **Puyarruego**, **Lafortunada** i **Salinas de Sin** i **Vio**. Després de durs combats, en especial el de **Peña Montañesa**, **Laspuña**, i de fracassats intents nacionals d'acabar amb la bossa, el comandament de la 3ª Divisió aturà momentàniament els atacs, tot hi que no acabà amb els bombardeigs, i encara menys amb els aeris.

Arribada de refugiats a Aragnouet. Abril de 1938.

El 15 d'abril els francesos tancaren la frontera, quedant així, la bossa definitivament tancada el 16 d'abril. Tot hi això, els republicans resistiren fins el 16 de juny, dos mesos més tard.

L'aviació nacional es dedicà a bombardejar des del cel de manera sistemàtica i sense cap mena d'oposició de les forces republicanes. Els nacionals disposaven

d'aviació com els He-45, He-51, Ju-52 i els Savoia 27. Actuaven des dels aeròdroms de **Castejón del Puente** (recentment capturat als republicans), el de **Valenzuela** (Saragossa) i **Calamocha** (Terol).

A mitjans del mes de maig, es tornà a intentar un nou atac nacional sobre la 43ª Divisió, que acabà en fracàs de nou. Per contra, el president del Govern Republicà, Juan Negrin, acompanyat del Cap de l'Estat Major Central, Vicente Rojo, realitzaren una visita "sorpresa" els dies 15 i 16 de maig a les tropes encerclades a Bielsa, els quals, a més d'imposar diverses condecoracions a les tropes, els concediren la medalla al Valor. El cap de la 43ª Divisió, Antonio Beltran, fou ascendit a Tinent Coronel, i també convertit en portador d'una ordre secreta; s'havia de realitzar un contraatac, complementant l'ofensiva, prevista per l'Exèrcit de l'Est a finals de maig per tal de lliurar del setge a la 43ª Divisió i poder recuperar, d'aquesta manera, la xarxa de centrals hidroelèctriques del Segre i la Noguera Pallaresa (Tremp, Camarasa, etc).

L'ofensiva iniciada el 22 de maig, es donà per acabada amb el fracàs dels republicans el dia 1 de juny.

Travessia entre Aragó i França pel port de Bielsa. 1938.

El 8 de juny la 3ª Divisió de Navarra fou reforçada amb una nova agrupació, la 4ª agrupació, la qual provenia de la 150ª Divisió Marroquí. Aquesta agrupació estava sota les ordres del Tinent Coronel Lombana, nom amb el qual també era coneguda. Estava formada per les 14 i 17 Banderes de la Legió, el IX Tabor de Regulars de Tetuán, el I Tabor de Tiradors d'Ifni i el 73^è Batalló del Regiment de Toledo, que a més, anaven acompanyats de 9 bateries de diferents calibres

sota el comandament del Tinent coronel d'Artilleria López Quesada (4 Bateries de muntanya, dues d'aquestes del 6,5 cm i dues del 10,5 cm, un grup de campanya del 10,5 cm i finalment dues bateries del 15,5 cm.). En resum, entre la 3^a de Navarra i l'Agrupació Lombana (150ª Divisió Marroquí) sumaven un total d'uns 15.000 homes en contra dels 7.000 que formaven la 43ª Divisió de la República.

La 72ª Brigada Mixta, comandada des de l'inici de la Bossa per l'aleshores cap de la 43ª Divisió, Antonio Beltran, estava dirigida pel Major Vicente Amaro Cuervo. Aquesta Brigada fou assignada per actuar als sectors de **Laspuña**, **Peña Montañesa**, **Canal de La Portiera** i el **Collado del Santo**, precisament on s'enregistraren els combats més durs fins aquell moment.

La 102 Brigada Mixta, comandada pel Major José Hernández de la Mano, tingué assignat el sector del **Vertice Cotiella**, **Pic Llosal**, **Penya de les Onze** i els colls de Coronas o **Barbaruens** i **Sahún**. Aquest sector fou relativament tranquil fins aleshores però en poc temps seria per on atacarien els nacionals en la seva última ofensiva.

Combatents de la 130 Brigada Mixta, 1938.

La 130 Brigada Mixta estigué sota les ordres del Major Juan Lacasa Lardiés (alies Juanito) que pocs dies abans havia substituït del càrrec al Major Leopoldo

Ramírez Jiménez, destinat a l'Estat Major de la Divisió, i el qual en el seu moment també substituï al que fou el primer cap de la Brigada, Mariano Bueno Ferrer. A la 130 Brigada li tocà defensar el sector del **Mont Perdut**, **Serra Custodia** i de **Puyarruego** fins el Km 12 de la Carretera que anava fins a **Escalona**. Quedà com a reserva un Batalló a la població de **Salinas de Sin** i, a

més, la 130^a i la 72^a B.M. disposaren cadascuna d'una Bateria (tres peces) de 10,5cm.

L'atac principal el portaren a terme les Agrupacions del Tinent Coronel Lombada que actuà al **Coll de Sahún** entrant per la **Vall de Benasque i Sahún**, i la del Tinent Coronel Moriones, que actuà al **Coll de Coronas**, sector que fou defensat per la 102 Brigada Mixta. Els comandants republicans, en veure l'empenta dels nacionals, fugiren cap a França deixant la tropa a la seva sort i hagueren de reforçar el sector amb les forces de les altres dues Brigades.

Carta d'un nen refugiat recordant el pas per Puigcerdà.

Les altres dues agrupacions de la 3^a de Navarra també atacaren. L'agrupació del Tinent Coronel Iglesias atacà pel massís de **Cotiella**, i la del Tinent Coronel Moliner ho feu per **Laspuña, Escalon i Peña Montañesa**. A més, també participà en l'ofensiva un Batalló d'esquiadors que entrà pel coll de **Añisco**. Aquests últims fronts esmentats foren més secundaris, però els atacs foren igual d'intensos i durs.

L'atac, que s'inicià el 9 de juny, durà fins el 15 del mateix mes. Durant els primers dies, els republicans pogueren disminuir mínimament l'ofensiva nacional, però el mal temps, les pèssimes condicions i la falta de mitjans feren impossible la resistència durant més temps. La matinada del dia 16, els últims homes de la 43ª Divisió passaren a França, els quals prèviament feren volar amb explosius la central hidroelèctrica de **Lafortunada** i incendiaren el Sanatori de **Pineta**.

Un cop arribaren a **Arreau**, França, tots els soldats foren interrogats un per un a quin lloc preferien tornar, si a **Irún**, en mans dels nacionals, o a **Port-Bou**, sota les forces republicanes. Poc més de 400 soldats decidiren tornar a Irún, la resta, quasi 7.000 soldats, decidiren que volien tornar a Catalunya. Aquests últims, un cop fou reorganitzada la Divisió a Girona i rodalies i foren realitzats una sèrie d'homenatges, foren enviats de nou al front, aquest cop a la Batalla de l'Ebre. Tot i que es mantenia el mateix cap, el Tinent Coronel Antonio Beltrán, i la mateixa numeració, es podria dir que en realitat s'havia format una divisió nova, ja que la majoria dels comandaments i dels seus homes foren destinats a altres unitats. Resumint, la Divisió inicial que combaté a l'Ebre ja no era la "mateixa" que havia sortit de Bielsa.

Combatents de la 43 Divisió, arribada a Girona.

Arribats a aquest punt m'agradaria fer un petit incís. Quan l'avi parlava de la "Bolsa de Bielsa" o de la Guerra en general, sempre recordava com de durs van ser aquells dies, amb neu a la cintura i fortes tempestes d'aigua i neu havent de transportar i traspasar les peces a mà ja que ni els animals de càrrega podien passar pels camins de la muntanya i superar els diferents obstacles. D'altra

banda, també voldria esmentar que, segons el testimoni del meu pare, l'avi no havia parlat mai amb més orgull i admiració de ningú que dels homes que combateren a la Bolsa, els quals encara passaren més calamitats que els companys del meu avi i ell mateix, tot i que ells també passaren durs moments. Hem de tenir present que, a més de la pròpia duresa del terreny, al vell mig del Pirineu i en cims de 2000 metres, s'ha d'afegir la climatologia adversa que patiren. A part de la neu acumulada de l'hivern anterior, un dels més freds que es coneixen, durant els dies de l'ofensiva, del 9 al 16 de juny, quasi cada dia va ploure i, la majoria d'aquests, de manera tempestuosa. Per tant repeteixo que, a part de la duresa del terreny d'alta muntanya, el fort fred i el mal temps els acompanyà la gran majoria que passaren allí i aquest fet els afectà en gran part a tots.

Fet aquest petit esment, continuarem amb la narració seguint la 3ª Bateria de Melilla, de la qual el meu avi formava part dels seus artillers i és el motiu d'aquesta historia.

Central de Lafortunada després de la voladura.

ACCIONS DE LA 3ª BATERIA DE MELILLA:

Ja narrada en trets generals el que fou la "Bossa de Bielsa", reprendrem el fil que ens interessa i ens retrobarem amb la 3ª Bateria de Melilla, que formant part del grup artiller juntament amb la 5ª de Melilla, fou una de les nou bateries que acompanyaren a l'Agrupació Lombana de la 150ª Divisió Marroquí a la liquidació de la Bossa.

La Bateria aposentada al poble de Montesquiú, prop de les posicions de Sant Corneli, on fou enviada juntament amb la resta de personal de la 150ª Divisió per tal de reforçar les tropes nacionals dels atacs soferts en la recent ofensiva del mes de maig a aquella zona.

Peña Montañesa.

El 6 de juny abandonen la població de Montesquiú i es dirigeixen amb el material a l'om cap a Tremp, on arribaren a les 10 del matí. Dues hores més tard, continua la marxa arribant a **Puente Montañana** a les nou del vespre. Allí s'establí el personal per passar la nit. Duran el trajecte, el cabo Francisco Vera resultà ferit per la caiguda del pal principal ("mastil") d'una peça sobre la cama esquerra.

L'endemà al matí, s'embarcaren en camions i es dirigiren cap a **Castejón de Sos**.

El dia 8 de juny, a les 10 del matí, una expedició de reconeixement surt de **Castejón** per tal de trobar un lloc on assentar la bateria i poder establir un recorregut. Quan l'expedició tornà a la tarda, la Bateria sortí amb el material a l'esquena i, tot ascendint per corriols, arribà al poble de **Sahún**. Tot seguit, començaren l'ascens per un difícil i estret camí que havia de conduir la Unitat a la seva primera posició situada a ple Pirineu. El trajecte per la muntanya per arribar a la posició es convertí en un vertader suplici a conseqüència del rrelliscós terreny i per la forta tempesta que els atrapà a mig camí. A més a més, un dels muls de càrrega, posà un peu en fals, i no pogueren evitar que caigués per l'abisme juntament amb la peça que transportava, la qual fou l'únic que es pogué recuperar. A les onze de la nit arribaren a l'objectiu previst completament xops i exhaustes.

El dia 9 s'efectua l'inici de l'ofensiva. Des de l'emplaçament situat al marge esquerra de Coll de **Sahún**, s'obrí un intens foc d'artilleria que durà tot el dia.

Soldats en una trinxera, 1938.

No obstant, tot i la gran quantitat de granades que es tiraren, que superà el límit de consum assolit en la campanya fins aquell moment, el foc efectuat fou d'escassa o quasi nul·la efectivitat degut al gran nombre de granades que no explotaren. A les cinc de la tarda, la infanteria aconseguí assolir el Coll de **Sahún** i, tot seguit, la bateria es traslladà al cim.

L'endemà reprengueren la marxa de

El matí següent s'emprengué el descens a la Vall oposada, la **Vall de Gistain**, on la Bateria entrà en posició en un espès i alt camp de blat. Des de la resguardada posició, els artillers obriren foc sobre una pineda situada a l'altre costat del riu **Cinqueta**, entre els arbres de la qual estaven establides forces republicanes que oferiren gran resistència.

L'11 de juny, a primera hora del matí, el personal recollí i carregà material, i prosseguí el descens de la Vall. Poc després d'haver iniciat el retorn, una finíssima pluja amb abundant boira feu d'acompanyant de viatge de la Unitat durant tot el lent camí fins al fons de la vall. Travessaren el riu **Cinqueta** per un pont que miraculosament quedà intacte i continuaren el camí pujant cap a l'altre costat de la vall. Durant el trajecte hagueren de parar repetides vegades per carregar el material a coll i poder prosseguir pel perillós marge del penya-segat que cada cop es feia més i més estret.

Vall del riu Cinca.

"11 de junio 1938

A las 8h. se cargó el material y se prosiguió el descenso del Valle. Poco después, una lluvia finísima arrojada por un cielo gris y de abundante niebla fue el cortejo que sin cesar acompañó a la Unidad en su lento caminar, a través del rustico puente que los rojos se dejaron intacto atravesó el río Cinqueta y se emprendió el ascenso a la cumbre del otro lado del Valle. Al llegar a la mitad de repecho se hizo alto y se procedió a cargar en forma alargada la cureña y el eje a fin de poder pasar el borde de peligrosísimo despeñadero en donde el sendero se hacía excesivamente angosto."¹⁰

Finalment, el dia 12 arribaren a les proximitats del poble de **Serveto**, on la bateria entrà en posició i obrí foc contra el massís muntanyós de la **Serra de Cubilfredo** per obrir pas a la infanteria que intentava assolir el cim. El tir s'hagué de corregir diverses vegades per a intentar no tirar sobre les pròpies forces. L'endemà, a primeres hores del dia, s'obrí foc de nou sobre els objectius

Coll de Sahún, per on pujà la 3ª Bateria de Melilla el 9 juny de 1938.

¹⁰ Diario de Operaciones de la 3ª Bateria de Montaña de Melilla

corregits el dia anterior. A les 10 hores, un brusc descens de temperatura acompanyat d'un fort aiguat i un fort vent fer que el fred es deixés sentir de manera extremada. Ben entrada la tarda, es revé la notícia que la infanteria per fi havia aconseguit avançar, tot havent de deixar enrere mantes, bosses i altres pertinences fins a quedar-se tant sols amb els fusells i les bombes de mà. D'aquesta manera, i previstos només amb cordes per poder trepar pel dret penya-segat, home a home, la infanteria aconseguí arribar fins al cim de **Cubilfredo**. A les cinc de la tarda, es repengué el foc sobre el blanc posterior i, degut a un error en la comunicació, els primers tirs d'artilleria caigueren sobre les avançades de les pròpies forces nacionals. De seguida es corregí el tir i el quatre tirs següents s'efectuaren amb precisió sobre la part més elevada del cim tocant als objectius previstos. De cop, començaren a caure explosions de tir curt sobre les files de la infanteria nacional i es suspengué el foc temporalment per descobrir la bateria culpable del impactes. Poc després, un altre error provocat a les càrregues, feu que el tir quedés curt i caigués novament sobre la infanteria pròpia, provocant només un ferit de caràcter lleu. Finalment, la peça fou silenciada durant la resta del dia.

"13 de junio 1938

En las primeras horas del día se rompe el fuego sobre los objetivos corregidos del día anterior. A las 10 h. un descenso brusco de temperatura acompañado de agudo y cortante viento hizo que el frío se dejara sentir de manera extremada, a las 16 h. se recibe noticia de que nuestra infantería lograba por fin avanzar, para lo que fue preciso que nuestros infantes arrojaran, mantas macutos y demás pertrechos y hasta quedarse solo con el fusil y las bombas y de esta forma y provistos de cuerdas, trepar y trepar a través de vertical acantilado y hombre a hombre lograron llegar hasta la cima de Cubilfredo, a las 17 h. se reanudo el fuego sobre el blanco posterior y debido a un error inevitable, por primera vez en la campaña hubo que lamentar un funesto error en los datos de transporte que hizo que el primer disparo cayese en las guerrillas extremas de los nuestros, se introdujo la corrección debida y los cuatro disparos sucesivos se divisaron precisamente con matemática producirse majestuosos en el vértice del cono en que terminaba la parte más elevada del monte, los propios sirvientes de las piezas que por excepción también lo contemplaban, se sentían orgullosos de su acierto, de repente unas explosiones cortas que cayeron sobre las filas de los

nuestros hizo que se suspendiera el fuego a fin de averiguar que Batería las causaba. Sin duda las Hadas del Mal avivan dispuesto que aquel día la 3ª Batería produjese impactos cortos y sus designios inexorables fatalmente se cumplían. Una pieza de la Unidad los produjo, su artificio involuntariamente introdujo unos saquetes de pólvora correspondientes a la carga nº 3 en vez de hacerlo con la 2. La pieza fue condenada a enmudecer el resto del día aunque por fortuna sus disparos solo produjeron un herido carácter leve.¹¹

En sortir el sol, es recupera el foc artiller sobre els objectius del dia anterior i, a les cinc de la tarda, la Bateria finalitzà l'atac i carregà material per prosseguir avançant tot travessant els pobles deshabitats de **Serveto** i **Salinas de Sin** on passaren la nit pels voltants.

El comunicat de guerra de l'Estat Major de la 3ª de Navarra (*coneguts com a "Partes"*) del dia 14 diu textualment:

"Las operaciones en el valle del alto Cinca se desarrollan en el terreno más duro imaginable, por acantilados que hay que escalar con cuerda y pendientes inaccesibles para el ganado y penosísimas a los hombres, además que el enemigo hace una defensa enérgica y bien dirigida".¹²

El 15 de juny, es carregà el material i començà l'avenç cap a la Vall de Bielsa. La Bateria entrà en posició sobre una carena avançada des de la qual s'observava perfectament tota la vall de **Bielsa**. L'artilleria obrí foc sobre tropes republicanes que es divisen al fons de la vall. Eren les restes de la 43ª Divisió que es retiraren cap a la frontera francesa.

"15 de junio 1938

Se cargó el material emprendiendo la subida y en una cresta adelantada entra en Batería desde donde se divisaba allá en el fondo el rico Valle del Bielsa. Un hormiguero humano con acémilas y otros pertrechos se divisaban en el Valle; eran las huestes rojas cuya velocidad de fuga, fue

¹¹ Diario de Operaciones de la 3ª Batería de Montaña de Melilla

¹² Partes oficiales de Guerra. Ejército Nacional

mal calculada y de esta, alza de tal forma que lo que dio comienzo con la carga numero 5 fue sucesivamente alcanzando la 4, 3, la 2 y la 1 especial llegando al límite máximo de alcance, con que las desdichadas bandas fugitivas fueron acompañadas en su huida por el correspondiente cortejo de explosiones.

El "Esquinazao" amo y Jefe de la horda quiso dejar en aquel apacible lugar su firma y rubrica en señal de despedida y con el motor de su coche en marcha y empleando por pluma la tea y por tintero la dinamita firmo y rubrico. El tranquilo y laboriosos pueblo pirenaico se convirtió en una hoguera gigantesca cuya columna de humo se elevaba a varios centenares de metros."¹³

A mitja tarda, es revé un telegrama on era concedida la **Medalla Militar Col·lectiva** a totes les forces que havien operat a la Vall de Bielsa:

"Sírvasse trasmitir felicitación más entusiasta a los mandos y tropas que han actuado tan brillantemente en los Valles del Cinca y Cinqueta, luchando con dificultades de todo orden, que han sabido vencer con pericia y alto espíritu. Les concedo la Medalla Militar Colectiva por estas operaciones, debiéndose leer este telegrama a la tropa formada."¹⁴

Javierre a la fi de la Bossa de Bielsa.

¹³ Diario de Operaciones de la 3ª Batería de Montaña de Melilla

¹⁴ Diario de Operaciones de la 3ª Batería de Montaña de Melilla

La "Bossa de Bielsa" s'ha acabat.

El 17, 18 i 19 de juny de 1938, s'atorgaren al descans de la tropa i a fer neteja personal.

El dia 20 del mateix mes, es carregà de nou el material, els homes i el bestiar en camions i es repregué la marxa en direcció **Puente de Montañana**. Arribaren a aquesta població a les 5 de la matinada del 22 de juny on, tot seguit, es continuà el trajecte a peu fins a Tremp. Es revé ordre de continuar fins a Vilamitjana, on feren nit i, l'endemà mateix, finalitzaren el viatge arribant a Montesquiú, on la bateria fou assentada de nou a la mateixa posició que havia abandonat dies abans.

Parzán a la fi de la Bossa de Bielsa.

Plaça Major i Ajuntament de Bielsa després de la Bossa.

EL

FRONT

DEL

SEGRE

OFENSIVA DE CATALUNYA

CAP DE PONT DE TREMP I MONTESQUIU

Un cop reduïda la Bossa de Bielsa el juny del 1938, les forces de l'agrupació Lombada, de la 150ª Divisió del Cos d'Exèrcit del Marroc, foren retornades al Cap de Pont de Tremp i la 3ª Bateria de Melilla ocupà de nou els assentaments anteriors del mes de maig a Montesquiú. Allí hi passà tot l'estiu i tardor, en un front relativament tranquil, mentre que els combats més durs es desenvolupaven al Sud del front, en la coneguda Batalla de l'Ebre, la més cruenta i llarga, 115 dies, de la guerra. El Front del Segre es mantenia estable i tranquil llevat d'una sèrie d'operacions de distracció que executà l'Exèrcit Republicà, algunes d'elles molt violentes i sagnants. Totes elles acabaren en un mateix denominador comú; fracassaren, foren inútils i costaren una gran quantitat de vides. En són exemples les batalles que tingueren lloc a Baladredo, Esplà i Vilanova de la Barca, durant el juliol i l'agost del 38, i la de Serós, el mes de novembre del mateix any. Totes elles, realitzades durant la liquidació quasi definitiva de l'Ebre, perduraren a la memòria de tots els que hi participaren, tot i que foren considerades com a batalles "secundàries i oblidades".

Montesquiú.

En enfonsar-se el front d'Aragó, la nova línia del front quedà delimitada de nord a sud pels rius Noguera Pallaresa, Segre i Ebre. En total, uns 300 km estesos entre Mequinensa, unió de l'Ebre i el Segre, i el Pirineu. L'abril del 38, els nacionals aconseguiren establir-se en aquest front en una sèrie de Caps de Pont; Serós, Balaguer i Tremp. Tot i que s'hi realitzaren duríssims combats, en especial l'ofensiva republicana de maig del 1938, el front pràcticament persistí estable de l'abril fins al 23 de desembre del 38, gairebé nou mesos. D'aquests punts, en concret Serós i Trem, partí l'ofensiva nacional sobre Catalunya, la qual s'inicià el 23 de desembre i finalitzà oficialment el 10 de febrer del 1939, tot i que l'últim poble ocupat fou Molló, Ripollès, el 12 de febrer.

Respecte al Cap de Pont de Tremp i, en concret, la zona de Montesquiu i Sant Corneli, després dels combats ferotges del mes de maig, la zona restà bastant pacífica excepte algun que altre intercanvi de trets d'artilleria. Cal remarcar, per exemple, que el diari d'operacions de la 3ª Bateria de Melilla no ressenya cap enfrontament i es limita a esmentar l'acció de la Bateria durant a aquest període com a "***Vigilància sobre el enemigo***".

Vehicles nacionals travessant l'Ebre.

Un mes abans de l'ofensiva de Catalunya, el 28 de novembre, fou creat pel Quarter General Nacional el Cos d'Exèrcit d'Urgell, el qual estava format per unitats dels Cossos d'Exèrcit de Navarra i del C.E. Marroquí. Aquest nou Cos d'Exèrcit fou manat pel fins aleshores Cap de la 150ª Divisió Marroquí, el General Agustín Muñoz Grandes. Les divisions que el componien eren:

- 61ª Divisió, Coronel Antonio García Navarro (Cos Exèrcit Navarra).
- 62ª Divisió, General Antonio Sagardia Ramos (Cos Exèrcit Navarra).
- 63ª Divisió, General Heli Ronaldo de Tella Cantos (Cos Exèrcit Navarra).
- 150ª Divisió, Coronel Siro Alonso Alonso (Cos Exèrcit Marroquí).

Fou a partí d'aquesta nova formació que la 3ª Bateria de Melilla passà de formar part de l'artilleria divisionària de la 150ª Divisió Marroquí a dependre d'un nou Cos d'Exèrcit. Des de l'inici de la guerra la Bateria fou incorporada a diversos Cossos d'Exèrcit; el C.E. de Galícia a Terol, el C.E. Marroquí a l'Aragó i el Segre, i ara finalment, al recent C.E. d'Urgell.

Per a l'ofensiva, els nacionals disposaven d'uns 300.000 homes, unes 565 peces d'artilleria i 500 aparells d'aviació entre l'aviació nacional pròpia, la de la Legió Condor alemanya i l'Aviació Legionària italiana. Totes aquestes forces composaven L'Exèrcit del Nord Nacional, dirigit pel General Fidel Davila Arrondo, el qual portaria a terme l'ofensiva a Catalunya i s'estructurà en zones de la següent manera:

Tremp: C.E. d'Urgell (Muños Grandes) més la 51ª Divisió del C.E. Aragó i el C.E. del Maestrazgo (Gracia Valiño).

Balaguer: C.E. d'Aragó (Moscardò) més la 40ª Divisió, una brigada de cavalleria i Regiment de Tancs.

Seròs: C.E. de Navarra (Solchaga), el C.T.V. italià (Gambara) i dues brigades de cavalleria.

Ebre: C.E. Marroquí (Yagüe).

El fet que Catalunya fos ocupada en menys de 50 dies, dóna una idea del que realment succeí. Un exèrcit victoriós perseguint-ne un de pràcticament enfonsat moralment, desvalgut d'armament i en franca retirada. Tot i la imatge d'un exèrcit en plena fugida, cal tenir present que també hi hagueren punts de resistència i, si alguna unitat republicana presentà batalla a les forces nacionals, aquestes foren les unitats de l'Exèrcit de l'Est, provinents del Segre. Per contra, les forces de l'Exèrcit de l'Ebre, després de la massacre patida a l'Ebre, es limità a retrocedir fins a la frontera.

Amb això acabaria la guerra, per alguns, a Catalunya i seria l'inici d'un dels més gran i llargs èxodes esdevinguts a Catalunya i Espanya. D'aquí també, que l'ofensiva de Catalunya sigui coneguda com a "la Retirada".

Tropes nacionals travessant el riu a punt d'intervenir en l'ofensiva.

L'OFENSIVA:

El pla dels nacionals era trencar el front per Tremp i Serós, envoltar l'Exèrcit de l'Est per la plana d'Urgell, i l'Exèrcit de l'Ebre per les comarques de Tarragona.

Era una maniobra de pinça per tal que les forces republicanes quedessin envoltades i no poguessin retirar-se cap a Barcelona ni cap a la frontera.

En un principi, els plans sorgiren a mitges voltes. L'obstinada resistència inicial que oposaren els republicans, sobretot les forces de l'Exèrcit de l'Est, sorprengué en gran part els nacionals. Pons, per exemple, resistí 14 dies. Però més endavant, succeí tot el contrari; l'enfonsament dels republicans fou brutal i la seva descomposició total. No quedaren tropes per emborsar i fou una cursa per veure qui corria més, si els que es retiraven, o els que avançaven. No entrarem en detall del què significà l'èxode de quasi mig milió de persones (470.000) cap a França ni les seves vicissituds, ja que, tot i que fou un esdeveniment molt marcat del final de la guerra, no és el tema d'aquest treball i per tant no ens interessa endinsar-nos-hi.

Guàrdies, oficials i soldats, paisans i ferits, s'acumulen a les balles dels camps de concentració francesos per a refugiats.

ACCIONS DE LA 3ª BATERIA DE MELILLA

La 3ª Bateria de Melilla, inicià l'atac el 23 de desembre juntament amb la resta de forces situades a Tresp. Una de les peces explotà causant ferides i la mort a diversos servents.

"haciendo entre el personal de la misma las bajas siguientes. Sargento Don MANUEL CARRILLO JIMENEZ herido, habiendo fallecido días después en el Hospital, Cabos SERAFIN BARRAGAN RUBIO, LUIS MENENDEZ SUAREZ y FRANCISCO VERA CARMONA, heridos artilleros PEDRO CORDOBA SANTORO, JESUS RODRIGUEZ FERNANDEZ, ENRIQUE ABREU PLASENCIA, ANTONIO BARO DELGADO y el artillero JUAN ISUS GALLAR que resulto muerto en el acto."¹⁵

Trasllat d'un soldat nacional ferit.

Posicionats en la serra de la Campaneta, avançaren cap a les línees republicanes establertes a la Serra de Bonrepòs. El 26 de desembre resultà ferit el cap del Segon Grup d' Obusos, el Comandant Ricardo Vidal García (anterior Capità de la 3ª), que fou evacuat a un hospital de campanya.

Durant els dies següents es dirigiren a Artesa de Segre, realitzant alguna que altre intervenció sense greu importància. El 28 de desembre, arribà la notícia de la mort a l'hospital del Comandant Ricardo Vidal Garcia a conseqüència de les

¹⁵ *Diario de Operaciones de la 3ª Bateria de Montaña de Melilla*

ferides rebudes a Bonrepòs. Es fer càrrec del Segon Grup d'Obusos el Comandant Serafín de Vierna Belando.

El dia 30 de desembre, ja situats a 23 km de la carretera que arribava a la citada població, s'estableixen a "Casa Blanca" per passar la nit i, l'endemà al matí, l'artilleria entrà en bateria a les proximitats de l'ermita de Santa Anà obrint foc acte seguit contra les posicions republicanes per tal de protegir el pas de la infanteria. A les 21 hores, tornà a entrar en bateria, aquest cop ja havent avançat fins al km 16 de la carretera de Tremp a Artesa. A Artesa de Segre els republicans aprofitaren la zona muntanyosa per presentar una obstinada resistència, raó per la qual, durant aquells dies, de moment la bateria es limità a preparar-se per a la defensa de la infanteria.

El 2 de gener, la 150ª Divisió ocupà Montargull i, quan arribà al quilòmetre 9 de la carretera d'Artesà, direcció Anya, foren aturats per les forces republicanes. Mentrestant, aquell mateix dia, la 61^a

Soldat nacional mort en una trinxera.

Divisió nacional arribà ja al Segre, la 84ª Divisió es plantà a Rubió de d'Alt, a 4,5 km d'Artesa, i finalment, la 53ª Divisió es situà al sud de Cubells. Amb aquesta maniobra, Artesa quedà pràcticament rodejada pels nacionals.

El dia següent, 3 de gener, la 150ª Divisió, en la qual estava integrada la 3ª Bateria de Melilla, arribà a Anya i aconseguí travessar el Segre per ocupar Casa de la Peixera.

La 84ª Divisió conquistà Serra del Munt i el poble de Foradada. Per altra banda, la 82ª Divisió ocupà Montclar i tallaren la carretera d'Artesà a Montblanc. Els nacionals travessaren el canal d'Urgell i, a partir d'aquest moment, la situació d'Artesà esdevingué insostenible. Semblava només qüestió d'hores que caigués en mans nacionals. Però els republicans encara s'atreviren a llançar un darrer

contraatac a la casa de la Peixera, on estaven situats les forces nacionals i la 150ª Divisió quedà clavada. Finalment Artesa caigué en mans dels ofensors el dia 6 de gener del 1939.

L'avenç de les unitats s'aturà amb la conquesta d'Artesà de Segre i es donà per finalitzada la primera fase de l'ofensiva. En aquest sector els nacionals conqueriren aproximadament uns 500 Km quadrats de terreny, fet que representava menys d'una tercera part del què conqueriren les tropes nacionals que vingueren del Sud, del sector de l'Ebre. La 26ª Divisió havia cedit 12 Km en 15 dies i les forces de l'Exèrcit de l'Est es defensaren a la carretera d'Artesà a Pons, just després que l'Exèrcit de l'Ebre hagués perdut la ciutat de Tarragona. Un cop superat l'escull d'Artesà, quedaren Pons i Solsona. Pons resistí fins el 17 de gener, i Solsona aguantà fins el dia 26 del mateix mes.

La progressió del C.E. d'Urgell fou més lenta que en la resta de zones conseqüència de la facilitat que el terreny proporcionava a la resistència.

De Solsona es dirigiren cap a Berga, que ocuparen el dia 2 de febrer.

Aspecte caòtic d'un dels pobles fontaners després de l'ofensiva.

Dos dies més tard, la 3ª Bateria juntament amb el Segon Grup d'Obusos foren agregats a la 62ª Divisió del General Tella, i hi restaren del 4 a l'11 de febrer quan tornaren amb la 150ª Divisió. Des de Berga avançaren fins a Cercs i les

mines de Sant Corneli, i el 6, ocuparen Guardiola de Bergadà. L'endemà conqueriren la Pobla de Lillet i a partir d'aquest punt, entraren a terres gironines, arribant fins a Gombrén i Campdevàrol.

Un cop arribats aquest punt, l'ocupació de Catalunya era quasi total i significà el final de la guerra per a la 3ª Bateria de Melilla. A partir d'aquest moment, l'avi, Miquel Freixas Valentí, ja no disparà cap més tret. Li concediren un permís d'una setmana que aprofità per tornar a casa després d'haver-la abandonat quatre anys enrere per anar a fer la "mili", a l'Àfrica.

El meu pare m'explicà que l'avi sempre recordava a tall d'anècdota que quan arribà a casa, una de les vaques a la qual anomenava "la Rossa", en entrar pel portal del mas Montalt i sentir-li la veu, es girà i es dirigí cap a ell. És molt probable que fos tot una "il·lusió" seva, però aquest fet, juntament amb molts d'altres, l'acompanyaren tota la seva vida.

Un cop acabà el permís retornà de nou a la seva unitat amb la qual realitzaren un recorregut "trionfal". Aquest s'inicià a **Binefar** (Osca), continuaren per **Sigüenza** (Guadalajara), **Torremocha**, **Ortuño**, passaren per **Huerte** (Cuenca) i arribaren finalment a València on s'uniren amb la 5ª Bateria per tal de participar al "Desfile de la Victòria" a la mateixa ciutat capital. Un cop s'acabà l'exhibició, retornaren a **Huerte**, on romangué fins el 9 de juny .

Aquell mateix dia la 3ª Bateria emprengué la marxa fins a Màlaga on embarcarien rumb definitiu cap a Melilla.

El dia 12 de juny del 1939, la Bateria arribà a la seva destinació africana. El personal fou llicenciat i per fi, retornat a casa. La guerra definitivament s'havia acabat.

EPÍLEG:

Durant la guerra, a Mas Montalt, de Sant Mateu de Montnegre, restaren emboscades dues persones, i possiblement, també una tercera, familiar matern de l'avi, la qual no poden corroborar per falta de testimonis precisos. Aquestes dues persones citades inicialment eren un cosí germà del meu avi que fou emboscat per no voler anar a la guerra, i un capellà que havia estat a Sant Mateu, i fou amic personal de la família Freixas Valentí.

Aquests dos personatges visqueren petites històries de les quals m'agradaria fer esment.

ESTEVE VALENTÍ: també conegut com "Estevenet" per amics i familiars, visqué al Mas Rovira de Riudellots de la Selva. Cosí matern de l'avi, s'amagà a Mas Montalt per no haver d'anar a la guerra, però quan abandonà la residència dels familiars, poc abans que acabés la guerra, fou descobert i pres per combatent. El tancaren durant un temps en un camp de concentració, d'on pogué sortir per avals. Morí molt jove l'any 1940. L'avi sempre afirmà que el matà la por que passà al camp de concentració.

MOSSÈN MANEL BEC BLANC: antic capellà de Sant Mateu i amic de la família i dels veïns de Can Vinyoles, quan estellà la guerra estava com a rector d'Espolla i s'anà a refugiar al Mas Montalt per instàncies del veí Ponç Pigem de Can Vinyoles. Quan la guerra finalitzà, en Ponç Pigem i el seu fill Joan Pigem foren represaliats i el Mossèn Manel fou un dels seus principals valedors.

VIDA DE POST GUERRA:

Un cop l'avi fou llicenciat i retornà a la seva feina de pagès al Mas Montalt, fou nomenat pel Governador civil d'aleshores, regidor de l'ajuntament de Quart i alcalde pedani de Sant Mateu de Montnegre.

Durant aquest període foren represaliats pels franquistes dos amics personals de l'avi i veïns de tota la vida; en Ponç Pigem Coromines, que fou l'últim alcalde

republicà de Quart, i el seu fill Joan Pigem Vinyoles, el qual juntament amb el seu pare formà part del Comitè de Quart i de l'Ajuntament Republicà de Quart.

Tot dos foren tancats a la presó i jutjats en Consells Sumaríssims d'urgència. El Pare Ponç fou detingut el 31 de març i jutjat l'11 de maig de 1939 (Sumaríssim nº 555); fou condemnat a 30 anys de presó. En Joan fou detingut el 6 de maig, quan tornà del front, i fou jutjat el 4 d'agost (sumaríssim 950). Aquest últim fou absolt dels càrrecs i, tot i que la sentència recomanava el seu ingrés en un Batalló de Treballadors durant quatre mesos, al final no hi anà.

L'avi juntament amb el Mossèn Manel Bec i el secretari municipal Sr. Ribot feren tot el possible per alliberar i treure de la presó a Ponç Pigem Coromines.

Finalment el 7 de juny de 1943, li fou commutada la pena de 30 anys a 9 anys i sortí en llibertat condicional.

L'avi es casà el 1942 amb Pilar Mascort Vidal. Tota la família, pares i germanes, marxaren de Sant Mateu de Montnegre i s'instal·laren en una masia de Caldes de Malavella on naixeren els tres fills grans (el meu oncle i tietes). Anys després, els avis deixaren la pagesia i s'instal·laren en una casa a Cassà de la Selva, on tingueren dos fills més, un d'ells el meu pare.

L'avi abandonà aquest món el dia de Tots Sants, l' 1 de novembre del 2000 a l'Hospital Dr. Trueta de Girona per una insuficiència renal. Quatre dies després la seva esposa, la meva avia, seguí el seu camí a l'eternitat el 5 de novembre del 2000, d'una parada cardio-respiratòria, després de 58 anys junts. El meu pare i, crec que també la resta de germans, sempre afirmà que l'avia no el volgué deixar ni mort i que simplement "morí d'amor".

El meu Oncle Lluís li dedicà el poema "**VIATGE A TEROL SEIXANTA ANYS DESPRÉS**":

Vinc de turista, és clar i m'he equipat amb cura

(la muntanya és traïdora i l'aire de desembre

Farcida de vidres). Els temps, ja ho veus, avancen:

I tu no duies botes de muntanya,

Ni un paravent llampant, mentre us matàveu

Sense saber per què (o si per sobreviure).

Vaig tenir sort de que te'n sortissis:

com podia saber que ens hi jugàvem tant,

tu i jo, en aquella guerra? ⁽¹⁰⁾

CONCLUSIONS

Sense entrar a valorar les ajudes estrangeres que participaren a la guerra, o qui aplicà o aprofità millor els recursos i les tàctiques bèl·liques, ja que no són les intencions d'aquest treball, durant l'estudi i la realització d'aquest he arribat a tres clares conclusions:

1ª Que tant l'alçament militar en contra de la república, com la repressió establertes per ambdues rereguardes, sobretot la posterior a la guerra, no tenen justificació possible.

2ª Referent als que combateren durant la guerra, tant si lluitaren al costat de l'Exèrcit Republicà com de l'Exèrcit Nacional, tots passaren moltes penúries i extremes situacions per igual, sense excepcions de qui donà i qui rebé.

3ª La situació de la meua família, donades les circumstàncies, fou afortunada, ja que l'avi tornà sa i estalvi a casa i no foren gaires les famílies que pogueren gaudir del retorn dels qui partiren a la guerra. A més a més, per ser del "vencedors" (de fet ningú guanya en una guerra) l'avi no patí ni exili ni repressió i, pel que em contà el pare, no li suposà cap trauma personal i parlava dels seus anys a la guerra sempre que algú el volia escoltar, i s'ha de tenir en compte, que no tothom tingué aquesta facilitat després de tornar del front.

APÈNDIXS

NOTES I CITACIONS:

1. Tercio General Sanjurjo o Bandera General Sanjurjo.

Fou una unitat de voluntaris "nacionals" formada a Saragossa als inicis de la G.C.E. l'agost-setembre del 1936. Seguint el model de la Legió estrangera o Tercio, els seus fundadors foren els aleshores comandants Pedro Peñarredonda Samaniego i Santiago Amado Lóriga . Tingueren fama de indisiplinats.

El terç s'instal·là en antiga Acadèmia Militar General de Saragossa (Caserna de San Gregorio) organitzat en dues Banderes, "Valenzuela" i "Palafox", de tres companyies de fusellers, una de metralladores i serveis en cadascuna; en total uns 700 homes comandats pels comandants Peñarredonda i Amado Lóriga. Estava prevista una 3ª Bandera, anomenada "Ricardos", però no s'arribà a fundar. Juraren Bandera el 27 de setembre de 1936.

Es diu que molts dels seus voluntaris fugien del seu passat d'esquerres i que s'unien al "Sanjurjo" per evitar represàlies i purgues. Això explicaria els successos de deserció i rebel·lia de la unitat. Es produí un intent de deserció massiva acompanyada d'una revolta de la tropa pel qual gran part dels seus membres van ser afusellats (més de la meitat de la unitat), tot i que es desconeixen les dates exactes ja que l'exèrcit el va mantenir en secret i avui dia encara no s'han obert els arxius de forma pública.

El suposat complot fou conegut en els àmbits de l'Exèrcit nacional com "**La Alpargata**". Segons sembla, els organitzadors del complot o intent de deserció portaven els plans amagats dins les seves espadenyas "alpargatas".

2. Grup de Guàrdies d'Assalt de Saragossa (Tercio Azul).

La Guardià d'Assalt, cos de seguretat creat per la República, durant l'alçament militar es mantingué lleial al Govern de la República llevat d'alguns llocs com Saragossa, Oviedo i Valladolid. A Saragossa, el 8e Grup de Guàrdies d'Assalt,

amb el seu cap el comandant Manuel Marzo, juntament amb la Guàrdia Civil es posaren sota les ordres del General Miguel Cabanellas (V Divisió Orgànica) cap dels revoltats a Saragossa. Al començament de la guerra civil el 8e grup d'Assalt de Saragossa era conegut com el "Tercio Azul" entre les forces nacionals. Fou una de les bases de la Brigada Mobil d'Aragó sota les ordres del Coronel Galera.

3. **9è i 10è Regiments d'Artilleria Lleugera; 5ª Divisió Orgànica de Saragossa (Artilleria de guarnició del 1936).**

5ª Brigada d'Artilleria (General Eduardo Martínez Lafuente) l'integraven dos Regiments d'Artilleria:

- **9° Regiment d' Artilleria Lleugera** (Saragossa; Coronel Pedro Yeregui Moreno).

Composició:

3 Grups de 3 bateries, de 4 canyons Scheneider de 75/28. Dels tres grups, dos en actiu i complerts, el tercer amb material però amb el personal en quadre.

- **10° Regiment d' Artilleria Lleugera** (Calatayud; Coronel Mariano Muñoz Castellanos)

Composició:

3 Grups de 3 bateries, de 4 obusos Vickers de 105/22. De los tres grups, dos en actiu i complerts, el tercer amb material però amb el personal en quadre.

4. **Regiment de Carros n° 2.**

El Batalló de carros al qual es fa esment era el 1r Batalló del Regiment de Carros n° 2 amb guarnició a Saragossa.

S'ha d'especificat que el "**Regimiento de Carros n° 2**" tot i que el seu nom pot portar certa confusió, en realitat era un Regiment d'infanteria convencional amb una dotació de cinc desfasats blindats Renault FT-17 de la 1ª Guerra Mundial, supervivents de les guerres d'Àfrica.

L'altre, el "**Regimiento de Carros n^o1**" amb cinc FT-17 més, tenia la seva guarnició a Madrid.

5. Exèrcit de Catalunya.

Després de diversos intents de creació d'un comandament únic de totes les forces milicianes del Front d'Aragó, tant a través del Comitè de Milícies Antifeixista com a través del Govern de la Generalitat i diferents òrgans (Comitè de Guerra del Front d'Aragó i Consell de Defensa de la Generalitat) aquest mai fou efectiu i les diverses milícies actuaren sense unitat d'acció.

El 28 d'octubre de 1936 el govern de la República de Largo Caballero decretà la militarització de les milícies.

Per la seva part, la Generalitat de Catalunya a poc a poc recuperà el control de les forces milicianes al Front d'Aragó i el 21 de novembre de 1936 (DOG de 6 de desembre) publicà un Decret creant l'Exèrcit de Catalunya.

A diferència de l' Exèrcit Popular de la República (E.P.R.) basat en Brigades Mixtes, l'Exèrcit de Catalunya, es basà en unitats de Terços amb Divisions de tres Regiments compostos de tres batallons amb tres companyies de tres seccions. Cada Divisió disposa d'un Regiment d'Artilleria (dos grups de tres bateries del 7'5 cm, 10'5 cm Vickers /Skoda).

L'Exèrcit de Catalunya, quedaria format per tres Divisions de nova creació en base a lleves obligatòries, més 5 Divisions milicianes i dues agrupacions ja establertes al Front d'Aragó. El composaven les següents Unitats:

Divisió nº 1 (Barcelona): Coronel Guillermo de la Peña Cusi.

Divisió nº 2 (Girona): Coronel José Villalba Rubio

Divisió nº 3 (Tarragona): Comandant Eduardo Medrano Rivas.

Divisió Ascaso: Gregorio Jover (milícies anarquistes)

Divisió Carlos Marx: José del Barrio Navarro (milícies PSUC – UGT)

Divisió Durruti: Ricardo Sanz Garcia (milícies anarquistes)

Divisió Lenin: José Rovira Canales (milícies POUM)

Divisió Jubert: Antonio Ortiz Ramírez (milícies anarquistes)

Agrupació Alpina: Mariano Bueno Ferrer (milícies alpines)

Agrupació Macia-Companyys: Jesús Pérez Sala (milícies ERC).

L'existència de l'Exèrcit de Catalunya fou relativament efímera. Desaparegué amb la formació de l'E.P.R. i la militarització real de les milícies. Les seves Divisions quedaren compreses dins de l'Exèrcit de l'Est i foren la base de les divisions compreses entre la 25^a a la 32ª Divisió i la 130 B.M. (Agrupació Alpina), organitzades en Brigades Mixtes.

6. Brigada Mòbil d'Aragó (Coronel Alfredo Galera Paniagua).

El bàndol nacional va precisar d'una formació mòbil d'alta qualitat per actuar com a força de maniobra i fer front a les situacions de perill que es presentessin en punts concrets de la geografia aragonesa. Aquesta força es basà en el Grup de Guàrdies d'Assalt de Saragossa i en la Bandera "Sanjurjo". En establir l'enllaç entre les forces de Franco i Mola, aquesta Agrupació es va reforçar amb algunes tropes africanes. Aquest va ser l'origen de la Brigada Mòbil, que va quedar al comandament del coronel Galera. La composició de la Brigada mòbil el juny de 1937 era d'uns 7900 homes:

- Primera Mitja Brigada:

Batalló del Regiment de Carros; Bandera General "Sanjurjo"; dos Tabors de la Mehal-la de Tetuán nº 1; Bandera de la Guàrdia Imperial.

- Segona Mitja Brigada:

Batalló motoritzat del Regiment de Carros; II Bandera de la Legió; Mehal-la Jilifiana del Rif nº 5; Grup de Guardia d' Assalt de Zaragoza; 14ª Bandera de la Falange de Aragó; dues Companyies de Requetés del terç "del Pilar" i dues Companyies del Batalló "Calvo Sotelo".

- Cavalleria:

Tres esquadrons de sables del Regiment de Cavalleria "Castillejos nº 9".

- Artilleria:

Grup de 77 mm (tres bateries); Grup de 75 mm (3^a, 5^a y 9ª bateries del Regiment Lleuger nº 9); Grup de 105 mm (5° y 8ª bateries del Regiment lleuger nº 10); Bateria de 155 mm Secció de 155 mm del Regiment Lleuger nº 10; Bateria de 105 mm de muntanya (3^a de Melilla); Companyia de metralladores de 8 mm.

- Enginyers:
Batalló motoritzat (el III de la Agrupació nº 5).
- Transmissions:
Companyia de telèfons i òptica i una Secció de radiotelegrafia.

7. "Guerrilleros de Aguado".

Unitat de voluntaris d'uns 250 membres tots ells naturals de poblacions de la província de Terol. Fou fundada per Epifanio Abad Beltrán, Luis Francisco Polo y José Herrero. Tenien un himne propi compost per un capellà anomenat Pumareta amb música d'Ángel Mingote (pare del popular dibuixant, Antonio Mingote).

8. "Movietones" (FOX MOVETONES NEWS).

A la 1ª meitat del segle XX, es feren populars els documentals i noticiaris cinematogràfics que es passaven a les sales de cinema. En realitat, el "famós" **NO-DO** ("Noticiarios y Documentales") de l'època franquista n'és una adaptació espanyola. Uns dels més populars foren els realitzats per la **FOX MOVETONES NEWS**, d'aquí que popularment aquests tipus de noticiaris fossin coneguts amb el nom de "movietones".

9. GARABATE CÓRDOBA, J.M.

Mil días de Fuego: Memorias Documentadas de la guerra del 36
Barcelona: Editorial Lluís de Caralt, 1972 .

GALITO P.

Les Batalles del Segre i la Noguera Pallaresa.

Lleida: Pages Editors, 2006.

10. FREIXAS MASCORT, LL.

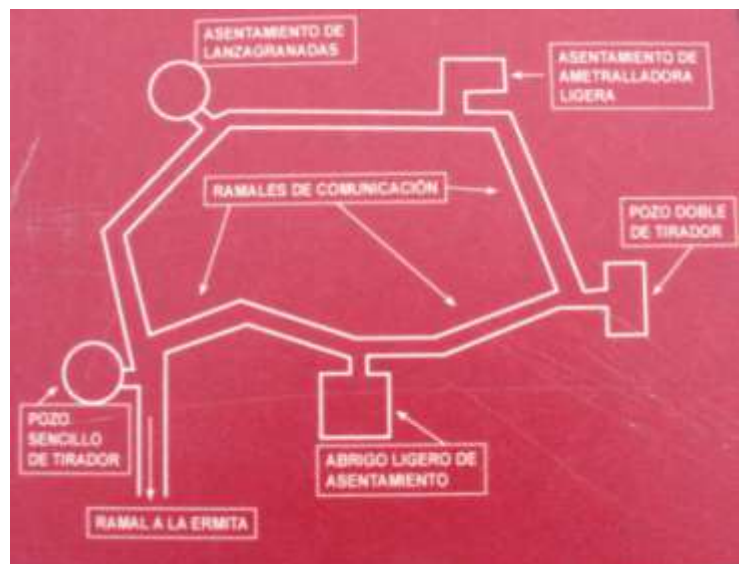
La confederació de les ànimes.

Barcelona: Editorial Lumen, 2000, pàg. 76.

(Premi Aula De Poesia 1999)

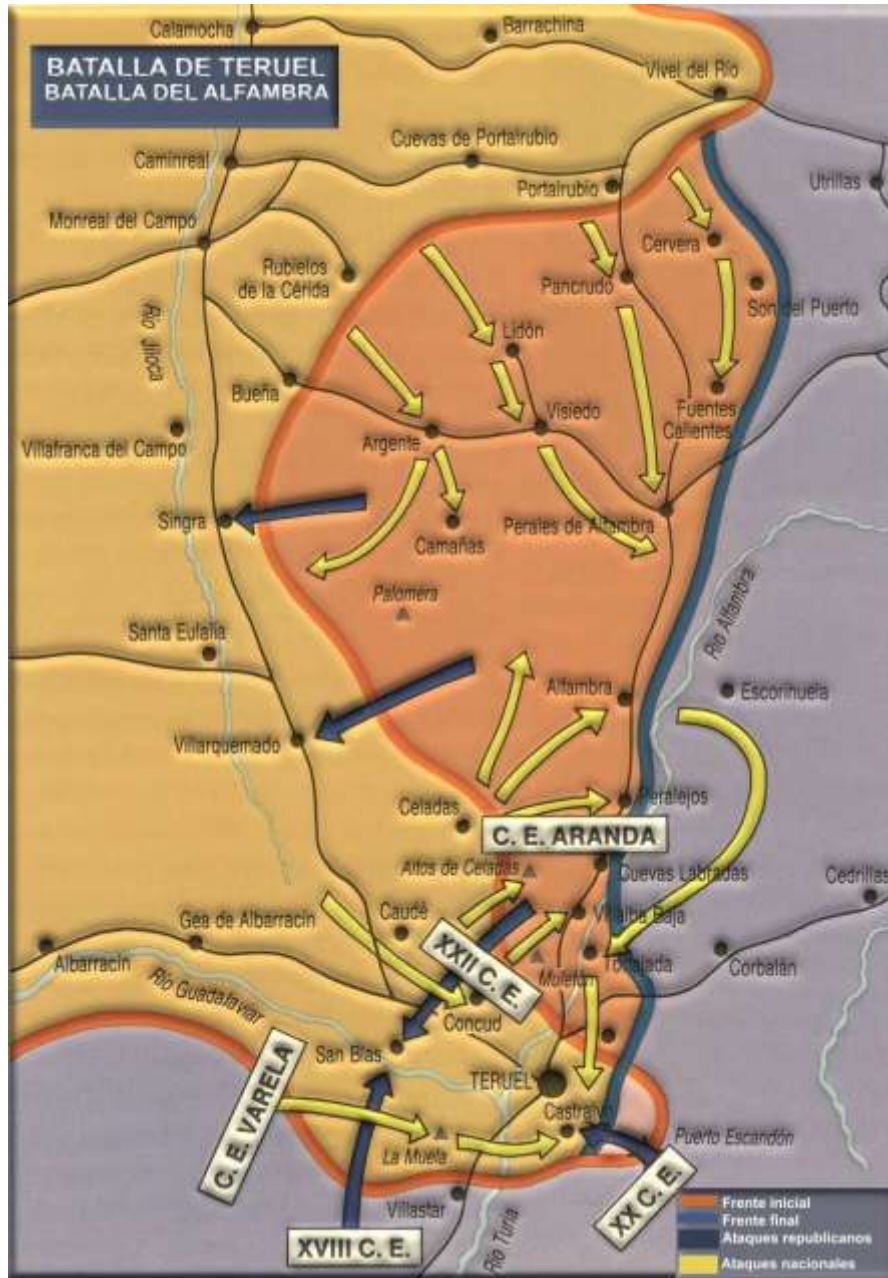
MAPES DE LES ZONES:

EL FRONT D'ARAGÓ

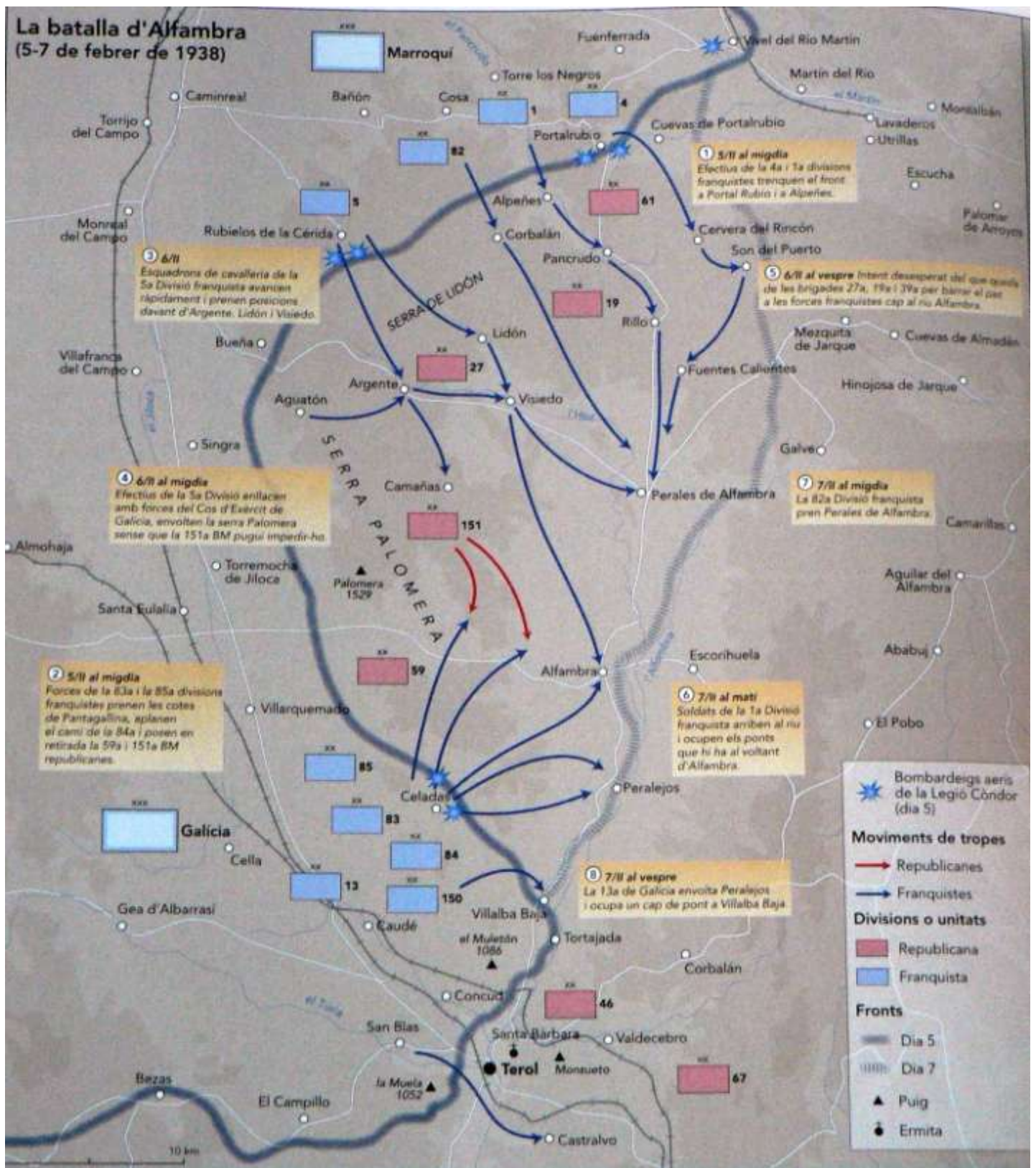

CROQUIS POSICIÓ DE SANTA QUITERIA

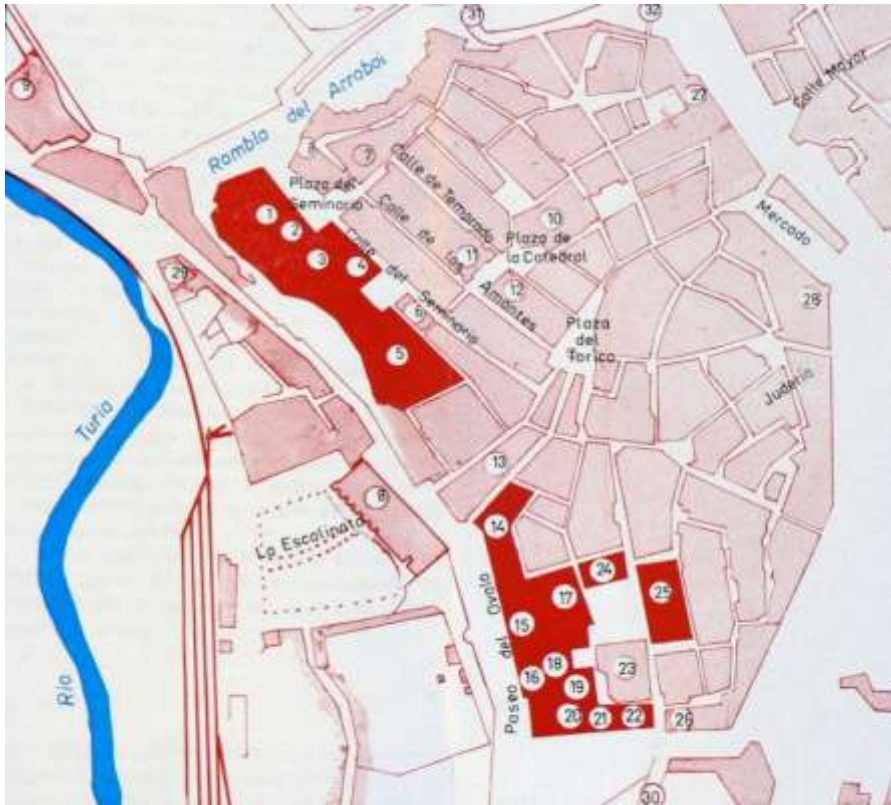
LA BATALLA DE TEROL

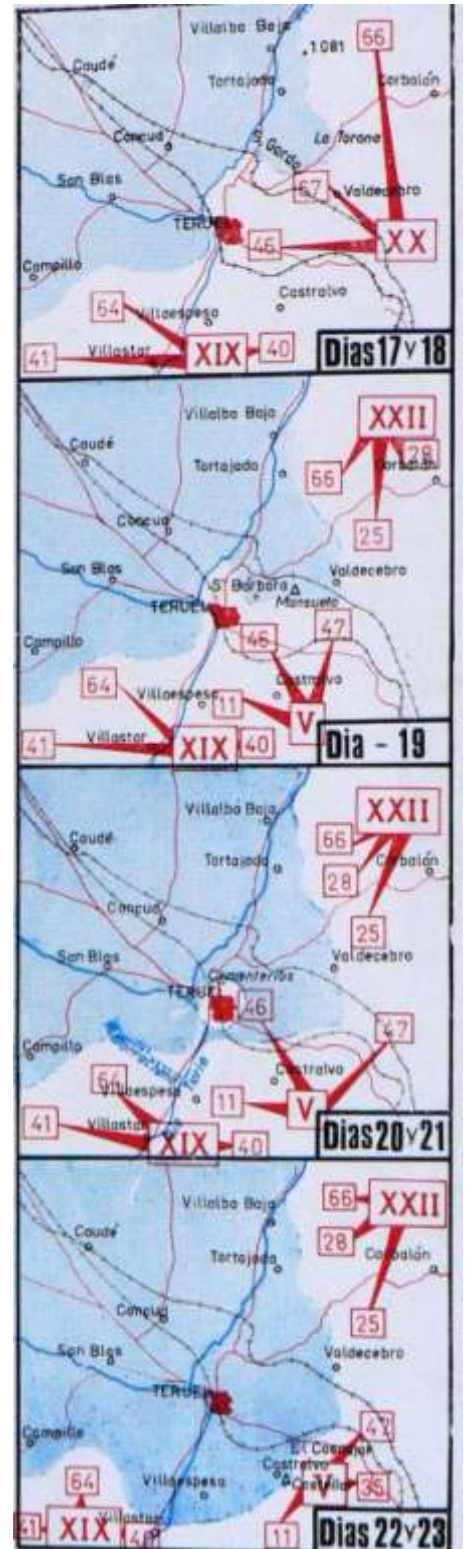
SITUACIÓ DELS ATACS ESTABLERTS DURANT LA BATALLA DE TEROL

EVOLUCIÓ BATALLA ALFAMBRA, TEROL, DEL 5 AL 7 DE FEBRER, 1938

POSICIONS NACIONALS OCUPADES A TEROL

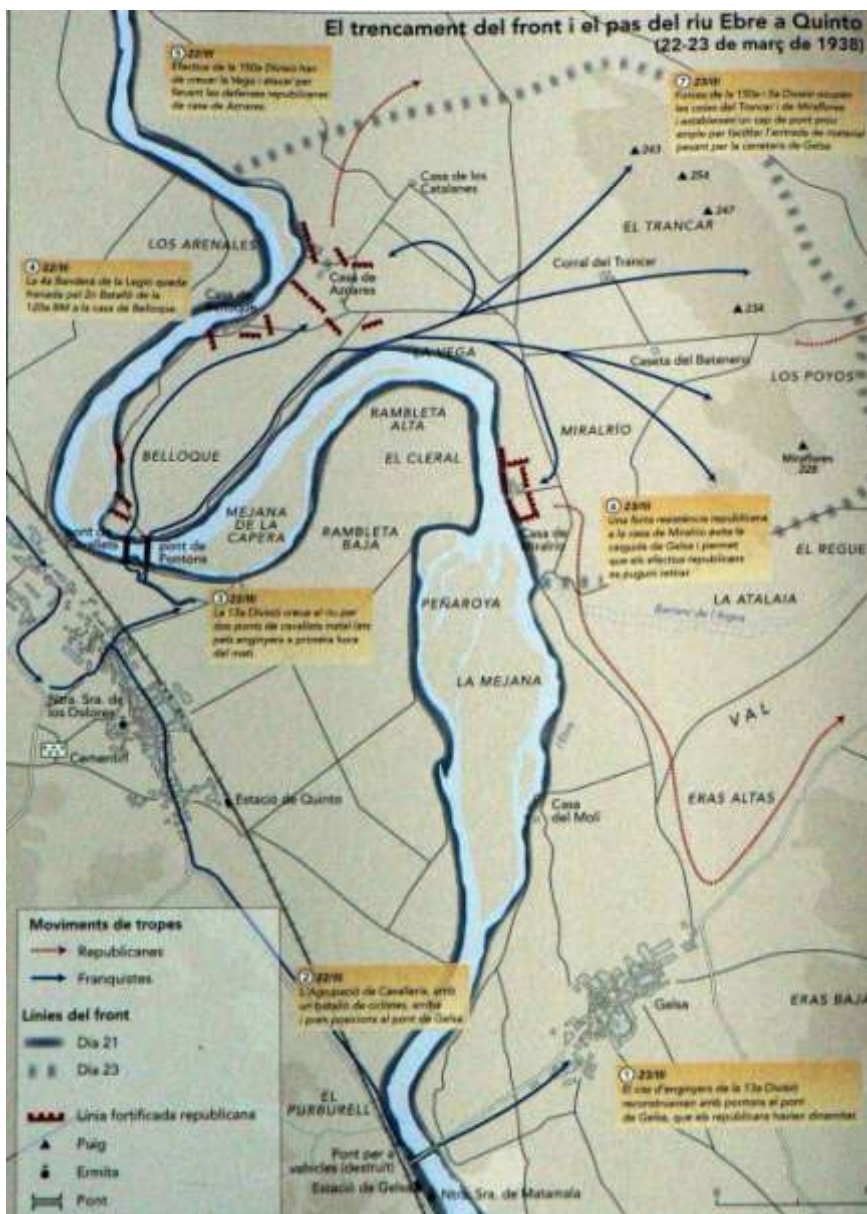
EVOLUCIÓ DELS DARRERS DIES DE LA BATALLA DE TEROL

LA BATALLA D'ARAGÓ

Mapa de operaciones de la ofensiva franquista de Aragón que acabó aislando a Cataluña

PROGRESSIÓ DELS ATACS NACIONALS AL FRONT D'ARAGÓ PER AÏLLAR CATALUNYA

OFENSIVA NACIONAL DEL FRONT DE L'EBRE; PAS DE L'EBRE (22-23 MARÇ DE 1938)

LA BOSSA DE BIELSA

FORMACIÓ DE LA BOSSA DE BIELSA, ABRIL DEL 1938. SITUACIÓ D'UNITATS NACIONALS I REPUBLICANES

EL FRONT DEL SEGRE

TRANCAMENT DEL FRONT DEL SEGRE I COMENÇAMENT OFENSIVA NACIONAL DE CATALUNYA (DESEMBRE 1938)

PERSONATGES DESTACATS

MILITARS DEL BÀNDOL NACIONAL:

Santiago Amado Lóriga (1890 – 1974)

Militar gallec, passà gran part de la seva vida a Aragó. Molt relacionat amb el món de les Ciències Exactes de la Facultat de Ciències de Saragossa, unia a la seva carrera militar la seva vocació per a les matemàtiques, que influïren molt en el seu estil de vida com a militar. Fou director de l'Acadèmia Militar General de Saragossa i creà l'avui desaparegut "Mueso de los Sitios". Fou conseller de la Institució Fernando el Católico, i conseller d'honor

de la Càtedra Palafox. Cursà una gran carrera militar aconseguint el grau de Tinent General i passar a la reserva. Per altra banda cursà matemàtiques a la Facultat de Saragossa i fou professor de la mateixa i acadèmic de la Reial Acadèmia de Ciències de Saragossa.

El 1907 es presentà a l'Acadèmia d'Enginyers i a la d'Infanteria i finalment acabà ingressant a la XIV promoció d'Infanteria a l'Acadèmia de Toledo. El 1910 fou nomenat segon tinent. Fou destinat a Àfrica on prengué part de la guerra al Protectorat. El novembre de 1916 ascendí a capità. Durant la seva etapa com a capità tornà a reprendre els seus estudis universitaris i es dedicà a l'ensenyament. Durant aquest període fou quan fundà l'Acadèmia Amado.

El juliol de 1928 ingressà a la Secció d'Exactes de la Facultat de Ciències de Saragossa i esdevingué professor de la mateixa durant varis cursos.

Quan començà la Guerra Civil fou destinat de Comandant al Regiment d'Infanteria d'Aragó nº 17 de Saragossa. L'agost de 1936, amb la col·laboració del Comandant Peñaredonda, fundaren el "Terç Sanjurjo" que finalment acabaria convertint-se en la Bandera Sanjurjo, comandada per Santiago Amado, i s'integrà a la Columna Mòbil d'Aragó, després coneguda com a Brigada Mòbil.

El 1937 la Bandera Sanjurjo passà a pertànyer oficialment a La Legió, amb la numeració de XV^a, el Guió de la qual portaria les Armes de l'Escut d'Aragó.

L'octubre de 1937, Santiago Amado Loriga ascendí a Tinent Coronel per mèrits de guerra. Un mes més tard fou habilitat com a coronel i es fer càrrec de la Primera Brigada de la 53 Divisió (General Alvaro Sueiro Villarino), del V Cos d'Exèrcit d'Aragó.

Al final de la guerra, com a Coronel habilitat, es fer càrrec del comandament de la 108 Divisió (Cos d'Exèrcit de Galícia) amb la qual participà a la presa de Castelló i Valencià.

Acabada la guerra civil passà a la "División Azul". El 8 d'octubre del 1943 fou ascendit a General i esdevingué segon cap de la "División Azul" i, breument, en plena dissolució d'aquesta, primer cap. Retornà al front rus el desembre de 1943.

El març de 1946, fou nomenat director de l'Acadèmia General Militar de Saragossa. Durant aquesta època no va oblidar el seu caràcter universitari i d'home de ciències i va fer tot el possible per intensificar els llaços d'unió entre l'Acadèmia i la Universitat mitjançant diversos actes que beneficiaren ambdós centres.

El desembre de 1946, a l'Acadèmia General Militar s'inaugurà el "Museo de los Sitios" (1946-1951), que restà obert durant la seva direcció.

El 1950 fou ascendit a General de Brigada i el 1956 a Tinent General i passà a la reserva.

Al març de 1964, ingressà com acadèmic de la Reial Acadèmia de Ciències de Saragossa, llegint el discurs sobre "*Tres siglos de influencia del Ejército en el progreso y divulgación de las matemáticas en España*".

Morí a Saragossa, el 31 de gener de 1974, als 83 anys d'edat.

Antonio Aranda Mata (1888 – 1979)

Als tretze anys ingressà a l'Acadèmia d'Infanteria de Toledo. Ja al Marroc, com a capità d'Estat Major, participà en diverses accions i, el 1916, ascendí per mèrits de guerra a Comandant. El 1926 esdevingué Coronel. Participà amb les tropes que reprimiren la Revolució d'Astúries del 1934. Aixafada la revolució a Astúries, Aranda fou nomenat Comandant de la Brigada de muntanya d'Astúries i Governador militar d'Oviedo, càrrec que ostentava des del juliol de 1936.

El juliol de 1936, el propi coronel Aranda garantí telefònicament la seva fidelitat a la República. Organitzà un comboi de voluntaris obrers i sindicalistes per salvar el govern però el transport és detingut a Lleó, a previ avís del propi Aranda, i els seus principals responsables foren afusellats.

El 20 de juliol a Oviedo amb un grup de falangistes i guàrdies d'assalt i es posà al costat de l'alçament. Resistí al setge d'Oviedo fins l'octubre de 1936 quan rebé l'ajuda de tropes gallegues. Obtingué la "Laureada" i fou ascendit a General de Brigada. Se li confià el comandament de la 8ª Divisió i, posteriorment, del Cos d'Exèrcit de Galícia al capdavant del qual arribà a València el 1939.

Acabada la guerra civil, fou nomenat Capità General de València. La seva estrella declinà en declarar-se partidari dels aliats en la segona guerra mundial. El 1943 s'integrà juntament amb altres generals en una conspiració contra Franco i, descoberta la trama, fou confinat a Mallorca. El 1949 presidí un "Comitè Interior" que contactava amb socialistes i anarquistes. Com a "represàlia" fou passat a la situació de reserva sense poder reclamar l'ascens a Tinent General, que obtingué més tard pel Rei Joan Carles, el 1976 ja mort el general Franco.

Nicolás de Arce Alonso (1893 – 1937)

Nascut a Madrid el 6 de desembre de 1893, ingressà a l'Exèrcit el 31 d'agost de 1910, quan encara no havia complert 17 anys. El 1932 ja era Capità del Regiment d'Infanteria n° 5 de Saragossa. A la segona meitat de 1934 va ser destinat al tercer Tabor de Tiradors d'Ifni. Ascendit a comandant el 30 de desembre de 1935, s'ignora quan fou destinat al Regiment de Carros de Combat n° 2 de Saragossa.

Quan s'inicià la guerra, era cap del primer Batalló del Regiment de Carros. Considerada una persona culta amb elevada preparació milita i de caràcter conservador s'uní a la revolta i participà en accions de guerra al front d'Aragó, al sector de la Serra d'Alcubierre. En un document del 5-3-37, figura una proposta d'ascens a Tinent Coronel, a proposta del Coronel del seu Regiment, Antonio Civera Ayxemus.

El seu Batalló fou traslladat al front d'Osca el 9 d'abril de 1937 i, el 19 d'abril, caigué mort d'un tret al sector de "Carrascal de Esquedas". Fou enterrat al Cementiri de Torrero, Saragossa, el 20 d'abril del 1937. Pòstumament fou ascendit a Tinent Coronel.

Fernando Barrón Ortiz (1892-1953)

Militar de professió, ingressà a l'Acadèmia de Cavalleria el 1909. El 1912 en sortí com a Tinent i participà a la Guerra del Rif. Fou Tinent Coronel cap del Grup de Regulars de Melilla n° 2, i fou un dels militars que s'alçaren en armes contra la República. Passà a la península el setembre de 1936 en una columna sota les ordres del General Varela. Participà a la conquesta i alliberament de l'Alcazar de Toledo. Es feu càrrec del

comandament de la 13ª Divisió, "La Mano Negra", una de les unitats d'elit de l'Exèrcit Nacional i la que resultà amb més baixes de la guerra. Participà a les batalles de Brunete, Teruel, Alfambra, Aragó, l'Ebre i la conquesta de Lleida.

Acabada la guerra, fou nomenat Governador del Camp de Gibraltar. Ascendit a Tinent General, el 1945 va ser nomenat General Subsecretari del ministeri de l'Exèrcit i, el 1950, Cap de l'Alt Estat Major Central.

Morí essent President del Consell Suprem de Justícia Militar.

Alfredo Galera Paniagua (1899 – 1990)

Militar que ingressà a l'Acadèmia d'Infanteria el 1913. El 1916, com a Segon Tinent, fou destinat a la Policia Indígena del Marroc. Ascendí per mèrits de guerra a les guerres d'Àfrica.

Quan s'inicià la guerra civil era Comandat d'infanteria i fou destinat a la Mehal-la Jalifiana de Tetuán nº 1. Combaté al Front d'Aragó i allà ascendí ràpidament a Coronel i fou nomenat cap de la Brigada Mòbil d'Aragó, la qual arribà a tenir aproximadament 7000 efectius. Se li encomanà el comandament de la 84ª Divisió nacional, essent així el primer Coronel nacional en fer-se càrrec d'una divisió.

El coronel Galera,
jefe de la Brigada Móvil.

Acabada la guerra civil, fou destinat de nou al Marroc i ascendí a General de Brigada el 1943. Durant la seva etapa al Marroc ocupà diversos càrrecs, entre els quals destaca la Secretaria General del l'Alt Comissariat Espanyol del Protectorat.

Ascendit a General de Brigada, es feu càrrec del comandament de la 102 Divisió a Melilla i poc després, fou destinat a la III Regió Militar de València.

El 1955 fou ascendit a Tinent General i nomenat Capità General de la II Regió Militar de Sevilla. Poc menys d'un any després, 1956, el nomenaren Cap de tots els exèrcits d'Àfrica, càrrec que ostentà fins el final del Protectorat.

Fou Procurador a Corts per designació del Cap de l'Estat Francisco Franco, des de 1955 fins el 1976. Fou un dels 59 procuradors que votaren "NO" a la Llei de Reforma Política del President Adolfo Suárez el 1976.

José Iruretagoyena Solchaga (1879 – 1960)

Militar navarrès nascut a Lodosa el 27 de juliol de 1879. Va cursar la carrera militar. En començar l'alçament es trobava en situació de disponible forçós amb el grau de Coronel fins que, l'11 d'agost de 1936, el Coronel Solchaga, cosí seu i cap de les forces nacionals que operaven a Guipúscoa, li donà el comandament conjunt de totes les forces del sector de Tolosa. Va dirigir l'avanç sobre Andoain i, posteriorment, a la zona costanera Guipúscoa. Arribà fins a Ondárroa fou substituït el mes de novembre, per raons de salut, pel Tinent Coronel Cayuela.

Posteriorment comandà una columna al Guadarrama i participà a la batalla de Brunete. Al front de Madrid dirigí la 71ª Divisió i, més tard, passà a comandar la 3^a de Navarra al sector de Jaca, amb la qual estigué al front de Terol. Amb la 3^a de Navarra fou l'encarregat de liquidar la "Bossa de Bielsa" i la 43ª Divisió Republicana a l'Alt Pirineu Aragonès a la primavera de 1938.

Per mèrits de guerra va ser ascendit el febrer de 1939 a General de Brigada i, el juny del 42 fou ascendit a General de Divisió juntament amb els Generals de Brigada Sanz de Burruaga, Fernando Barron, Àlvaro Sueiro, Gustavo Urrutia i Francisco Delgado.

Agustín Muñoz Grandes (1896-1970)

Nasqué a Madrid fill d'una família humil. Fou un militar espanyol que combaté a la Guerra del Marroc, la Guerra Civil Espanyola i a la Segona Guerra Mundial. Ingressà a l'Acadèmia d'Infanteria de Toledo el 1910, essent encara un adolescent.

Als dos anys de la seva graduació, el 1915, es traslladà al Marroc on romangué fins el 1932. El 1925 fou greument ferit en rebre un impacte al pit a la batalla d'Alhucemas.

Durant la seva etapa africana va obtenir les més altes condecoracions i va ser ascendit a Comandant per mèrits i serveis prestats a la campanya del Marroc el 1924, i dos anys després, el 1926, ja fou nomenat Tinent Coronel per mèrits de guerra. Amb el Govern Republicà, el 1931 ascendí a l'escala militar i fou nomenat Segon Cap de la Guàrdia d'Assalt. Durant aquesta època va ser un dels dirigents que s'encarregaren de sufocar la vaga minera que va tenir lloc a Astúries. Encara que va tractar de fugir al començament de la Guerra Civil Espanyola, va ser ràpidament localitzat i empresonat a la presó Model de Madrid. Va aconseguir passar a la zona nacional el març de 1937 i va ser destinat a la 6ª Brigada de Navarra. Intervingué a la campanya de Santander i Astúries. Ascendit a General de Brigada, substituí a Saez de Buruguaga en el comandament de la 150ª Divisió Marroquí, i amb aquesta participà a l'ofensiva d'Aragó i Llevant. El novembre de 1938 se li encomanà el comandament del Cos d'Exèrcit d'Urgell per a l'ofensiva de Catalunya.

Acabada la guerra, el 1939 va ser designat Ministre Secretari General del Moviment i Cap de les milícies de la F.E.T. i de les J.O.N.S. El març de 1940 fou nomenat Governador Militar del Camp de Gibraltar. El 1941 ascendí a General de Divisió i aquest mateix any, en constituir-se la "División Azul", fou designat al seu comandament. Rellevat del comandament de la "División Azul", va tornar a Espanya el desembre de 1942 i fou ascendit a Tinent General. El 1945 va ser nomenat Capità General de la I Regió Militar, càrrec que va ostentà fins el 1951, en ser nomenat Ministre de l'Exèrcit. El febrer de 1957 cessà com a Ministre i fou ascendit a Capità General, grau que fins llavors només tenia el Cap d'Estat. El 1958 va ser nomenat Cap de l'Alt Estat Major i el 1962 arribà a la vicepresidència del Govern, càrrec que després ocuparia Luís Carrero Blanco. Fou cessat d'aquest càrrec el 1967, i el desembre d'aquest mateix any fou designat vicepresident del Consell del Regne Muñoz Grandes. S'oposà a la restauració de la monarquia borbònica.

Heli Rolando de Tella i Cantos de Uz (1888 – 1962)

Ingressà a l'Acadèmia d'Infanteria de Toledo d'on surti amb el grau de Segon Tinent i fou destinat al Marroc. Realitzà tota la seva carrera militar al Protectorat fins el 18 de juliol. A les guerres d'Àfrica fou condecorat amb la Medalla Militar Individual el 1923 i la "Laureada" el 1924. Fou un dels elements més actius de l'alçament al Marroc, aleshores amb el càrrec de Tinent Coronel però en situació de "disponible".

Durant la guerra civil fou ascendit a Coronel i posteriorment fou habilitat a General de Brigada. Se l'hi confià el comandament de la 63ª Divisió amb la qual participà a Aragó, Segre i Catalunya.

Acabada la guerra civil, el 1940 se li concedí el grau de General de Brigada i fou nomenat Governador militar de Lugo . El 1943 es trobà implicat en una conspiració monàrquica contra Franco. Acusat de corrupció i abusos administratius, el mateix any, fou sotmès a un Tribunal d'Honor i separat de l'Exèrcit.

MILITARS DEL BÀNDOL REPUBLICÀ:

Antonio Beltrán Casaña "El Esquinazau" (1897 – 1960)

Revolucionari, aventurer i militar, va participar en gairebé tots els esdeveniments històrics de la primera meitat del segle XX. De molt jove amb escassament 14 anys, el 1911, s'embarcà rumb a Amèrica.

Recollit per uns oncles, residí a l'estat d'Arizona fins als 16 anys quan creuà la frontera amb Mèxic i s'enrolà durant dos anys en una de les partides de Doroteo Arango, conegut com a "Pancho Villa".

Amb aquesta participà a l'atac de la ciutat nord-americana de Columbus. Després d'aquella feta no retornà a Mèxic sinó que fugí cap a les Muntanyes Rocalloses i es refugià a Canadà, on treballà durant un temps de llenyataire.

El 1917 Estats Units entrà en la I Guerra Mundial com a aliat de França i Anglaterra i, Beltrán s'enrolà com a voluntari de la Legió Americana amb la qual retornà a Europa. Més tard decidí desertar de la Legió Americana i el 1918 i, aprofitant un permís per visitar un parents a Oloron, passà a Espanya amb uniforme, pistola reglamentària i una condecoració al pit.

Exercí diversos treballs, cap d'aquests estables, i el 1926 es casà amb Teodora Besacós Jarne. Es traslladà a França però al cap de poc temps el matrimoni decidí provar fortuna i el 1928 marxaren a Argentina. Un any més tard, el 1929, embarcaren de nou cap a França, i poc després, finalment tornaren a Espanya i s'establiren a Jaca. Aquí fou on Antonio Beltrán es convertí en un dels principals actors de la fallida sublevació de Jaca dels Capitans Fermin Galan i García Hernández, el 12 de desembre del 1930.

Detingut per la seva participació en la sublevació, fou enviat a la presó i jutjat el març en un judici "civil" a Madrid. Les penes foren mínimes en comparació al judici "militar" celebrat dies abans (se l'hi demanava pena de mort). Al proclamar-se la República el 14 d'abril del 1931 fou alliberat.

Durant la República, Teodora Bescós tingué dos fills, una nena, l'Esther, nascuda el 25 de febrer de 1932, i un nen, Roentgen Edison, nascut el 3 de desembre de 1933. El desembre de 1932, Antonio Beltran fou nomenat per la Direcció General de Ferrocarrils, Administrador de l'Estació Internacional de Canfranc. Curiosament, durant el període republicà, Antonio Beltrán no destacà políticament i restà al seu càrrec a Canfranc fins l'alçament militar el 19 de juliol de 1936.

Antonio Beltran fugí a França deixant a la seva dona i fills a Canfranc. Beltrán aconseguí arribar a Barcelona, però per altra banda, els revoltats apressaren a la seva dona Teodora Bescos i al dos fills petits i, en no aconseguir la captura de l'Antonio Beltrán, els empresonaren i es passaren la resta de la guerra en diverses presons franquistes. Foren alliberats, dona i fills, el 24 de juny de 1939.

Antonio Beltrán s'ajuntà amb Lázaro Beltrán, cosí seu, Hilario Borau, el qual més tar fou el seu secretari durant la guerra i Ricardo Sánchez, "El Bayona", i passaren a França a través del túnel de Canfranc. Allí se'ls uní entre altres, Alfonso Rodríguez i Julián Mur, alcalde república de Jaca. En total formaren un grup de 21 persones, i es dirigiren a Barcelona. Després de diverses vicissituds, tornaren al front d'Aragó com a milicians el setembre de 1936.

Antonio Beltrán, "El Esquinazau", es feu càrrec del Grup Alpí de Sabadell a l'Alt Aragó. El febrer de 1937, li fou confiat el comandament del Batalló "Cinco Villas" de l'Agrupació Alpina del comandant Mariano Bueno Ferrer. Amb la militarització de les milícies, l'Agrupació Alpina es convertí més endavant en la 130 Brigada Mixta i el "Cinco Villas" en el Batalló 518. El juny de 1937 es creà la 43ª Divisió de l'E.P.R., amb les 72^a, 102^a i 130ª Brigades Mixtes.

L'agost de 1937, "l'Esquinazau" es feu càrrec del 517 Batalló (antic Alto Aragon) amb el qual participà als combats de **Farlete**. D'aquest combats en resultaran tres fets importants de la vida de "l'Esquinazau": es convertiren en companys inseparables amb Hilario Borau, s'uní sentimentalment amb Elena Legaz ,

coneguda com "la rubia", i amb la qual tindrà una filla, i, disconforme amb la política dels socialistes, trencarà el seu carnet d'afiliat i ingressarà al P.C.E.

L'11 de setembre de 1937 fou nomenat cap de la 72 B.M. i, el mes de desembre, dos antics companys es feren càrrec del comandament del Xe Cos d'Exèrcit (31^a i 43ª Divisions); Miguel Gallo, capità de la sublevació de Jaca i cap del Xe C.E., i Julián Borderas, "el Sastre", com a comissari polític.

En trencar-se el front d'Aragó el març de 1938, l'enfonsament de l'Exèrcit de l'Est, la fugida a França del Xe C.E. i la desbandada de la 31 Divisió, desmoralitzà el cap de la 43 Divisió, Antonio Escassi Cerrada, el qual fugí amb el seu fill a França per unir-se amb els nacionals. Antonio Beltrán "l'Esquinazau" fou nomenat per Josep Benet i Rotes nou cap de la 43ª divisió, amb el qual planifiquen la retirada escalonada i més o menys en ordre cap a les valls de Bielsa on, l'Esquinazau i la 43ª Divisió, protagonitzaran l'anomenada "Bossa de Bielsa". Resistiren les forces franquistes durant més de tres mesos essent l'última força republicana de tot l'Aragó. Durant aquest període fou ascendit a tinent coronel. Finalment, la 43 Divisió passà a França i la majoria dels seus homes tornaren a la zona Republicana per Port-Bou. Més tard, ja reorganitzada la Divisió, sempre al comandament de Beltrán, participà a la Batalla de l'Ebre i en la posterior retirada de Catalunya.

Amb les forces que quedaren de la 43ª Divisió posicionades a Montjuic, entregaren el castell de Montjuic a membres de la Creu Roja Internacional perquè es fessin càrrec del presoners tancats fins a l'arribada de les tropes nacionals. Finalment, passà novament a França el febrer del 39 amb la resta de l'Exèrcit de l'Ebre.

Es traslladà a Moscou acompanyat d'Elena Legás l'abril de 1939, i ingressà a l'Acadèmia Superior de l'Exèrcit Roig MV Frunze juntament amb altres oficials de l'Exèrcit republicà. Restà allí fins al final de la II Guerra Mundial. Anys després, quan Beltrán trencà definitivament amb el PCE, també fou el final de

la seva relació amb Elena Legás, la qual després es casà amb el dirigent comunista Nemesio Pozuelo.

El 1946 es traslladà a França on es feu càrrec de l'aparell de passos del Pirineu Central, és dir, guiar l'entrada i sortida il·legalment d'Espanya de dirigents comunistes a la lluita antifranquista.

Especialment crític amb la direcció del partit, abandonà el PCE a finals del 1947. Començà a tenir problemes amb la policia i el govern francès i fou deportat l'any 1950 a l'illa de Còrsega, d'on marxà el 1952. Entre 1953 i 1957, es veié obligat a "peregrinar" per diversos països d'Europa i Amèrica del Sud, establint-se finament a Mèxic on, després de realitzar diverses ocupacions temporals, Antonio Beltran, juntament amb el seu cosí Lazaro Beltran, explotaren un ranxo a San Luis de Potosí que anomenaren "Canfranc".

Malalt d'una malaltia gàstrica el 25 d'abril de 1960 fou ingressat al Sanatori Espanyol de Mèxic, on restà fins a la seva mort. Morí el 6 d'agost de 1960 amb 63 anys i pobre. Tota la seva herència fou un vell rellotge, tres camises gastades, 15 pesos mexicans, un devocionari (regal de les monges de l'hospital) un grapat fotografies atrotinades i un miler de cartes.

Fou sepultat al Cementiri (Panteó) Espanyol de Mèxic.

Julián Borderas Pallaruelo , "El Sastre" (1899 –1980)

Nascut a Jaca el 1899 i propietari d'una sastreria, fou el fundador de l'Agrupació Socialista de Jaca el 1928. Fou empresonat per la seva participació en el moviment de Jaca del 1930, i l'alliberaren juntament amb altres processats civils el 14 d'abril de 1931. El febrer del 1936 fou nomenat Diputat pel Front Popular i, en iniciar-se la guerra, el novembre del mateix any, el designaren Comissari Polític, primer a la 130 BM i, més tard, al X^è Cos d'Exèrcit. S'exilià a Mèxic al final de la guerra i seguí exercint la professió de sastre fins que morí el 1980. Es pot consultar el seu arxiu particular a la Fundació Pablo Iglesias.

Hilario Borau (1906 – 1997)

Nascut a Canfranc el 1906, d'ideologia anarquista i amic d'Antonio Beltrán, passaren junts la frontera el juliol de 1936 direcció a Barcelona. S'embarcà a l'expedició de Bayo, a Mallorca, i quan tornà, es reuní amb el grup de veïns de Jaca i Canfranc a Yesero. El novembre de 1936 va participar en el primer intent d'assalt a Gavín, però no s'incorporà a la 130 BM fins a mitjans del 1937, moment en què passà a ocupar el càrrec d'ajudant de Beltrán amb el grau de tinent. Més endavant fou ascendit a Capità ajudant durant la Bossa de Bielsa. Retirat a França el 1939 al costat de Beltrán, estigué a punt de marxar amb ell a l' URSS. Quan es produí la invasió alemanya, Hilarió Borau, al costat de Francisco Cervero i Ricardo Sánchez (Tinent de la 43ª Divisió), s'allistà a la 10ª Brigada de Guerrillers. A la mort de Cervero el 1944 durant un enfrontament amb la Guàrdia Civil a Navarra, s'encarregà de la coordinació del maquis francès als Baixos Pirineus.

En finalitzar la II Guerra Mundial, fou condecorat amb la Creu de Guerra. Temps més tard, s'introduïren amb Beltrán, "l'Esquinazau", en l'organització de passos al Pirineu Central del PCE. Tornà a Espanya quan es recuperà la democràcia.

Máximo García Royo (1898 – 1988)

Treballà d'impressor als tallers de Heraldo de Aragón del 1912 a 1924, fins que finalment muntà la seva impremta pròpia. Afiliat al PSOE des de 1923, va fundar el sindicat d'Arts Gràfiques de la UGT. El 18 de juliol fou detingut a Saragossa pels revoltats però aconseguí escapar de la comissaria i restà 12 mesos en un amagatall tapiat de menys d'un metre d'alçada. Fugí primer en un carro i, finalment en un camió, i aconseguí arribar a Sant Sebastià i passar a França, on el cònsol de la república d'Hendaia l'ajudà a traslladar -se a Barcelona. Incorporat a la 43ª Divisió fou nomenat Comissari Polític d'aquesta. Denuncià reiteradament les arbitrietats que cometien els comunistes a la 43ª Divisió, fet pel qual va ser perseguit pel PCE.

Concloso la Bossa de Bielsa, seguí amb la 43ª Divisió durant la Batalla de l'Ebre. Quan aquesta finalitzà, després de la caiguda de Catalunya retornà a França. Fou detingut per la Gestapo el 1940 i fou retornat a l'Espanya de Franco al costat de Lluís Companys i Jover. El franquistes el jutjaren a Barbastro i fou condemnat a mort. Durant nou mesos esperà el seu compliment però finalment s'anul·là el primer judici i, amb ell, la sentència a mort. Fou jutjat de nou i condemnat a una pena de trenta anys, commutada posteriorment a vint anys. Fou indultat el 1947. Morí a Barcelona el 1988.

Juan Lacasa Lardiés, " Juanito "

Mecànic de professió, el gener de 1936 fou president a Biescas del Centre Popular d'Esquerres, organització que aglutinava a totes les forces del Front Popular. El mes de juliol formà part del primer Comitè de Guerra a Yesero i s'encarregà del comandament i la instrucció de la Centúria de "Los saltamontes". S'autoproclamà Tinent de milícies l'agost de 1936. Participà en el primer assalt a Gavín a finals de novembre d'aquell any, sota el comandament de Nicanor Felipe, que estava al comandament del Batalló Alt Aragó, i passà a manar una de les seves companyies amb el grau de Capità. En marxar Nicanor Felipe, es va fer càrrec provisionalment del Batalló "Alto Aragón". El juliol de 1937 fou traslladat al Batalló FETE (519) com a cap d'una companyia. El mes d'agost se li reconegué oficialment, amb caràcter retroactiu, el grau de Capità. El setembre de 1937, amb la mort del Major Mompradé, l'anomenaren cap del Batalló FETE. El març del 1938, al mateix temps que Leopoldo Ramírez, cap de la 130 BM fins aleshores, fou nomenat Cap d'Estat major de la 43ª Divisió i més tard, substituï a Leopoldo Ramírez del seu càrrec. Concloso la Bossa de Bielsa, se li atorgà la direcció de la 176 BM de la 55ª Divisió (Leopoldo Ramírez) amb la qual participarà a la Batalla de l'Ebre.

Leopoldo Ramírez Jiménez

El 18 juliol de 1938 fou capità del Terç a Tetuán, d'on va fugir per incorporar-se a les forces de la república. A finals de 1936, va passar a manar la 1ª Columna de Terol, composta per l'antiga Columna Torres-Benedito, substituint el Coronel Jesús Velasco Echave. Amb la 1ª Columna de Terol participà a

l'ofensiva sobre Terol per Nadal. Ja reorganitzat l'EPR el març 1937, a Ramírez Jiménez se li encomanà la formació i la instrucció de la 84^a BM (antiga "Columna de Hierro") situada al front de Terol. Acabada la missió se li encomanà la formació de la 144^a B.M. A l'hivern del 1937, substituí a Mariano Bueno Ferrer del comandament de la 130^a BM. Posteriorment, el març de 1938, coincidint amb el nomenament d'Antonio Beltran, " El Esquinazau", com a cap de la 43ª Divisió, Leopoldo Ramírez fou nomenat Cap d'E.M. de la 43ª Divisió. Conclou la Bossa de Bielsa, la 43ª Divisió fou reorganitzada prop de Girona, i se l'hi encomanà el comandament de la 55ª Divisió amb la qual participà a la Batalla de l'Ebre.

LA 3ª BATERIA DE MUNTANYA DE MELILLA

L'Agrupació d'Artilleria de Melilla estava formada per dos grups d'Obusos de Muntanya del 105/11. En el Segon d'aquests Grups d'Obusos hi trobem la que fou coneguda com a **3ª Bateria de Muntanya de Melilla**, en la qual formà part durant tot el període de guerra Miquel Freixas Valentí, el meu avi.

La 3ª Bateria la composaven aproximadament uns 213 homes, distribuïts en:

Oficials:

Un Capità, Un Tinent, dos Alferes.

Sotsoficials:

Un Brigada, 8 Sergents.

Tropa:

17 Caporals i 190 Artillers.

Animals:

6 cavalls i uns 60 muls de tir.

Peces:

4 obusos 105/11 Schneider model 1919.

La 3ª Bateria estigué comandada pel Capità Ricardo Vidal Garcia, fins que, ja avançada la guerra, fou nomenat cap del segon grup d'artilleria de muntanya i ascendit a Comandant poc temps després. Ricardo Vidal Garcia morí per les ferides rebudes a Cancud el 26 de desembre de 1938.

Llavors, es fer càrrec de la bateria el Capità Rodrigo del Hoyo Adroher fins al final de la guerra.

A través de dues plantilles trobades a l' Arxiu General Militar d'Avila, coneixem la seva composició i el nom d'alguns dels seus oficials. Tot i que les esmentades plantilles no porten data, està clar que són de l'època de la guerra.

- **Tinents:** José Sicília Pérez, Silverio Canteros Borrega, *aquest últim fou ferit en els primers combats que participà la Bateria en el Front d'Aragó, en les proximitats de les poblacions de Vivel del Rio i Portal Rubio, el febrer de 1937.*
- **Alferes:** Iñigo Medina San Martín i Sebastian Prado Pochel.

En ésser una bateria de muntanya, el seu desplaçament era quasi sempre amb mules i per sectors de muntanya i alta muntanya de difícil accés. Era coneguda entre els seus homes com la "Bateria Legionària" perquè solia actuar a 500 metres de 1ª línia i quasi sempre darrera la Legió. Alguns dels seus oficials preferien que morís un home abans que un animal, ja que els animals s'havien de pagar i els homes cridant-los (llevés) ja hi anaven.

Fou adscrita oficialment a la 150 Divisió Marroquí del Cos d'Exèrcit Marroquí (General Juan Yagüe Blanco) i més tard del Cos d'Exèrcit d'Urgell (General Agustín Muñoz Grandes) . Durant la guerra fou destinada a altres unitats des de simples columnes fins a Divisions. Aquí un petit resum de les mateixes:

- Columna Comandant Galera Paniagua; Venta del Diablo, Vivel del Rio – Portalrubio.
- Terç Sanjurjo de Saragossa (Comandant Santiago Amado); Venta del Diabló, Vivel del Rio – Portalrubio
- Brigada Mòbil (Coronel Galera Paniagua); Castillo de Becha – Tardienta.
- 13ª Divisió (General Fernando Barron); Batalla de Terol i Alfambra Cos d'Exèrcit de Galícia (General Aranda).
- 3ª Divisió de Navarra (General Iruretagoyena Solchaga); Bossa de Bielsa.
- 63ª Divisió (General Tella); Cap de pont de Tremp, ofensiva de Catalunya.

Formà part de tres Cossos d'Exèrcit:

- Durant la batalla de Terol, al Cos d'Exèrcit del Nord del Túria, més tard anomenat de C.E. de Galicia, sota el comandament del General Antonio Aranda.
- A la batalla d'Aragó al Cos d'Exèrcit Marroquí del General Juan Yagüe Blanco.
- En l'ofensiva de Catalunya al Cos d'Exèrcit d'Urgell, comandat pel General Agustín Muñoz Grandes.

La 150 Divisió marroquina tingué tres Caps:

- Coronel Eduardo Sáenz de Buruaga.
- General Agustín Muñoz Grandes.
- Coronel Siro Alonso Alonso.

TERMINOLOGIA MILITAR

ARTILLERIA DE MUNTANYA:

L'artilleria de muntanya, és l'especialitzada en actuar en llocs de difícil accés, generalment muntanyosos, (d'aquí el seu nom). Està dotada de peces de petit calibre, desmuntables i transportades sobre mules, per poder-les situar en punts inaccessibles per a l'artilleria rodada. L'artilleria de muntanya és utilitzada per un cos o unitat militar destinat a aquest servei que rep el mateix nom.

Com a unitat militar, l'artilleria és el principal mitjà de suport amb armes de foc de l'exèrcit, i ha de ser capaç de realitzar mitjançant l'arma base, els llançaments de projectils en tir amb la millor precisió i rapidesa possible per tal de destruir i neutralitzar els objectius. El cos militar d'artilleria s'agrupa en bateries i grups artillers, conceptes que més endavant veurem.

TIPUS D'ARMES D'ARTILLERIA:

En totes les armes d'artilleria de muntanya, els projectils descriuen una trajectòria en forma de paràbola abans d'estrallar-se contra el terra. Quan la trajectòria és molt llarga, és a dir, la paràbola té poca curvatura, es diu que s'està parlant d'armes de tir tens. Més tens és el tir quan, a l'igual que l'angle d'elevació, recorre més distància horitzontal abans de caure al terra. A més de les característiques del projectil (pes, càrrega d'impuls i forma), una major o menor curvatura parabòlica o tensió, també dependrà bàsicament, de la longitud del tub de l'arma. A partir d'aquí, les peces d'artilleria es poden

classificar en morters, obusos o canyons, segons l'allargada del tub, és a dir, segons si el tir és poc, mitjà, o molt tens.

Segons l' anteriorment dit, les peces d'artilleria es designen per una combinació de dos nombres, que per exemple, si el substituïssim per lletres quedaria així: nnn/xx.

El primer nombre (nnn) és el calibre en mm, o sigui, el diàmetre del tub. El segon nombre (xx), és la llargada del tub però, pel nombre de vegades del calibre. És a dir, un 35/90 voldria dir que l'arma té un calibre de 35 mm i una llargada del tub de 90 vegades 35 mm ($90 \times 35 = 3.150\text{mm} = 3.15 \text{ m}$). A les armes amb un calibre superior a 20-30 mm se les anomena "Armament Major", i a les de calibre inferior a 20-30 mm, "Armament Menor".

DIFERÈNCIES ENTRE MORTER, OBÚS I CANÓ

105x11= 1115 mm. Tub canó

Quan la longitud del tub és superior a 22 vegades el calibre, es tracta de canons. Si la longitud del tub es troba entre 11 i 22 vegades el calibre, es tracta d'obusos. Finalment, si la longitud del tub és inferior a 11 vegades el calibre de l'arma, es parla de morters.

MORTER: els morters són armes de tir poc tens, és a dir, de paràbola molt oberta. El tub del morter és molt curt en proporció al calibre, per això una arma amb una longitud del tub (el nombre "xx") inferior a un cert nombre, normalment 11, és considerada un morter.

El tir poc tens dels morters és útil per abatre, en distàncies curtes (uns 4 0 5 km) zones desenfildades del foc.

Els morters disparen amb un angle d'elevació molt alt, normalment superior a 45°.

Els blancs dels morters, al ser relativament propers, són blancs típics d'infanteria. Per això, actualment els morters són considerats arma d'infanteria, però això és així des de fa relativament poc. Al llarg de la història, els morters van començar essent una arma específica d'artilleria, és a la Guerra Civil Espanyola on es comencen a utilitzar els morters de petit calibre com a arma d'infanteria (50-61 mm).

OBÚS: L'obús és un tipus de peça d'artilleria que es caracteritza per tenir un tub de canó relativament curt i una capacitat per a propulsar projectils amb trajectòries relativament altes i un cert angle d'elevació. Tot hi que es sol parlar de canons, en realitat la majoria de peces d'artilleria son obusos .

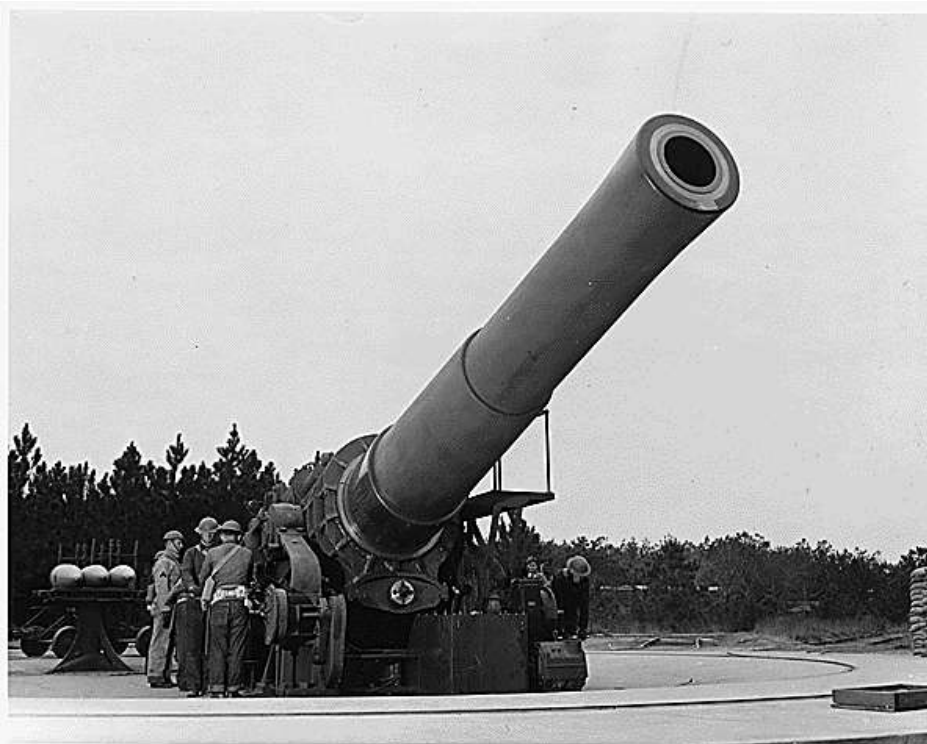
L'obús té un tir més tens que els morters ja que el seu angle d'elevació és inferior als 45°. La longitud del tub sol variar entre els 12 mm mínim, i els 26-28 mm màxim i els seus calibres són de tipus mitjà, des de 75 mm fins a 155 mm. Totes aquestes característiques anteriors els permet tenir un abast més horitzontal i atacar mitjançant un tir corb o indirecte objectius no visibles que es troben darrera obstacles naturals o artificials de terreny a distàncies mitjanes, entre 6 i 30 km, però alhora són necessaris els observadors de tir.

Avui dia l'obús és una arma típica i exclusiva d'artilleria, categoria a la qual sobretot pertanyen les peces de muntanya (105/11), i les històriques de campanya (105/26 i 155/26).

OBUS DE MONTAÑA SCHNEIDER DE 10,5 cm Mod. 1918

CANÓ: el canó és la peça d'artilleria amb un calibre més gran, normalment superior a 20-30 mm, per això s'utilitza en carros de combat, vaixells, defensa de costes, anticarro i antiaèria, ja que té una trajectòria molt tensa o rasant, amb poca paràbola a diferència de l'obús i el morter. La velocitat de sortida del projectil d'un canó és superior a la d'un obús del mateix calibre, ja que el canó s'utilitza com a arma de carro o contra objectius blindats, i també es pot utilitzar contra tropes, cosa que en un obús requereix haver d'augmentar les càrregues de propulsió i canviar l'angle de tir prèviament abans del tir, per tal d'aconseguir una major distància. Alguns canons són capaços de disparar en ràfegues, però sobretot s'ha de tenir en compte de no confondre'ls amb una metralladora, ja que aquesta dispara bales massisses, mentre que els canons disporen munició explosiva o de foc.

UNITATS MILITARS

BATERIA:

En artilleria bateria fa referència a la tropa d'artillers més petita i autosuficient , manats per un capità, (accidentalment per un tinent-comandant), serveixen a un conjunt de 3-4 peces d'artilleria.

Una bateria nacional en la Guerra Civil la formaven poc més de 220 homes :

Oficials:

1 capità i 3 oficials (un per peça d'artilleria)

Sotsoficials:

1 brigada i 8 sergents

Tropa:

17 caporals

190 artillers

GRUP ARTILLER:

Un grup artiller sol estar format per 2 o 3 bateries, del mateix calibre. Comandat per un comandant, (accidentalment, per un capità habilitat); persona que té un grau però que per diverses circumstàncies, sobretot durant la guerra, li han habilitat un grau superior no corresponent al seu.

COMPANYIA:

Una companyia, en àmbit militar, és una unitat militar d'infanteria integrada aproximadament per uns 200-250 efectius. La companyia és equivalent als esquadrons de cavalleria i a les bateries d'artilleria. Està formada normalment per 3 seccions de 3 escamots cada una, més un escamot d'armes (metralladores i morters). Cada secció està dirigida per un oficial, i la companyia està sota la direcció d'un capità. Les companyies són la primera unitat que existeix, i s'agrupen en batallons.

BATALLÓ:

El batalló és la unitat militar formada per agrupacions d'entre 4-5 companyies d'infanteria, normalment 4 companyies més una d'armament. El batalló consta aproximadament d'uns 800 homes o efectius. Les unitats de la Legió o "Tercio" de la Falange, Banderes i els Tabors de Regulars (Tropes Indígenes) són unitats equivalents a un batalló.

Cada batalló és comandat per un comandant.

DIVISIÓ :

La divisió és la unitat militar bàsica de l'Exèrcit Nacional. La formaven uns 10.000 efectius, tot i que la xifra era molt variable, i cada divisió estava formada per 12 batallons d'infanteria organitzades de dues maneres diferents:

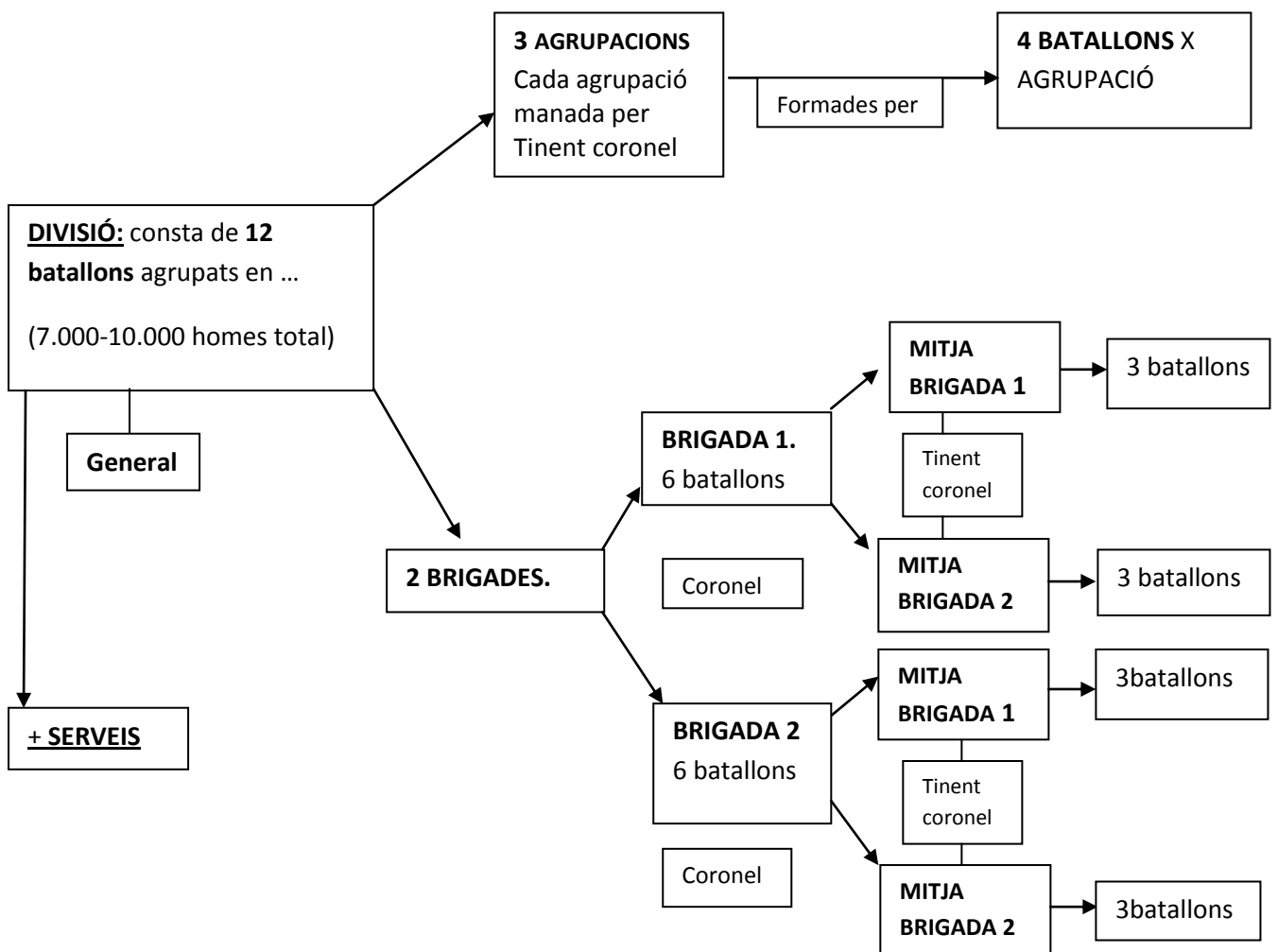
- En 3 agrupacions de 4 batallons cada una, i dirigida per un tinent coronel (per agrupació).
- En 2 brigades a la vegada dividides en dos mitges brigades cada una: Cada brigada estava composta per 6 batallons i, per tant, cada mitja brigada composta per 3 batallons.
La brigada estava dirigida per un coronel, és a dir, 2 coronels per divisió. Cada mitja brigada estava a la vegada, sota les ordres d'un Tinent coronel.

Cada divisió estava manada per un general, o en cas de substitució, per un coronel habilitat.

A més, cada divisió constava d'una secció de Serveis:

- **Artilleria:** armament (dirigida per un coronel).
- **Enginyeria:** fortificacions i sapadors, construcció d'obres o destrucció d'obstacles.
- **Intendència:** subministrament de menjar, roba, material, etc.
- **Transport**
- **Transmissions:** comunicacions per ràdio, telefònica, telegrams, etc.
- **Sanitat**

ESQUEMA DIVISIÓ:

COS D'EXÈRCIT:

Un Cos d'exèrcit era la segona unitat més gran per sota de l'exèrcit. Estava format per més de dues divisions i sempre estava dirigida per un general. En l'exèrcit Republicà, ja que hi havia més mancança d'efectius, el cos d'exèrcit solia estar format per dues o tres divisions, mentre que en l'exèrcit Nacional comprenia unes cinc divisions.

EXÈRCIT:

L'exèrcit era la unitat militar més gran per si mateixa. Estava formada sempre per més de dos cossos d'exèrcit. Per la raó anteriorment dita, en el bàndol Republicà un exèrcit només comprenia de dos o tres cossos d'exèrcit, mentre que en el Nacional constava de tres a cinc cossos d'exèrcit.

En el bàndol Nacional durant la guerra destaquen l'Exèrcit del Nord, comandat primerament pel General Emilio Mola i després de la seva mort pel General Fidel d'Àvila, i l'Exèrcit del Sud, comandat per Queipo de Llano.

LA BRIGADA MIXTA I LA SEVA EVOLUCIÓ:

La brigada mixta va ser seleccionada com a unitat bàsica del nou Exercit Popular de la República a la qual serien incorporats els batallons. "Mixta" volia dir que, a més de batallons d'infanteria, altres Armes, tradicionalment dependents de Divisions o Cossos d'exèrcit, serien agregades a la Brigada per tal de fer-la autònoma. Aquestes Armes incloïen cavalleria, morters i artilleria mitja, transmissions, sapadors i altres tropes de segon escaló.

L'estructura de la Brigada Mixta és descrita de diverses maneres per diferents autors, degut sobretot a que el model va variar al llarg de la guerra. Possiblement fou el millor, o simplement, l'únic mètode vàlid en temps de guerra per poder transformar un "Exèrcit de Milícies" en un nou "Exercit Regular".

L'estructura de la brigada mixta mostrava grans limitacions; hi havia sempre tendència a un desequilibri numèric entre les tropes de serveis (transmissions,

intendència, etc) i les de combat, i llavors, a la realitat, les brigades normalment mancaven de la seva artilleria d'acompanyament i de gran part dels serveis, amb el que resultaven unes columnes poc útils, no gaire diferents de les columnes de Milícies.

Els inicis:

Les Brigades mixtes, com hem dit abans, foren la manera més pràctica de passar de l'Exèrcit de Milicians a l'Exèrcit Popular.

La composició de les brigades va variar des de la seva fundació fins a la última reforma del 1938, més sobre el paper que en la realitat, ja que sempre patiren la manca d'efectius i materials (però tant sols sobre paper, en la realitat també va variar però no tant).

La brigada mixta, primerament estava organitzada en 4 batallons d'infanteria de 4 companyies cada una, més una de màquines . A més, una secció de morters per brigada, un grup d'artilleria de campanya i un esquadró de cavalleria (en un futur motoritzat) i serveis, dins dels quals la brigada disposava d'una companyia de sapadors, secció de transports, transmissions, intendència i sanitat. En total la formaven uns 3.700 homes amb 150 oficials.

Però es diu que, en la realitat, només les sis primeres brigades i les internacionals tingueren aquesta composició, i fins i tot en aquestes hi havia companyies enteres desarmades. La resta de brigades tenien menys proporció d'armes i màquines, bàsicament no n'hi havia, i es van haver de conformar amb l'armament de la seva procedència miliciana: quatre batallons d'infanteria amb insuficiència d'armes, el grup d'artilleria de campanya reduït a 3-4 peces de 75 mm i l'esquadró de cavalleria quedava en una secció d'enllaços muntats.

Amb tot continuava el problema; excessiu personal de serveis per combatents, és a dir, masses homes als serveis i masses soldats que no combatien per falta de fusells. Això repercutia amb unes divisions de l'Exèrcit Popular molt pitjor armades i amb masses efectius en la rereguarda que les divisions nacionals .

Al començament de les brigades mixtes, on la tropa era meitat veterana i meitat principiant, meitat regular i meitat miliciana, la cosa rutllava bé, i de fet, les sis primeres brigades foren de les millors de l'Exèrcit Popular. La militarització havia funcionat i la feina havia de continuar i era necessari crear més unitats i més grans. Gràcies a les brigades es va aconseguir una militarització més eficaç i ràpida. El fet era però, que encara que les brigades sabien defensar el territori, encara no estaven preparades per l'atac ofensiu.

El paper dels Comissaris:

No perdrem gaire temps amb aquest tema, però sí que és necessari esmentar qui eren i quin paper tenien els comissaris, o, oficials polítics.

Els comissaris asseguraven una certa fidelitat a un patrocinador i es cuidaven del bagatge polític dels soldats, del seu benestar i d'altres qüestions menys militars. On realment van tenir influència va ser en les unitats de xoc. Els comissaris, oficials polítics, elevaven la moral del soldat, a les bones o a les dolentes, i suplien el que en els exèrcits regulars compleixen els sergents i fins hi tot serviren de sergents quan la cosa es posava crua. I sempre, la proporció de comissaris eficients era la mateixa que la d'oficials eficients.

La Brigada mixta evoluciona:

Poc després de la seva creació, canvia la composició de la brigada mixta. Les unitats de serveis s'adaptaven a les existències, es crea una companyia d'infanteria de reserva en cada batalló i les inicials companyies de metralladores s'agrupen en una de sola, més dotada. El grup d'artilleria es queda en una bateria de 2-3 peces, la secció de cavalleria i de morters passen a un escamot, la companyia d'enginyers es queda en una secció de sapadors i s'afegeix un escamot d'autos blindats en la tercera brigada de cada divisió. La brigada mixta s'adapta a les circumstàncies. El batalló passa de 630 homes a 828.

Tot això sobre paper. La realitat és molt diferent, doncs les brigades mai tingueren els seus efectius al complet, excepte en el moment de la seva creació, i no totes.

Els "nacionals" eren conscients de la debilitat armamentística i de la pitjor instrucció i disciplina de les unitats de l'Exèrcit Popular i, estant millor armades, instruïdes i essent més disciplinades, aquesta major massa de maniobra de "l'exèrcit nacional" diu molt sobre les derrotes republicanes.

Evolució final:

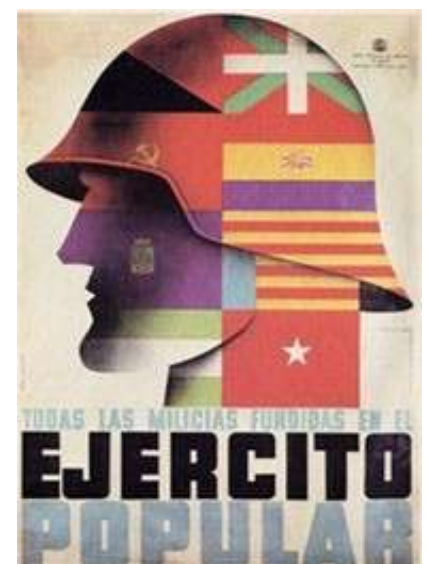
L'evolució de les brigades mixtes, una vegada que els seus efectius quedaren fixats, va ser la natural d'un exèrcit que va perdre la guerra inexorablement i es veu abocat a prendre decisions estratègiques radicals per canviar de curs. Això és complicat quan a ningú li importa ningú i ningú coneix a ningú, i si a més a més, els controls a tots els nivells no estan a l'altura de les exigències, la catàstrofe serà molt probable, i aquest fet era molt freqüent en l'Exèrcit Popular.

De la mateixa manera, en canvi, quan l'Exèrcit Popular va tenir l'oportunitat de reorganitzar les seves forces, com en el cas de l'Exèrcit de l'Ebre, amb temps i mitjans sorgiren algunes unitats de qualitat que imitaren i superaren al contrari.

Amb al temps s'observa com els comandaments de les brigades mixtes foren enormement volàtils i com tard o d'hora acaben en mans de caps de milícies amb menys coneixement tècnic però suposadament més fidelitat.

Madrina de la 106 B.M. composta només per dones milicianes.

INSIGNES:

150 Divisió¹; 40 Divisió²; 13 Divisió (La mano negra)³; Bandera Mòbil d'Aragó⁴; Bandera de la Falange de Marroc⁵; 15 Divisió⁶; 72 Divisió⁷; 105 Divisió⁸; Cos d'Exèrcit de Castella⁹.

A. Primer Cuerpo de Ejército; Cuerpo de Ejército de Córdoba; Cuerpo de Ejército Marrroquí.
B. Cuerpo de Ejército de Galicia; Cuerpo de Ejército de Extremadura; Cuerpo de Ejército de Aragón.
C. Estado mayor del C.G. del Generalísimo; Ejército de Levante; C.G. del Ejército del Sur.

A)Primer cos d'Exèrcit ; Cos d'Exèrcit de Córdoba; Cos d'Exèrcit Marroquí.

B) Cos d'Exèrcit de Galícia; Cos d'Exèrcit d'Extremadura; Cos d'Exèrcit d'Aragó.

C) Estat major del C.G. del Generalíssim; Exèrcit de Llevant; Exèrcit del Sud.

BIBLIOGRAFIA

LLIBRES CONSULTATS

Introducció General:

- BEEVOR, A.
La Guerra Civil Española.
Barcelona: Editorial Critica, 2005.
- PRESTON, P.
La Guerra Civil Española
Madrid: Editorial Debate, 2008.
- FRASER, R.
Recuérdalo tú y recuérdalo a otros. Historia oral de la guerra civil española.
Barcelona: Editorial Critica, 2007.
- VV.AA.
Guerra Civil a Catalunya. Vol. 6.
Barcelona: Edicions 62, 2004-2007.
- VV.AA.
La Guerra Civil Española. 50 años después.
Barcelona: Editorial Labor, 1985.
- VV.AA.
La Guerra de Espanya 1936-1936.
Barcelona: Editorial Círculo de lectores/El Pais, 1986.

Aspectes Militars:

- ENGEL MASOLIVER, C.
Historia de la Divisiones del Ejército Nacional 1936-1939.

Madrid: Editorial Almena, 2010. 2ª Edició.

- ENGEL MASOLIVER, C.
Historia de las Brigadas Mixtas del Ejército Popular de la Republica 1936-1939.
Madrid: Editorial Almena, 2005. 2ª Edició.

- GARATE CÓRDOBA, J.M.
Partes Oficiales de Guerra 9236-2939.
Vol. 1, Ejército Nacional; Vol. 2, Ejército de la República
Madrid: Servicio Histórico Militar, Editorial San Martín, 1977 -78.

- ALPERT, M.
El Ejército Popular de la Republica, 1936-1939.
Barcelona: Editorial Critica, 2007.

- MANRIQUE GARCÍA, J.M.; MOLINA FRANCO, L.
Las armas de la guerra civil española.
Madrid: La esfera de los libros, 2006.

- HURTADO, V.; SEGURA, A.; VILLARROYA, J.
Atles de la guerra civil a Catalunya.
Barcelona: Editorial DAU, 2010

Cop d'Estat:

- GIL HONDUVILLA, J.
Marruecos i17 a las 17!.
Sevilla: Gualdalturia Ediciones, 2009

Front d'Aragó:

- SOLANO SANMIGUEL, V.
Guerra Civil Aragón. Vol. 3, Teruel.
Cuarte de Huerva, Saragossa: Editorial Delsan, 2006. 2ª Edició.

- ARCARAZO GARCÍA, L.A.; BARRACHINA BOLEA, P; MARTÍNEZ DE BAÑOS, F.
Guerra Civil Aragón. Vol. 5, HUESCA. "El cerco".
Cuarte de Huerva, Saragossa: Editorial Delsan, 2007.

- FLORES PINTADO, M; GASCÓN RICAÑO, A. ; MARTÍNEZ DE BAÑOS, F.
Guerra Civil Aragón. Vol. 6, El Pirineo.
Cuarte de Huerva, Saragossa: Editorial Delsan, 2008.

- VV.AA.
Guerra Civil en Aragón.
Saragossa: Angela Cenarro Laguna; Victor Pardo Lancina Editors, 2006.

- GASCÓN RICAÑO, A.
La Bolsa de Bielsa. El Heroico final de la Republica en Aragón.
Osca: Diputación de Huesca Museo de Bielsa Huesca, 2005. 2ª Edició.

- GASCÓN RICAÑO, A.
Beltran. El Esquinazau.
Jaca, Osca: Pirineum Editorial ,2002

- MARTÍNEZ BANDE, J.M.
La batalla de Teruel.
Monografías de la Guerra de España. Vol. 10.
Madrid: Servicio Histórico Militar, Editorial San Martín, 1974.

- "Guerra Civil en Sobrarbe, 1936 -1938"
Revista del Centro de Estudios de Sobrarbe, 2009, núm. 12.
Boltaña, Osca: Instituto de Estudios Altoaragoneses.

Front del Segre:

- GALITÓ, P.; GIMENO, M.; PITA, R "et al" TARRAGONA, J.
Les Batalles del Segre i la Noguera Pallaresa. L'atac final contra Catalunya (abril-desembre del 1938).
Lleida: Pagès Editors, 2006.
- GIMENO, M.
Revolució, Guerra i Repressió al Pallars (1936 – 1939).
Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986. Club de butxaca
nº 71 1989.
- GARATE CÓRDOBA, J.M.
Mil días de fuego. Memorias documentadas de la guerra del 36.
Barcelona: Luis de Caralt, 1972.

ARXIUS DE DOCUMENTACIÓ CONSULTATS:

Arxiu General Militar d'Avila.

Arxiu General Militar de Guadalajara.

Arxiu Històric de Girona

Tribunal Militar Tercer Barcelona (Arxiu).

Centro de Interpretación de la Guerra Civil de Robres, Huesca.

Museo de Bielsa. (Fonts documentals)

WEBS CONSULTADES:

Memòria Republicana:

<http://www.sbhac.net/Memoria.htm>

La Batalla de Teruel:

www.teruelirwal.es/teruel/batalla_teruel.html

www.carlos1202.eresmas.com/la_batalla_de_teruel1.htm

Guerra Civil Española y II República. Foro, documentació:

www.madridquebienresiste.forumup.es/index.php?mforum=madridquebienresiste